

**Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania
turystyki transgranicznej
na obszarach przyrodniczo cennych**

Spółeczno-ekonomiczne uwarunkowania turystyki transgranicznej na obszarach przyrodniczo cennych

Redakcja naukowa:
Wojciech Zbaraszewski, Dariusz Pieńkowski,
Wilhelm Steingrube

Bogucki Wydawnictwo Naukowe
Greifswald – Szczecin 2014

Recenzent: prof. dr hab. Eugeniusz Kośmicki

Copyright © Euroregion Pomerania
& Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego
2014

ISBN 978-83-7986-013-5

Bogucki Wydawnictwo Naukowe
ul. Górna Wilda 90, 61-576 Poznań
www.bogucki.com.pl
e-mail: biuro@bogucki.com.pl
Druk i oprawa: Uni-druk

Spis treści

Przedmowa	7
Część I. Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania turystyki transgranicznej w Euroregionie Pomerania	13
Wstęp	15
WILHELM STEINGRUBE	
1. Rys historyczny Euroregionu Pomerania	19
1.1. Ogólne znaczenie euroregionów	19
1.2. Podłoże utworzenia Euroregionu Pomerania	19
1.3. Cele i struktura organizacyjna Euroregionu Pomerania	20
1.4. Okresy rozwoju współpracy	22
1.5. Punkty ciężkości w projektach Euroregionu Pomerania	22
1.6. Przyszły model dla euroregionu	23
WILHELM STEINGRUBE, WOJCIECH ZBARASZEWSKI	
2. Charakterystyka obszarów przyrodniczo cennych Euroregionu Pomerania	25
2.1. Środowisko naturalne południowego wybrzeża Bałtyku (RALF SCHEIBE)	25
2.2. Formy ochrony przyrody w niemieckiej części Euroregionu Pomerania	31
2.3. Ochrona przyrody i charakterystyka obszarów przyrodniczo cennych w województwie zachodniopomorskim	48
GABRIEL GACH, DARIUSZ PIEŃKOWSKI	
3. Sytuacja społeczno-gospodarcza w Euroregionie Pomerania	69
3.1. Społeczno-ekonomiczny rozwój kraju związkowego Meklemburgia-Pomorze Przednie	69
3.2. Uwarunkowania społeczno-gospodarcze w województwie zachodniopomorskim	83
IWONA BAŃ, MACIEJ OESTERREICH, WOJCIECH ZBARASZEWSKI	
4. Turystyka transgraniczna na obszarach chronionych w świetle badań w Wolińskim Parku Narodowym	95
WOJCIECH ZBARASZEWSKI, WILHELM STEINGRUBE, DARIUSZ PIEŃKOWSKI	
5. Wnioski	119
Literatura	121

Część II. Społeczno-ekonomiczne problemy obszarów przyrodniczo cennych	129
BAZYLI POSKROBKO	
Europejskie Centrum Zielonej Terapii i Rekreacji. Koncepcja nowego produktu turystycznego	131
BARTOSZ BARTNICZAK	
Jakość życia jako czynnik determinujący ruch turystyczny na pograniczu polsko-saksońskim	149
MAREK GIERGICZNY, AGNIESZKA KOSSAKOWSKA, JERZY ŚLESZYŃSKI	
Wycena ekonomiczna w projektowaniu rewitalizacji parku miejskiego . . .	167

Przedmowa

Zespół polsko-niemiecki pod red. naukową Wojciecha Zbaraszewskiego, Dariusza Pieńkowskiego, Wilhelma Steingrubego podjął ważny problem społeczno-ekonomicznych uwarunkowań transgranicznej turystyki w euroregionach. Rezultatem jest praca pt. „Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania turystyki transgranicznej na obszarach przyrodniczo cennych”. Praca ta składa się z dwóch części: „Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania turystyki transgranicznej w Euroregionie Pomerania” i „Społeczno-ekonomiczne problemy obszarów przyrodniczo cennych”. Podstawowe problemy podjęte w pracy związane są z zagadnieniami regionów i euroregionów, obszarami przyrodniczo cennymi, a także problemami i kwestiami rozwoju turystyki i badaniami empirycznymi wśród turystów w Euroregionie Pomerania.

W tworzeniu współczesnego kształtu Europy dużą rolę odgrywają regiony i euroregiony oraz działania podejmowane w ich obrębie. Wśród czynników wpływających na zmiany w regionach można m.in. wymienić: utratę monopolu przez państwo, które stało się jednym z partnerów – obok samorządów terytorialnych – podmiotów gospodarczych i społecznych oraz instytucji ponadnarodowych; małe i średnie przedsiębiorstwa, które zaczęły przyczyniać się do wzrostu dynamiki rozwoju regionalnego oraz różnego rodzaju instytucje i organizacje. Celem polityki regionalnej staje się zmniejszanie dysproporcji przestrzennych na różnych płaszczyznach: w dochodach i majątkach, w poziomach bezrobocia, w zakresie stanu środowiska, wyposażania w infrastrukturę, w dostępie do kapitału, edukacji i kompetencji oraz stymulowaniu dostosowań sektorowych i strukturalnych w regionach.

W Europie spotyka się współcześnie wiele typów regionów, m.in. administracyjne, demograficzne, historyczne, socjologiczne, geograficzne, językowe, etniczne, wyznaniowe, kulturowe, ekonomiczne, polityczne itp. Zróżnicowane są również zależności pomiędzy państwem narodowym a regionami. Wymienić tutaj można: państwa federalne cechujące się znaczną autonomią regionalną, m.in. Niemcy, Austria, Szwajcaria, Belgia, jak też państwa regionalne, których regiony mają wybieralne władze samorządowe, chociaż ograniczone obecnością administracji rządowej, m.in. Włochy, Hiszpania, Francja oraz Polska. W Europie Zachodniej, a także coraz bardziej w Europie Środkowo-Wschodniej obserwuje się procesy regionalizacji, zaś granice pomiędzy państwami stają się bardziej otwarte. Ważnym pojęciem staje się współpraca euroregionalna. Jest to forma współpracy pomiędzy władzami i wspólnotami samorządowymi dwóch lub więcej państw sąsiadujących, która wyróżnia się wyższym stopniem instytucjonalizacji struktur współpracy transgranicznej. Euroregiony mają m.in. takie struktury, jak: rady euroregionów, sekretariaty, grupy robocze, oraz przez powiązania z wyspecjalizowanymi instytucjami i międzynarodowymi organami koordynacji współpracy

transgranicznej. Tworzenie euroregionów wynika przede wszystkim z potrzeby rozwiązywania wspólnych problemów łączących się z infrastrukturą, podnoszenia poziomu rozwoju gospodarczego, rozwoju turystyki, ochrony środowiska, przełamania barier ekonomicznych, społeczno-kulturowych oraz usuwania skutków katastrof zagrażających zdrowiu i życiu ludności zamieszkującej takie tereny. W Europie jest ponad 100 regionów na obszarach, gdzie odbywa się współpraca transgraniczna, z czego około 60 w ramach euroregionów¹.

Współpraca euroregionalna oparta jest na takich zasadach, jak: zasada pomocniczości (subsydiarności) – pomoc w realizacji celów współpracy transgranicznej przez społeczności lokalne i regionalne; zasada partnerstwa, równouprawnienia, równorzędności stron tworzących euroregiony; zasada solidarności obszarów transgranicznych; zasada istnienia koncepcji strategii rozwoju transgranicznego. Współpraca euroregionalna jako wyższe stadium współpracy międzynarodowej i transgranicznej prowadzi do realizacji wielu wspólnych celów. Można tutaj mówić o czterech podstawowych płaszczyznach współpracy: gospodarczej, społeczno-kulturowej, politycznej i przyrodniczej. Głównym powodem powstania każdego z euroregionów był i pozostaje rozwój gospodarczy takich terenów przygranicznych. W pasie przygranicznym występują także obszary przyrodniczo cenne, które są objęte różnymi formami ochrony. W wielu euroregionach, m.in. w Euroregionie Pomerania, próbuje się połączyć rozwój gospodarczy z odpowiednim wykorzystaniem obszarów przyrodniczo cennych (m.in. rozwój turystyki w Wolińskim Parku Narodowym).

Rozwój współpracy polsko-niemieckiej zaowocował powstaniem czterech euroregionów na granicy, z czego dwa mają charakter porozumień trójstronnych (na wszystkich granicach Polski istnieje obecnie szesnaście euroregionów): Nysa (powstały w grudniu 1991 r.), Sprewa–Nysa–Bóbr (powstały we wrześniu 1993 r.), Pro Europa Viadrina (powstały w grudniu 1993 r.), a także Pomerania (powstały w grudniu 1995 r.)². W niniejszych rozważaniach omawia się głównie funkcjonowanie Euroregionu Pomerania w zakresie społeczno-ekonomicznych uwarunkowań transgranicznej turystyki w euroregionach, m.in. na obszarach przyrodniczo cennych (zwłaszcza w Wolińskim Parku Narodowym). Obejmuje on począwszy od 26.02.1998 r. również 33 gminy szwedzkie ze Skanii. Współcześnie istnieją nadal określone bariery, które stanowią poważne zagrożenia dla współpracy polsko-niemieckiej w euroregionach. W celu zmniejszenia takich zagrożeń realizowane są wspólne cele – należą do nich: wyrównywanie poziomów życia po każdej stronie granicy, rozwój gospodarczy, ochrona i poprawa stanu środowiska, współpraca w zapobieganiu klęskom żywiołowym i ich zwalczaniu, wymiana kulturalna i opieka nad wspólnym dziedzictwem kulturowym oraz rozwój infrastruktury i poprawa stosunków międzyludzkich.

¹ M. Gawrońska 2008. Uwarunkowania euroregionalnej współpracy w dziedzinie ochrony środowiska na pograniczu polsko-niemieckim. Maszynopis niepublikowanej rozprawy doktorskiej. Poznań–Jelenia Góra, s. 79.

² Ibidem, s. 88.

W strefach przygranicznych duże znaczenie przywiązuje się do obszarów przyrodniczo cennych. Pojęcie „obszar przyrodniczo cenny” pojawia się często w literaturze poświęconej problemom ochrony środowiska. Dobrzańska (2007: 57), nawiązując do definicji sformułowanej na IV Światowym Kongresie Parków Narodowych i Obszarów Chronionych, proponuje następującą definicję obszarów przyrodniczo cennych: „obszar lądu lub morza o wysokiej różnorodności biologicznej, a także związanych z nimi zasobów naturalnych i kulturowych, użytkowany w sposób zapewniający ochronę istniejącej różnorodności”. Pod względem gospodarczym obszary przyrodniczo cenne obejmują obszary, na których różnorodność biologiczna stanowi lub może stanowić ważny czynnik działalności gospodarczej lub w istotny sposób ogranicza takie formy gospodarowania, które są sprzeczne z podstawowym celem istnienia obszarów przyrodniczo cennych – zachowaniem różnorodności biologicznej oraz kulturowej. Procesy społeczno-gospodarcze przebiegające na określonym terenie oraz w jego otoczeniu mają duży wpływ na jego stan. Istnienie obszarów przyrodniczo cennych wynika (Dobrzańska 2007: 61):

1. Z uwarunkowań wewnętrznych takiego obszaru: bogactwa przyrodniczego, struktury funkcjonalno-przestrzennej środowiska;
2. Z uwarunkowań zewnętrznych: ekologiczno-ochronnych i społeczno-ekonomicznych, w tym rozwoju turystyki.

W strukturze obszarów przyrodniczo cennych można wyróżnić następujące strefy: teren ochronny (wyodrębnienie przestrzenne i określone granice), zastosowanie szczególnych działań ochronnych wobec składników lub całości środowiska; teren ochronny (otulina) – funkcje bufora wobec terenu chronionego; teren powiązań społecznych i gospodarczych. W Polsce wyróżnia się następujące obszary przyrodniczo cenne: parki narodowe, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, rezerваты, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe. Wspólne dla Polski i Niemiec (a także innych krajów) są: rezerваты biosfery (ukształtowane jako części międzynarodowego programu badawczego Man and Biosphere (MAB), prowadzone przez UNESCO) oraz obszary Natura 2000 obejmujące obszary specjalnej ochrony ptaków (tzw. obszary ptasie) i specjalne obszary ochrony siedlisk (tzw. obszary siedliskowe). Natomiast na terenie Niemiec występują następujące obszary przyrodniczo cenne: parki narodowe (Nationalparke), obszary ochrony przyrody (Naturschutzgebiete), obszary ochrony krajobrazu (Landschaftsschutzgebiete), parki przyrodnicze (Naturparke) (Succow i in. 2012).

Autorzy podkreślają znaczenie warunków przyrodniczych oraz społeczno-ekonomicznych po stronie niemieckiej i polskiej Euroregionu Pomerania z perspektywy uwarunkowań rozwoju turystyki. Opracowanie w części pierwszej obejmuje następujące rozdziały autorskie: „Rys historyczny Euroregionu Pomerania” (W. Steingrube); „Charakterystyka obszarów przyrodniczo cennych Euroregionu Pomerania” (W. Zbaraszewski, W. Steingrube); „Sytuacja społeczno-gospodarcza w Euroregionie Pomerania” (D. Pieńkowski, G. Gach); „Turystyka na obszarach cennych przyrodniczych w świetle badań na przykładzie Wolińskiego Parku Narodowego” (W. Zbaraszewski, J. Bąk, M. Ostereich. Całość kończy się „Wnio-

skami dla rozwoju turystyki w świetle przeprowadzonych badań empirycznych” (W. Zbaraszewski, W. Steingrube, D. Pieńkowski). Ogólnie można stwierdzić, że w części tej:

- rozważania merytoryczne i bogata dokumentacja statystyczna utrzymane są na dobrym poziomie zarówno po stronie polskiej, jak i niemieckiej;
- bogactwo rycin i mapek dobrze ilustruje problemy przedstawione w poszczególnych artykułach;
- wskazano unikatowe walory przyrodnicze województwa zachodniopomorskiego i Meklemburgii-Przedpomorza;
- ukazano zabytki kultury będące świadectwem bogatej historii wpływów niemieckich, polskich i skandynawskich;
- wykazano dużą atrakcyjność turystyczną Euroregionu Pomerania, szczególnie obszarów przyrodniczo cennych;
- przedstawiono charakterystykę społeczno-gospodarczą Euroregionu Pomerania, w którym potencjał gospodarczy po stronie niemieckiej jest wyraźnie wyższy, co wpływa na rozwój turystyki;
- udowodniono na podstawie badań empirycznych, że środowisko przyrodnicze jest źródłem dużej części walorów turystycznych;
- udokumentowano fakt występowania największego nasilenia ruchu turystycznego w sezonie letnim (czerwiec–sierpień);
- wykorzystano pilotażowe badania ankietowe prowadzone w ramach polsko-niemieckiego projektu „Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania turystyki transgranicznej w Euroregionie Pomerania na przykładzie Wolińskiego Parku Narodowego”; zastosowano dwa rodzaje ankiet;
- odnotowano, że najwięcej turystów było wśród osób w wieku 41–60 lat oraz 26–40 lat, średni wiek ankietowanych wynosił 43 lata, a celem wyjazdów turystycznych było poznanie okolicy, wypoczynek i rekreacja;
- przedstawiono problem zniszczeń środowiska spowodowanych nadmierną antropopresją.

Druga część opracowania nosi tytuł „Społeczno-ekonomiczne problemy obszarów przyrodniczo cennych”. Obejmuje ona trzy ważne artykuły poświęcone przede wszystkim społeczno-ekonomicznym problemom na obszarach przyrodniczo cennych. Przy tym dwa pierwsze artykuły wiążą się ściśle – pod względem merytorycznym – z euroregionami nie tylko na pograniczu polsko-niemieckim. Natomiast artykuł trzeci może być wykorzystany pod kątem metodycznym.

Artykuł prof. B. Poskrobko poświęcony jest analizie koncepcji nowego projektu turystycznego pod charakterystyczną nazwą Centrum Zielonej Terapii i Rekreacji, który został zaproponowany na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. W rozwój turystyki w Polsce nadal stosunkowo mało zaangażowane są międzynarodowe firmy turystyczne, a Polska wschodnia (zwłaszcza województwa podlaskie i lubelskie) pozostaje wciąż nieodkryta dla zorganizowanej międzynarodowej turystyki. Prof. Poskrobko przedstawia koncepcję nowego produktu turystycznego dla zielonej terapii i rekreacji, przy uwzględnieniu czynników psychologicznych, przyrodniczych, kulturowych i organizacyjnych niezbędnych dla procesu jego powstawania i funkcjonowania. W artykule proponuje się zrównoważone formy

wielopodmiotowych organizacji funkcjonujących na wielkich obszarach leśnych, bagienno-łąkowych i polnych. Na tym obszarze mogą być rozwijane równolegle takie specjalności, jak: terapia i rekreacja w ekosystemach, kwiat- i ziołoterapia w specjalnych ogrodach, zapachoterapia, muzykoterapia czy hipoterapia. W dobrze opracowanym merytorycznie tekście zwrócono uwagę na takie podstawowe problemy, jak: turystyka zdrowotna jako współczesny trend społeczny, przyroda jako czynnik wspomagający oddziaływanie psychoterapeutyczne, przyrodnicze podstawy proponowanej lokalizacji Europejskiego Centrum Zielonej Terapii i Rekreacji. Ponadto ważnym wątkiem rozważań jest kultura ludowa jako element Europejskiego Centrum Zielonej Terapii i Rekreacji, podstawowe uwarunkowania tworzenia regionu zielonej terapii i rekreacji, a także wyszczególnienie zadań badawczych i wdrożeniowych.

Dr Bartosz Bartniczak podejmuje w swym tekście problem jakości życia jako czynnika determinującego ruch turystyczny na pograniczu polsko-saksońskim. Artykuł ten jest rezultatem projektu pt. „Jakość życia w obszarze przygranicznym – wzmocnienie ponadgranicznych przepływów dla wspólnego zrównoważonego rozwoju i planowania regionalnego”. Projekt ten był finansowany przez Unię Europejską w ramach Programu Operacyjnego Polska–Saksonia 2007–2013. Prace badawcze skupiły się na badaniu jakości życia (etap pierwszy), a etap drugi obejmował badania przepływów transgranicznych. Problematyka jakości życia i zrównoważonego rozwoju uwzględniana powinna być też na poziomie poszczególnych krajów związkowych. Autor przedstawia jakość życia na pograniczu polsko-saksońskim na podstawie wyników ankiety, której kwestionariusz podzielony został na trzy części. Także badania w zakresie przepływów transgranicznych odbywały się za pomocą ankiet przeprowadzonych na terenie badanych powiatów transgranicznych, analizy dostępnych danych statystycznych oraz wywiadów eksperckich. Stąd różnice w jakości życia w poszczególnych krajach i regionach są jednym z głównych powodów powstawania przepływów transgranicznych – dotyczą one zarówno osób, kapitału, jak i aspektów instytucjonalnych. Podstawowym czynnikiem jest pragnienie dokonywania tańszych zakupów i korzystania z tańszych usług, z infrastruktury sportowej i kulturalnej znajdującej się po drugiej stronie granicy, a także dążenie do poznania sąsiedniego kraju. Ważną płaszczyzną pojawiania się przepływów jest turystyka, zaś atrakcjami turystycznymi są walory przyrodnicze odwiedzane chętnie przez turystów zagranicznych. W pracy tej podnosi się problem pogranicza polsko-saksońskiego, choć może lepiej byłoby mówić o pograniczu dolnośląsko-saksońskim. Regionalizacja w zakresie współpracy transgranicznej staje się obecnie w naszym kraju ważnym wyzwaniem, pomimo dominacji w naszym kraju „centralistycznego myślenia” w wielu dziedzinach życia społecznego.

Wspólny artykuł Marka Giergiczego, Agnieszki Kossakowskiej i Jerzego Śleszyńskiego dotyczy problemu rewaloryzacji parku miejskiego przy wykorzystaniu możliwości i zalet badania ankietowego. Podjęty problem badawczy wybrano pod kątem identyfikacji społecznych korzyści wynikających z istnienia i użytkowania parku oraz społecznych priorytetów w zakresie najbardziej pożądanых cech takiego obiektu.

Należy tutaj podkreślić metodyczne aspekty pracy, na którą składa się wycena ekonomiczna obejmująca składniki wartości ekonomicznej, a także typologia metod wyceny ekonomicznej dóbr nierynkowych. Zastosowano tutaj metodę eksperymentu wyboru – ankietowani proszeni byli o dokonanie wyboru spośród kilku proponowanych wariantów projektu i wskazanie najlepszego. Najczęściej wymienianą wadą przyjętej metody jest zmuszanie respondentów do stosunkowo dużego wysiłku intelektualnego. Uzyskane wyniki badawcze świadczą o dużym zainteresowaniu użytkowników parku wprowadzeniem zmian na badanym terenie. Wykazują, że najistotniejszymi dla respondentów elementami rewitalizacji tego obszaru były elementy infrastruktury, a dopiero w drugiej kolejności przekształcenia samej przyrody parku. Najbardziej preferowanym poziomem cechy była średnia skala zmian. Infrastruktura w parku znajduje się najwyraźniej w złym stanie i nie wystarcza dla komfortowego i bezpiecznego jego użytkowania. Można przypuszczać, że w ambitnych badaniach dotyczących nierynkowych dóbr i usług największe zagrożenia dla jakości i wiarygodności wyników kryją się przede wszystkim w braku odpowiedniego doświadczenia konsumenta. Uzyskane wyniki badawcze mogą ułatwić właściwy wybór, wskazując na najbardziej pożądany wariant użytkowania parku (i nie tylko), a tym samym wyznaczyć gotowość do zapłaty jego użytkowników za cechy przyrodnicze i infrastrukturalne.

Badania podjęte przez zespół polsko-niemiecki należy kontynuować, gdyż problemy obszarów transgranicznych zasługują na szersze zainteresowanie we współczesnych warunkach społeczno-ekonomicznych. Mają one duże znaczenie we współpracy międzynarodowej oraz dla efektywnego funkcjonowania Unii Europejskiej.

Eugeniusz Kośmicki

Część I

Spółeczno-ekonomiczne uwarunkowania turystyki transgranicznej w Euroregionie Pomerania

Wstęp

Wraz z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. i likwidacją granic w strefie Schengen w nowej sytuacji znalazły się szczególnie regiony przygraniczne pozbawione już barier polityczno-administracyjnych dla przekraczania granic. Równocześnie regiony te stanęły przed koniecznością zbudowania nowej tożsamości w kształtujących się uwarunkowaniach społeczno-ekonomicznych.

W polityce Unii Europejskiej obszary przygraniczne z tego właśnie względu stanowiły przedmiot szczególnego zainteresowania w zakresie ich rozwoju w nowej sytuacji, które przejawia się m.in. w polityce tworzenia euroregionów. Powstawanie euroregionów poza faktem, że poszczególne regiony z różnych państw pozostają w bezpośrednim sąsiedztwie geograficznym, co związane jest z podobnymi uwarunkowaniami przyrodniczo-geograficznymi, podyktowane jest również wspólnymi aspektami rozwoju kulturowego i historycznego. Na przestrzeni wieków regiony przygraniczne budowały wspólne doświadczenia i wspólną historię, wzajemnie kształtując swoją kulturę. W obecnym Euroregionie Pomorza przeplatały się niegdyś losy zarówno Polaków, jak i Niemców, ale także Szwedów czy Duńczyków.

Labuda podaje, że pierwsi Germanie pojawili się na terenie dzisiejszego Pomorza Zachodniego w środkowym okresie lateńskim (ok. III–II w. p.n.e.) na obszarze od Odry do Parsęty (tzw. kultura jastorfska) wraz ze stopniowym upadkiem kultury łużyckiej w tym rejonie. Z początkiem naszej ery region Pomorza Zachodniego pozostawał pod wpływem kultury celtyckiej i następnie rzymskiej, jak większość obszarów Europy (Labuda 1972: 265). Po okresach wędrówki ludów osadnictwo na Pomorzu Zachodnim znacznie spadło, co sprzyjało napływowi ludów słowiańskich w VI–VII w. Dobre gleby w ujściach rzek przyczyniały się do rozwoju osadnictwa w okresie średniowiecza w okolicach Szczecina, Wolina, Stargardu i Kołobrzegu. Bogate w ryby wody sprzyjały rozwojowi rybołówstwa, a bliskość morza i rzek rozwojowi handlu. Np. Wolin tworzony przez ludy Wolińian był znanym ośrodkiem międzynarodowego handlu w IX–X w. (Labuda 1972: 265).

Wiek XII charakteryzował się wojnami polsko-pomorskimi o podporządkowanie Pomorza państwu polskiemu, chrystianizacją zapoczątkowaną zaproszeniem polskiego króla przez biskupa Ottona z Bambergu, próbami utworzenia Księstwa Pomorskiego przez Gryfitów oraz walkami z Duńczykami. Pod koniec tego okresu Pomorze Zachodnie w dużej części przeszło pod panowanie Cesarstwa Niemieckiego.

W drugiej połowie XIII w. miasta pomorskie (m.in. Greifswald, Szczecin) wstąpiły do Hanzy, prowadząc wspólną politykę np. walki z piractwem. Po okresie walk między poszczególnymi miastami Pomorza najbardziej znaczący był czas panowania księcia Bogusława X w XV w. Zjednoczył on państwo pomorskie,

umiejętnie utrzymując niezależność zarówno od Cesarstwa, jak i Polski, chociaż wskazuje się na znaczne wpływy Polski np. poprzez małżeństwo z córką polskiego króla – Kazimierza Jagiellończyka (Twardochleb 2000). Czasy panowania Bogusława X zaowocowały wieloma reformami, przebudową zamków pomorskich czy rozwojem Uniwersytetu w Greiswaldzie. Późniejszy okres to osłabienie jedności księstwa i przejście na protestantyzm (XVI w.) wraz ze zwiększaniem się wpływów Cesarstwa Niemieckiego.

W XVII w. znaczący był w szczególności najazd Szwedów i rozbiór Księstwa Pomorskiego pomiędzy Szwecję (na zachód od Odry – Pomorze Przednie ze Szczecinem) oraz Brandenburgię (na wschód od Odry – Pomorze Tylne) (Twardochleb 2000). Kolejne lata to stopniowe zwiększanie panowania prusko-niemieckiego, aż do czasów podboju przez Napoleona w XIX w. W rękach Prus Pomorze pozostało do I wojny światowej. Po wojnie Pomorze Zachodnie stanowiło część terytorium Niemiec, ale wraz z końcem II wojny światowej ponownie zostało podzielone na część niemiecką (Pomorze Przednie) i polską (Pomorze Tylne).

Jak wskazuje ten krótki rys historyczny, koncepcja Euroregionu Pomerania to w dużym stopniu również próba nawiązania do historycznego charakteru tego regionu, który pozostawał pod wpływem wielu różnych kultur, usiłując przez wiele lat kształtować swoją niezależność w oparciu o specyficzne uwarunkowania dla rozwoju społeczno-gospodarczego. Dlatego też członkowie (gminy) Pomeranii reprezentują regiony Polski, Niemiec i Szwecji, a pierwotnie do współpracy były także zapraszane gminy duńskie.

Niniejsze opracowanie jest rezultatem współpracy partnerów z Polski i Niemiec, którzy podjęli się scharakteryzowania specyficznych uwarunkowań turystyki na polsko-niemieckich obszarach przygranicznych Euroregionu Pomerania. Celem pracy jest przedstawienie sytuacji społeczno-ekonomicznej turystyki w regionach przygranicznych z perspektywy bardzo korzystnych uwarunkowań przyrodniczych. W badaniach oparto się na analizach atrakcyjności Wolińskiego Parku Narodowego dla turystów niemieckich odwiedzających Pomorze zarówno po stronie polskiej, jak i niemieckiej.

Punktem wyjścia jest wskazanie na wspomniane wyżej podziały Pomorza Zachodniego, które zaczęły się już w czasach potopu szwedzkiego, a które utrwalone zostały po II wojnie światowej. Obecnie Pomorze Zachodnie jest obszarem styku dwóch różnych kultur, które pozostawały przez wiele lat odizolowane i oparte na relacjach rozwijanych w świetle wydarzeń z I i II wojny światowej. Nowe uwarunkowania rozwoju towarzyszące powstawaniu Unii Europejskiej związane są nie tylko ze znacznie większą spójnością gospodarczą poszczególnych krajów członkowskich, ale też z przełamywaniem barier, które pozostają w świadomości społecznej po obu stronach granicy.

Tokarczuk, rozpoczynając swoje analizy z zakresu specyfiki przestrzeni transgranicznej, wskazuje, że „o granicach w Zjednoczonej Europie często mówi się jak o rzeczy przestarzałej, pewnym anachronizmie, natomiast akcentowana jest intensyfikacja zewnętrznych granic unijnych. Jest to pewne uproszczenie, ponieważ z jednej strony zmiana procedury przekroczenia granicy administracyjnej rzeczywiście sprzyja tworzeniu wspólnej przestrzeni lub powoduje wzmocnienie

kontroli, z drugiej zaś – krajobraz transgraniczny wymaga rekompozycji i nowej świadomości kształtowania przestrzeni dla podkreślenia tożsamości kulturowej tych obszarów” (Tokarczuk 2009: 45). Można więc raczej mówić o nowej tożsamości, która kształtuje się wzdłuż obszarów przygranicznych na bazie nowych stosunków gospodarczych regionów przygranicznych i w warunkach nowych wyzwań dla turystyki po obu stronach granicy. Granica ta w większym zakresie istnieje w mentalności zarówno turystów, jak i organizacji, które kreują produkty turystyczne w odpowiedzi na te przekształcenia w sferze działań politycznych w ramach Unii Europejskiej.

Tokarczuk (2009: 45) podkreśla za Hallem (1987), co jest charakterystyczne również dla byłego przejścia granicznego w Świnoujściu³, że ten rodzaj granicy pozostaje w świadomości i podświadomości ludzi. W nowych uwarunkowaniach politycznych taki pierwotny podział należy traktować jak „namacalną historię” (tangible history) będącą elementem atrakcji turystycznej. Tokarczuk dodaje jeszcze, że różnice w zakresie walorów cech środowiska przyrodniczego czy kulturowego znacznie zwiększają potencjał turystyczny, tworząc tzw. krawędzie kulturowe czy krajobrazowe, które stanowią granicę pomiędzy różniącymi się jakościowo walorami obiektów turystycznych. Takie krawędzie stanowią potencjał do stworzenia ciekawego programu turystycznego opartego na walorach zarówno kulturowych, jak i naturalnych. Z kolei Szul (1999: 228) wskazuje na różne cechy determinujące atrakcyjność obszarów transgranicznych, które można by ująć następująco:

- duża swoboda przekraczania granicy (aspekt polityczny i administracyjny),
- niskie koszty przekraczania granicy (aspekt ekonomiczny),
- różnice w potencjale ekonomicznym.

Wydaje się, że w obecnych uwarunkowaniach rozwoju euroregionów możliwości dla rozwoju obszarów przygranicznych są korzystne dla rozwoju turystyki w Polsce. Bariery związane z przekraczaniem granicy praktycznie nie istnieją, a różnice w potencjale ekonomicznym są zdecydowanie na korzyść strony polskiej. Co więcej, granica to swoista krawędź kulturowa, a po obu jej stronach znajduje się wiele obszarów cennych przyrodniczo, które mogą stanowić specyficzną dla każdego regionu atrakcję turystyczną.

Niemniej ruch turystyczny po stronie niemieckiej jest ponad dwukrotnie większy niż w Polsce, pomimo że niemieccy turyści współtworzą już znaczną część ruchu turystycznego w polskich miejscowościach przygranicznych. Kwestią zasadniczą w zakresie omawianych tutaj problemów pozostaje ocena, na ile możliwe jest wykorzystanie społeczno-ekonomicznych uwarunkowań w strefie przygranicznej tego euroregionu dla zwiększenia ruchu turystycznego ze strony niemieckiej w polskich obszarach szczególnie cennych przyrodniczo.

Z tej perspektywy interesującym obiektem badań wydaje się Woliński Park Narodowy, który stanowi nie tylko miejsce wypoczynku w warunkach pięknego

³ Granica jest jedynie symboliczną niebieską linią z tablicami informacyjnymi i pomnikiem, który stanowi tło do zdjęć dla turystów dumnych z tego, że z taką łatwością poruszają się wzdłuż czy w poprzek tej symbolicznej granicznej linii.

otoczenia przyrodniczego Zalewu Szczecińskiego wraz z takimi atrakcjami, jak Zagroda Pokazowa Żubrów i Jezioro Turkusowe, ale również obejmuje wiele innych atrakcji turystycznych pozwalających na poznawanie kultury tego regionu i jego historii (np. Muzeum-Bunkier z okresu II wojny światowej).

Zasadniczym elementem tej monografii jest więc przedstawienie warunków przyrodniczych oraz społeczno-ekonomicznych po stronie niemieckiej i polskiej Euroregionu Pomerania z perspektywy uwarunkowań rozwoju turystyki w szczególności po stronie polskiej. Dlatego też w rozdziale drugim została przedstawiona krótka charakterystyka przyrodniczych obszarów chronionych Pomorza. Analizy te uzupełnione są prawn-administracyjnymi uwarunkowaniami ich tworzenia i funkcjonowania po obu stronach granicy. Z kolei rozdział trzeci dotyczy kwestii społeczno-ekonomicznych jako czynników o decydującym znaczeniu dla rozwoju regionu. Poszczególne podrozdziały analizowane są niezależnie z perspektywy zarówno naukowców z Polski, jak i z Niemiec, co pozwala na porównanie sytuacji w poszczególnych krajach.

W rozdziale czwartym zaprezentowano wyniki badań przeprowadzonych w ramach projektu dofinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz budżetu państwa polskiego: Fundusz Małych Projektów INTERREG IV A Euroregionu Pomerania. Badania w ramach projektu miały charakter pilotażowy i objęły ocenę preferencji i znajomości Wolińskiego Parku Narodowego przez turystów niemieckich przekraczających granicę lub odpoczywających w niemieckiej strefie przygranicznej i korzystających z przejścia granicznego Świnoujście–Seebad Ahlbeck. Badanie poszerzono również o analizę sposobu postrzegania Polski przez respondentów z perspektywy ich preferencji turystycznych oraz ewentualnych doświadczeń z podróży do Polski. Analizy te uzupełnione zostały zaleceniami i wskazówkami dla ewentualnych działań marketingowych usług turystycznych Wolińskiego Parku Narodowego, które przedstawiono w ostatnim rozdziale monografii.

Niniejsza monografia nie wyczerpuje wszystkich zagadnień związanych z turystką przygraniczną w Euroregionie Pomerania, jednakże stanowi przyczynek do badań nad wypracowaniem spójnej polityki turystycznej w regionie, uwzględniającej społeczno-ekonomiczne uwarunkowania zarówno po stronie polskiej, jak i niemieckiej.

Wilhelm Steingrube

1. Rys historyczny Euroregionu Pomerania

1.1. Ogólne znaczenie euroregionów

Proces scalania się obszarów wewnątrz Europy narasta w ciągu ostatnich dziesięcioleci, w szczególności od lat 80. ubiegłego wieku jego rola staje się coraz ważniejsza. Widać to na przykładzie dążeń do integracji kolejnych państw z Unią Europejską, aby wzmocnić powiązania i ułatwić np. wymianę towarów. Ważnym czynnikiem rozwoju europejskiego jest poza tym współpraca regionów przygranicznych, dla której stworzono tak zwane „euroregiony”. Euroregiony to związki powiatów i gmin, leżących przy granicach wewnętrznych i zewnętrznych Unii Europejskiej. Intencją ich jest pokonanie granic politycznych oraz wspieranie rozwoju kulturowego, gospodarczego i politycznego. Dziś istnieje wiele tego rodzaju związków, które na różnych szczeblach realizują różnorodne zamierzenia. W tym celu Unia Europejska zainicjowała m.in. program regionalny INTERREG, który obecnie znajduje się już w piątej fazie (por. Sächsische Staatskanzlei).

1.2. Podłoże utworzenia Euroregionu Pomerania

Jednym z przykładów takiej kooperacji pomiędzy terenami przygranicznymi jest Euroregion Pomerania utworzony w roku 1995.

Ten niemiecko-polski obszar przygraniczny jest bardzo charakterystyczny. Przez stulecia był to jeden z najspokojniejszych europejskich regionów przygranicznych, jednak stan ten zmienił się na skutek II wojny światowej. W wyniku podziału Pomorza przez armię radziecką po wschodniej stronie granicy osiedlono mieszkańców pochodzących z Polski centralnej i wschodniej, przez co od tego momentu zamieszkiwali obok siebie ludzie, którzy nie mieli wspólnej przeszłości. Rozwój wspólnej tożsamości osiadłych tutaj mieszkańców był więc długotrwałym procesem (por. Kinder, Roos 2013).

W tych warunkach stworzenie Euroregionu Pomerania miało wnieść istotny wkład w porozumienie narodów. 15.12.1995 r. doszło do zawarcia umowy pomiędzy:

- Komunalnym Związkiem Celowym Gmin Pomorza Zachodniego „Pomerania” – związek ten obejmuje dużą część polskich miast i gmin województwa

Ryc. 1. Terytorium Euroregionu Pomerania (2013)

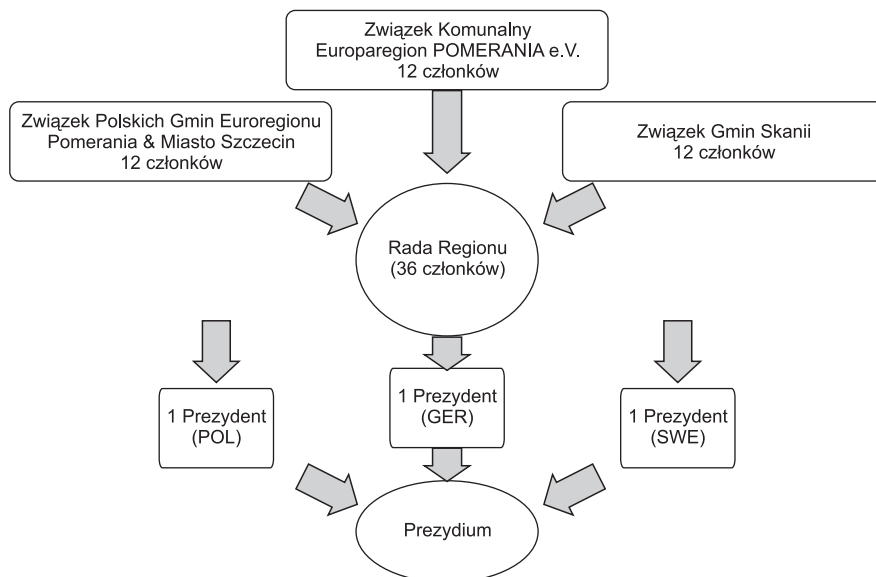
zachodniopomorskiego oraz gminy województwa pomorskiego i wielkopolskiego;

- Związkiem Komunalnym Europaregion POMERANIA e.V. z dwoma miastami na prawach powiatów (miastami hanzeatyckimi Greifswald i Stralsund) oraz sześcioma powiatami Meklemburgii-Pomorza Przedniego;
- polskim miastem Szczecinem.

W dniu 26.02.1998 roku na mocy kolejnej umowy przystąpił do Euroregionu szwedzki związek gmin regionu Skanii. W ten sposób Euroregion Pomerania rozszerzono o 33 gminy szwedzkie, przez co obejmował terytorium prawie 50000 km² i liczbę mieszkańców przekraczającą 3,8 mln. Ten związek gmin wystąpił jednak z euroregionu w maju 2013 r. (WULF 2014).

1.3. Cele i struktura organizacyjna Euroregionu Pomerania

Euroregion Pomerania, objęty inicjatywą INTERREG, to związek o szczególnym znaczeniu. Na skutek powiązania obszarów szwedzkich, niemieckich i polskich stanowił on ogniwo łączące Europę Północną, Środkową i Wschodnią. Jego celem było stworzenie transgranicznych obszarów dla gospodarki i usług, przez

Ryc. 2. Struktura organizacyjna Euroregionu Pomierania (stan: początek roku 2013)

co marginalna lokalizacja poszczególnych regionów w ich krajach zamieniła się w centralną lokalizację w kontekście europejskim, co doprowadziło do zbliżenia mieszkańców i instytucji obszarów przygranicznych oraz przekształcenia granic państwowych w granice administracyjne. Harmonizacja warunków życia, do której dąży się ogólnie w Unii Europejskiej, ma w ten sposób następować również w tym zakresie (por. Pomierania.net 2008a).

Osiągnięcie tych celów ma nastąpić poprzez realizację ustalonego katalogu działań, do których zaliczają się przede wszystkim inwestycje w kształcenie zawodowe i programy służące zwalczaniu bezrobocia. Do innych ważnych przedsięwzięć należą współpraca i wymiana grup społecznych, naukowych i młodzieżowych przyczyniająca się do nawiązywania bezpośrednich kontaktów oddolnych. Poza tym związek zainteresowany jest rozwojem terenów wiejskich, które są charakterystyczną cechą południowej części Pomierania. Jednym z podstawowych celów jest intensywna współpraca w zakresie rozbudowy infrastruktury stosownie do wymogów ruchu granicznego, transferu technologii, wymiany danych, planowania przestrzennego i ochrony przez klęskami żywiołowymi (por. Euroregion Pomierania 2003: 8).

Na rycinie 2 pokazano strukturę, według której zorganizowany jest euroregion. Każdy obszar częściowy trzech krajów wyznacza 12 członków tworzących wspólnie 36-osobową radę euroregionu. Kierownictwo rady stanowi prezydium, składające się z trzech prezydentów poszczególnych trzech części. Polscy, niemieccy i szwedzcy reprezentanci spotykają się regularnie na szczeblu komunalnym, współpracują w komisjach państwowych i regionalnych oraz w grupach roboczych. Celem jest inicjowanie i omawianie wspólnych projektów i sposobów działania (por. Euroregion Pomierania 2003: 10).

1.4. Okresy rozwoju współpracy

Euroregion Pomerania opracował w roku 1995 obowiązującą do roku 1999 transgraniczną koncepcję rozwoju i działania, której wyniki zostały zamieszczone w raporcie i są dopisywane na każdy kolejny okres do dnia dzisiejszego. Koncepcje te mają służyć jako narzędzie wewnętrznego procesu uzgodnień pomiędzy członkami, a także jako dokument podstawowy do reprezentacji na zewnątrz (por. DPU 1999: 4 i n.).

W pierwszym okresie, 1995–1999, w którym Polska jeszcze nie należała do Unii Europejskiej, realizowano trzy kierunki działania: stworzenie struktury gospodarczej, dostosowanej do istniejących potencjałów oraz osiągnięcie pozycji ekologicznego regionu gospodarczego i turystycznego, poprawa transgranicznej organizacji regionalnej również pod względem infrastruktury komunikacyjnej, a także wzmocnienie współpracy transgranicznej i kontaktów międzyludzkich. Zrealizowane inwestycje stanowiły skuteczne narzędzie wspierania regionu. Wsparcie działań związanych z infrastrukturą odzwierciedlało szczególną wagę tego problemu. Oprócz tego zrealizowano liczne istotne projekty w dziedzinie turystyki, oświaty i kultury o znaczeniu regionalnym. Poza tym udało się w tej fazie stworzyć podstawy współpracy gospodarczej (por. DPU 1999: 4 i n.).

Faza rozwoju w latach 2000–2006 pokazała, że przystąpienie Polski do UE, jak również otwarcie inicjatywy wspólnotowej INTERREG III A dla całego regionu przygranicznego, wzmocniło współpracę wewnątrz euroregionu. Szczególne impulsy do rozwoju w tym okresie stanowią projekty służące poprawie transnarodowej dostępności, takie jak South Baltic Arc, tworzenie alternatywy rozwoju dla obszarów wiejskich oraz transnarodowej sieci turystyki wodnej, zintegrowany rozwój strefy przybrzeżnej, a przede wszystkim podejmowanie strategicznych działań rozwojowych i tworzenie platform politycznych (por. ARGE 2006: 32 i n.).

W trzecim okresie rozwoju 2007–2013 coraz widoczniejsze stawały się pozytywne efekty współpracy. Rosnąca wymiana informacji i doświadczeń oraz transfer wyników doprowadziły do wspólnych rozwiązań na szczeblu gminnym i regionalnym. W sumie udało się zwiększyć konkurencyjność regionu i spopularyzować go na arenie ponadregionalnej, chociaż co do oznak obydwu tych aspektów zadowolenie nie było pełne. Te braki mają ulec maksymalnemu zmniejszeniu dzięki realizacji koncepcji działania przyjętej na okres do roku 2020 (por. KEP 2013: 8 i n.).

1.5. Punkty ciężkości w projektach Euroregionu Pomerania

Od czasu utworzenia euroregionu zainicjowano względnie wsparto łącznie 1592 projekty. Główny nacisk kładziono na rozbudowę infrastruktury komunikacyjnej, ale również wyraźnie wspierano sektor turystyki. Podjęto 71 projektów o charakterze turystycznym, a na działania tego rodzaju wpłynęło 41,1 mln euro ze środków Unii Europejskiej. Łączny budżet euroregionu dzięki dotacjom ze środ-

ków pomocowych Unii Europejskiej od roku 1995 wynosi 181,7 mln euro (por. Pomerania.net 2008b).

Znaczącym projektem turystycznym był np. projekt SuPortNet II, który miał za zadanie wsparcie zrównoważonego powiązania portów z Bałtykiem, a tym samym turystyki jachtowej. Chodziło przede wszystkim o to, aby wspomóc mniejsze tradycyjne porty w celu zwiększenia tamtejszych lokalnych przychodów i liczby zatrudnionych osób. Idea była taka, że dla uzyskania trwałego sukcesu małych portów decydujące jest włączenie ich do planowania miejskiego i regionalnego, przy czym ważna rola przypadła ochronie przyrody. Zintensyfikowano też współpracę pomiędzy interesariuszami publicznymi i prywatnymi (por. Planco 2013).

Pomorski Krajobraz Rzeczny to kolejny projekt służący wspieraniu działań turystycznych w euroregionie. Pomysł wyszedł od stowarzyszenia turystycznego Frem-den-verkehrsverband Vorpommern e.V. przy wsparciu Zachodniopomorskiej Regionalnej Organizacji Turystycznej (ZROT). Dostrzeżono szansę w tym, żeby kraj związkowy Meklemburgia-Pomorze Przednie, jeszcze bardziej spopularyzować pod kątem atrakcyjności spędzania wolnego czasu. Rozwój turystyki przede wszystkim na wybrzeżu Bałtyku zrodził konieczność skierowania uwagi potencjalnych turystów na tereny w głębi lądu, co miało być osiągnięte poprzez ten projekt, skoncentrowany na transgranicznej turystyce rowerowej i wodnej (por. Hansel 2013).

1.6. Przyszły model dla euroregionu

Nawet gdy region Skanii wystąpił z Euroregionu Pomerania, bilateralna współpraca polsko-niemiecka powinna być rozwijana w sposób ukierunkowany, aby realizować długofalowo wyznaczone cele i rozbudowywać dotychczasowe osiągnięcia.

Priorytetowe cele współpracy na okres 2014–2020 mieszczą się w następujących obszarach:

- oświata, kształcenie i podnoszenie kwalifikacji,
- nauka, badania naukowe i gospodarka,
- transgraniczny rynek pracy,
- turystyka z głównym naciskiem na turystykę wodną,
- ciągły transgraniczny transfer informacji i wiedzy.

W szczególności w obliczu budzącej obawy przyszłej słabości finansowej gmin po obydwu stronach granicy należy ustalić priorytety strategiczne, wypracować wspólne projekty o znaczeniu kluczowym oraz stworzyć i umocnić przedsięwzięcia o charakterze sieciowym (por. KEP 2013).

Wilhelm Steingrube, Wojciech Zbaraszewski

2. Charakterystyka obszarów przyrodniczo cennych Euroregionu Pomierania

2.1. Środowisko naturalne południowego wybrzeża Bałtyku (Ralf Scheibe)

2.1.1. Wstęp

Siły natury i wywołane przez nie procesy działają niezależnie od granic terytorialnych czy administracyjnych. Obojętnie, czy rozpatrujemy zdarzenia tektoniczne (aktualnie stanowiące tu na szczęście wyjątki) czy też oddziaływanie wiatru, lodu i płynącej wody, są one przykładem dynamiki o źródle zewnętrznym, a tego rodzaju procesy są wspólnym, nie znającym granic dziedzictwem. Dziedzictwo zobowiązuje do troskliwego obchodzenia się z nim – również, lub przede wszystkim, w ramach ogólnospołecznego zadania ochrony środowiska naturalnego oraz koncepcji zrównoważonego rozwoju. Abstrahując od milionów lat wspólnego rozwoju, który należy interpretować historycznie, to przede wszystkim aktualne transgraniczne wymogi rozwoju regionalnego i ochrony środowiska są łącznikami jednego z kluczowych regionów w południowej strefie Morza Bałtyckiego – historycznej krainy Pomorza.

W ramach niniejszego artykułu z jednej strony krótko opisane zostaną zalety ukształtowanego środowiska naturalnego Pomorza, z drugiej zaś nakreślone wykorzystanie tego środowiska naturalnego, również w aspekcie trwałego, racjonalnego nim gospodarowania.

2.1.2. Rozwój geologiczny i zasoby geologiczne

Udzielenie odpowiedzi na pytanie o wiek południowego obszaru Bałtyku może sprawić trudności. Stosunkowo młode osady na wybrzeżach i nieco dalej w głębi lądu nie mają więcej niż 100 000 lat, lecz relikty wcześniejszego długiego rozwoju geologicznego są znacznie starszej daty, choć z niewieloma wyjątkami (np. bloki kredy rozsiane na plażach i lądzie) obecne jedynie głęboko pod ziemią.

Pod względem podziału Europy na regiony geologiczne południowy obszar Bałtyku zajmuje miejsce pośrednie między bardzo starą częścią skorupy (Półwysp Fennoskandzki) i środkowoeuropejską orogenezą hercyńską, których odnogi potwierdzić można na skrajnym południu Meklemburgii-Pomorza Przedniego. Pomiędzy utworami hercyńskimi a tarczą fennoskandzką przebiega strefa silnie

zdeformowanych skał, które interpretowane są jako pozostałości naniesione na dnie oceanicznym. Ten tak zwany ocean Tornquist powstały w wyniku kolizji sąsiadujących elementów skorupy (Fennoskandia na północy i Avalonia na południowym zachodzie) zidentyfikować można dziś jedynie jako „szew” w formie uskoku przesuwczego w podłożu pomiędzy wyspami duńskimi a środkową Polską (patrz: Katzung 2004: 10 i n.).

Najstarsze formacje skalne w podłożu zaliczane są do mezoproterozoiku i mają tym samym pomiędzy 1,5 i 1,4 mld lat (Katzung 2004: 15). Kolejny etap rozwoju geologicznego odznacza się bezpośrednimi lub pośrednimi oddziaływaniami dużych europejskich orogenez (kaledońskiej, hercyńskiej, alpejskiej). Do rezultatów zaliczają się procesy endogenne (deformacja pakietów skalnych wskutek zbieżnych ruchów płyt; intruzje lub wypływ magmy), jak również ciągle zmieniające się środowisko osadów sedymentacyjnych (o charakterze łądu stałego, oceanicznych lub płytciznowych). Nawet jeśli w podłożu południowego obszaru Bałtyku znaczące procesy endogenne miały się ku końcowi wraz ze schyłkiem fazy kaledońskiej (przejście z syluru do dewonu przed ok. 405 mln lat), to podłoża tego nie uznaje się w żadnym razie za nieaktywne tektonicznie. Od tego czasu przede wszystkim pionowe ruchy skorupy ziemskiej i zmiany między środowiskiem łądu stałego i płytkiego morza warunkują zdarzenia geologiczne. Dominują przy tym stosunki pływiczne z odkładaniem się piaskowców, skał kredowych, gliniastych oraz soli. Jedynie w wybranych okresach (np. częściach permu, Buntsandstein, jury i dolnej kredy) przeważają warunki łądu stałego z erozją i eolicznym oraz fluwialnym przemieszczaniem się i sedymentacją (patrz: Borówka 2004: 41 i in.; Katzung 2004: 15 i in.; Niedermeyer, Duphorn 2011: 12 i in.).

Warstwy z okresu do końca czwartorzędu tworzą częściowo również pokłady, które miały ekonomiczne znaczenie w czasach historycznych i nabierają go znowu dziś:

- kreda (wysocze czysty węgiel wapnia pochodzenia biologicznego z pelagicznej facji szelfowej, ok. 70 mln lat, patrz: Herrig 2004: 186 i n.);
- węgiel brunatny (czwartorzęd, częściowo w postaci ziemi okrzemkowej, patrz: Granitzki, Katzung 2004a: 421 i n.);
- sole potasowe i kamienne (przeważnie jako cechsztyń, występują jako laski lub poduszki solne, patrz: Borówka 2004: 45; Katzung, Granitzki 2004: 423 i n.);
- ropa i gaz ziemny (zazwyczaj związane z węglaniem strassfurckim [cechsztyń], potencjalne znaczenie mogą mieć jednak również warstwy karbonu i dewonu, patrz: Borówka 2004: 44, Schretzenmayr 2004: 451 i n.);
- glina (górną jurą i eocen, patrz: Granitzki, Katzung 2004b: 417 i n.).

Współczesny krajobraz południowego rejonu Morza Bałtyckiego nacechowany jest przede wszystkim formacjami czwartorzędu. Podczas gdy starsze fazy tego okresu geologicznego (złodowacenie południowopolskie i środkowopolskie, od 650 000 lat temu) można rozpoznać jedynie w podłożu, to glaciał wiślany i holocen są tymi, które pozostawiły ślady w postaci sedymentów i form powierzchniowych.

Uzależniony od przemian klimatycznych glaciał wiślany przebiegał etapowo z fazami nachodzenia się skandynawskiego łądolodu w okresach zimniejszych oraz zatrzymania i cofania się w okresach cieplejszych. W szczególności fazy nasuwania

się i postępu wywarły piętno na morfologię ciągów moren czołowych. Wszystkie fazy skutkowały odkładaniem się osadów najróżniejszego typu (materiał morenowy w całym spektrum wielkości ziaren, piaski z roztopów, drobnoziarniste lagunowate pozostałości, pyły piaszczyste) i zagrzebywały pod sobą częściowo relikty faz wcześniejszych. Miąższość czwartorzędu wynosi z reguły 75 do 150 m, w rynnach spotyka się jednak również miąższość do 600 m (patrz Katzung, Müller 2004: 221 i n.). Zwłaszcza na stromych wybrzeżach można prześledzić poszczególne fazy na bazie wyciętych profili osadów. Na Rugii można też zaobserwować, że części podłoża sprzed czwartorzędu (np. rugijska kreda do pisania) zostały uwolnione i poruszone ciśnieniem postępującego lodu w formie skib.

Zmiany między zimniejszymi i cieplejszymi okresami następowały w trwającej około 300 lat fazie przejściowej (późny glacjał). Podczas okresów zimniejszych (np. dryasu) dominowały jeszcze otwarte krajobrazy podobne do tundr z peryglacialnymi przemianami (w szczególności eoliczne przenoszenie osadów i gleby typu zamarzniętego), zaś w okresach cieplejszych (np. faza alleröd) tworzyły się już krajobrazy z zaczątkami lasów, w których morfogenetyczne przekształcenia (z wyjątkiem procesu topnienia martwego lodu) zatrzymały się niemal zupełnie (patrz: Borówka 2004: 50 i n.; Kliewe 2004: 242 i n.).

Czas holocenu wyróżniają dwa podstawowe procesy: z jednej strony w głębi łądu tworzą się (ostatecznie) systemy dolin, w przypadku których nie można jednak jeszcze mówić o klasycznym modelu pradoliny, lecz raczej o całej sieci rzek. Z drugiej strony rejon wybrzeża ma znamiona podnoszenia się poziomu Morza Bałtyckiego w wielu fazach o różnym charakterze (morskim lub brachicznym, wyraźne różnice przede wszystkim w prędkości transgresji), przy czym południowe wybrzeże Bałtyku podlega trwającemu do dziś obniżaniu się poprzez nałożenie się eustatycznego podnoszenia się poziomu morza w wyniku topnienia łądolodu oraz izostatycznego osiadania skorupy.

W konsekwencji zdominowane przez glacjał odcinki wybrzeża poddane są wpływowi fal i prądów, rozwijając się w wyrównane linie brzegowe. Erozja klifów z luźnych skał (i rzadziej płaskich odcinków brzegowych), transport, przekształcanie przez prądy morskie oraz akumulacja osadów definiują obecnie krajobraz. W rejonach ujścia większych rzek (Odra, Peene, Świna, Dziwnów, Rega, Parsęta i inne) obraz ten urozmaicony jest dodatkowo przez płynącą z powrotem wodę. W szczególności Świna tworzy z powodu napływającej wody morskiej deltę wsteczną. Najbardziej zagrożonymi erozją odcinkami są wybrzeża Fischland i Darss oraz wysp Rugii, Uznam i Wolin oraz Pomorza Tylnego na odcinkach między Dziwnówkiem, Niechorzem, Kołobrzegiem i Mielnem oraz wokół Jarosławca.

Przetransportowany wyplukany piasek akumuluje się zwłaszcza w otoczeniu antropogenicznych barier (np. mol) lub za wystającymi odcinkami wybrzeża, tak że w sumie dochodzi do wyrównania wybrzeża. Na wolnych odcinkach płaskich wybrzeży erozja i akumulacja są raczej w równowadze. Typowe dla płaskich odcinków brzegowych o charakterze akumulacyjnym są nawiane kompleksy wydmore, np. w Słowińskim Parku Narodowym, gdzie osiągają ponad 40 m wysokości. Należy liczyć się z tym, że w skutek zmian klimatycznych intensywność ruchów sedymentacyjnych będzie rosła (patrz: Borówka 2004; Niedermeyer i in. 2011).

Będzie to być może wyzwaniem zarówno dla utrzymania infrastruktury (drogi morskie, plaże, osiedla), jak i dla ochrony środowiska.

2.1.3. Klimat i skutki zmian klimatycznych

Klimat południowego wybrzeża Bałtyku należy z dzisiejszej perspektywy rozpatrywać jako wycinek kształtowania się klimatu w epoce polodowcowej, który w wyniku oddziaływania naturalnych oraz coraz częściej antropogenicznych czynników wykazuje wahania. Znamienne są przy tym, poza ogólnym położeniem w umiarkowanej strefie Europy Środkowej, następujące regionalne różnice (patrz: Borówka 2004: 57 i n.; Niedermeyer i in. 2011: 110 i n.):

- słabnący wpływ północnego Atlantyku na sytuację pogodową (np. wyraźne osłabienie procesów cyklonalnych w kierunku wschodnim) i rosnąca kontynentalność (malejące sumy opadów, wyższe roczne amplitudy temperatury, większe zagrożenie mrozem),
- wpływ zbiornika wodnego Bałtyku na lokalne zdarzenia pogodowe w paśmie sięgającym 20–30 km w głąb lądu – w szczególności typowe są tu wyższe prędkości wiatrów oraz występowanie cyrkulacji wiatrów lądowych i morskich.

Przy tym na zdarzenia pogodowe wpływ mają również duże masy lądu (np. wysoczyzny na wyspie Rugii), powodujące występowanie opadów orograficznych na eksponowanej stronie zachodniej.

Południowe wybrzeże Bałtyku jest coraz bardziej dotknięte zmianami klimatycznymi, które scharakteryzować można następująco (patrz WiMi M-V 2010):

- wzrost średniej temperatury rocznej o 1,7 °C (do 2050 roku) i jeszcze raz o maks. 3°C (do 2100 roku) – w szczególności temperatury zimowe rosną ponadprzeciętnie;
- istotne zmiany liczby dni charakterystycznych pod względem meteorologicznym (znaczný spadek ilości dni mroźnych; lekki przyrost dni letnich i tropikalnych nocy);
- brak zmian sum opadów rocznych, lecz znaczne przesunięcia okresu występowania opadów na zimową część roku – duża część Pomorza w głąbi lądu może być dotknięta suszą letnią;
- znaczny spadek zimowej pokrywy lodowej na Bałtyku i wodach śródlądowych;
- możliwy przyrost występowania ekstremalnych wiatrów oraz duży wpływ na dynamikę sedymentacji na wybrzeżu.

2.1.4. Kształtowanie się gleby

Gleby są wynikiem oddziaływania substratów geologicznych, takich jak piasek, glina zwałowa, glina lub torf, oraz wody, klimatu i form żywych. Zmiany te są złożonej natury i obejmują (bio)chemiczne procesy (utlenianie, redukcję, tworzenie i rozpad biologicznych, nieorganicznych kompleksów i specjalnych minerałów, a także rozkład biomasy) oraz przesuwanie i odkładanie się substancji (w szczególności tlenków metali, humusu i cząstek gliny).

Formowanie się podłoża rozpoczęło się wzdłuż południowego wybrzeża Bałtyku bezpośrednio po zniknięciu trwałej pokrywy lodowej (dostępność wody i początek aktywności biologicznej) i było ściśle związane z pionierskim zasia-

dlaniem przez rośliny⁴. Generalnie na południowym wybrzeżu Bałtyku typowe są następujące procesy glebotwórcze (patrz: Dann, Ratzke 2004):

- akumulacja humusu (efekt: powstawanie czarnoziem),
- brunatnienie poprzez wytrącanie się tlenku żelaza – typowe dla gleb piaskowych i na glinie zwałowej,
- bielcowanie poprzez redukcję żelaza w górnej warstwie gleby (wybielanie) i ponowne wytrącanie się w dolnej warstwie wraz z przesuwaniami pionowymi huminów – etap końcowy glebotwórstwa na piaskach,
- tworzenie się lessów poprzez pionowe przesuwanie się kawałków gliny w podłożu – typowe dla gliny zwałowej (częściowo połączone z przesycaeniem wodą – pseudooglejenie),
- oglejenie poprzez utlenianie wyżej położonych poziomów glebowych (tymczasowo wilgotnych) i redukcja niżej położonych (cały czas mokrych) poziomów glebowych,
- degradacja torfów poprzez tlenowy rozkład biomasy torfowej.

Nakładanie się na siebie procesów jest możliwe w zależności od substratów i warunków wilgotności. Poza tym również sztuczne substraty tworzą gleby; większość gleb wewnątrz miast powstała wskutek sztucznego nawarstwienia się bardziej lub mniej naturalnych substratów.

W najważniejszych typach krajobrazów południowego basenu Morza Bałtyckiego dominują następujące połączenia glebowe (patrz: Dann, Ratzke 2004):

- moreny czołowe i denne (przeważnie z gliną zwałową): gleby brunatne z przejściem w gleby płowe, bielcowe i glejowe/pseudoglejowe,
- obszary piaszczyste (sandry, wydmy): z rosnącym wiekiem substratów gleb surowych, ziemie brunatne lub lessowe z rosnącym wpływem wód gruntowych i możliwym glejowaniem,
- obszary zalewowe (młode, drobnoziarniste osady dna rzek z czasowym zlewaniem): pseudoglejowe lub glejowe,
- torfowiska: przy naturalnym kształtowaniu się torfowiska, przy degradacji, powstawaniu zanieczyszczeń czy też tworzeniu się ziemi.

Z powodu pedogenetycznych procesów kształtujących, gleby wykazują różne jakości. Ma to znaczenie dla ich agrotechnicznego użytkowania, dlatego podlegają często klasyfikacji, której podstawą jest ocena gleby z lat 1930. rozwinięta i rozszerzona na większe połacie. Bardzo wysoki potencjał plonów wykazują np. lessy na glinie zwałowej, niski zaś gleby brunatne na substracie piaszczystym.

Gleby zagrożone są różnymi procesami wskutek ich rolniczego wykorzystania. Nadmiernie zagęszczone w wyniku przejazdów ciężkich pojazdów jest do 60% użytków w Meklemburgii-Pomorzu Przedniego, erozją zaś, wywoływaną przez wiatr, jak również wodę płynącą w dół pochyłości dotknięte jest około 50% (Dann, Ratzke 2004: 502 i n.). Ubogie pod względem gatunkowym uprawy potęgują te problemy. W szczególności dla ochrony przed erozją – a także w celu uniknięcia zagrożeń

⁴ Gleby oglejone były typowe między okresami chłodnymi tudzież interstadialami, zostały zakonserwowane przez młodsze warstwy osadów ponad nimi.

dla sąsiadującej infrastruktury – konieczne jest pilne działanie, które często jest bagatelizowane (patrz: Bork i in. 1998).

2.1.5. Rozwój roślinności i jej dzisiejszy obraz

Trwający do dziś rozwój roślinności rozpoczął się na terenie obecnego Pomorza po zakończeniu się fazy trwałego pokrycia ziemi lodem w stadium meklemburskim⁵. Na początku dominowały gatunki pionierskie w formie warstwy zielnej (np. gatunki bylic), zaś na końcu późniejszych faz zimnych pojawiły się krzaczaste rośliny terenów otwartych, takie jak jałowiec czy brzoza omszona. W najbardziej znaczącej fazie ocieplenia późnego glacjału otwarte tereny zamieniły się w zamknięte połacie lasów złożone z sosen i brzoź, które w kolejnej fazie zimnej (dryas III) uwsteczniły się do krajobrazów tundrowych (Kliewe 2004: 242 i n.).

Brzozy i sosny były gatunkami pionierskimi drzew, które na razie kontynuowały przejście flory do holocenu. W miarę wzrostu temperatur pojawiały się inne gatunki drzew, takie jak leszczyna, grab czy dąb. W głównej fazie ciepłej (Atlantikum) znaczne obszary pokryte były mieszanymi lasami dębowymi z wymagającymi gatunkami drzew liściastych, takich jak lipa, klon i jesion. Jednak obraz ten zmieniał się w zależności od rodzaju gleb oraz warunków wodnych: w dolinach rzek rozpościerały się lasy łąkowe – obok nasilonego wzrostu na torfowiskach niskich – uwarunkowane wilgotniejszym klimatem; na suchych stanowiskach piaszczystych dominującym gatunkiem pozostawała sosna. Wilgotniejszy i chłodniejszy klimat fazy następującej po ociepleniu sprzyjał bukowi zwyczajnemu, tak że wyparł on dąb będący dominującym gatunkiem drzew leśnych.

Obecnie region środkowoeuropejskiego holararktycznego świata roślinnego zróżnicował się na zespoły drzew liściastych (dominacja buku zwyczajnego, rzadziej mieszane lasy dębowo-jesionowe), lasy sosnowe z porostami i roślinnością łąkową na piaszczystych substratach, zespoły roślinne pod wpływem wód płynących lub stojących (lasz zalewowe, tereny zalewowe bez drzew, różnego rodzaju torfowiska), zespoły roślinne regionu wybrzeża (halofity, wegetacja wydmowa) oraz suche łąki i wrzosowiska karłowate (patrz: Sitte i in. 1993: 917 i n.; Jasnowska 2004: 106 i n.). Te ostatnie przestrzenie życiowe, w których (potencjalnie) obecna jest jeszcze roślinność naturalna, wymagają szczególnej ochrony i nie bez przyczyny są to często strefy ścisłych rezerwatów w wielkoobszarowych formach ochrony przyrody.

Od początku osiedlania się prehistorycznych grup ludności zaobserwować można zależny od gęstości zaludnienia proces wypierania roślinności. Drewno, a w szczególności trwała dębina, było budulcem prehistorii i średniowiecza. Zasiedlanie tych obszarów i same funkcje osiedli w konsekwencji procesów politycznych i demograficznych związane były nierozdzielnie z karczowaniem lasów tudzież rozprzestrzenianiem się chwastów i ponownym zalesianiem. Pewne formy wegetacji, mające na pierwszy rzut oka naturalny wygląd, są jednak wynikiem specjalnego, trwającego stulecia, kształtowania krajobrazów użytkowych. Okresy intensywnego wzrostu zaludnienia były zawsze związane z rozszerzaniem się rolniczej przestrze-

⁵ Również fazy między okresami zimnymi (eem i holstein) oraz między stadiałami były naznaczone specyficznymi formami roślinności, które jednak zanikły wraz z nasuwaniem się lądolodu.

ni produkcyjnej – nierzadko również na obszary zupełnie nieurodzajne, takie jak torfowiska (patrz: Küster 1995: 270 i n.). Użytkowanie ich (a zwłaszcza zmiany gospodarki wodnej) doprowadziło do znaczących przekształceń, a regeneracja tych terenów będzie następowała bardzo powoli, nawet jeśli dziś objęte są pełną ochroną.

Obecnie intensywne rolnictwo cechuje otwarte krajobrazy Pomorza. Wymóg efektywnego zagospodarowania, lecz także utrzymujący się trend uprawy surowców energetycznych, takich jak kukurydza czy rzepak, miały istotny wpływ na zmiany szaty roślinnej. O ile jeszcze przed 50 laty rozparcelowane działki z różnorodnym zagospodarowaniem były regułą, tak teraz regułą są rozciągające się połacie pól pozbawione cech strukturalnych, przez co różnorodność biologiczna ciągle maleje (patrz: Küster 1995: 366 i n.).

2.1.6. Wnioski

Południowe wybrzeże Bałtyku w Niemczech i Polsce włącznie z zapleczem odznacza się specyficznym krajobrazem, który jest wynikiem nieprzerwanego rozwoju naturalnego i nasilających się wpływów antropogenicznych oraz podlega ciągłym przemianom. Aktualnie rozwój wyznaczany jest przez zmiany klimatu oraz przekształcenia społeczno-ekonomiczne. Wskutek tego zmieniają się wymogi ze strony użytkowników, przy czym coraz częściej zaobserwować można zmianę myślenia w kierunku racjonalnego i długofalowego gospodarowania. Jednak przeobrażeniom ulegają również warunki brzegowe ochrony środowiska z ich być może najbardziej efektywną formą – wielkoobszarowymi terenami ochrony przyrody. Rodzi to pytania o sposoby ochrony przyrody możliwe do zaakceptowania i znalezienia równowagi między użytkowaniem a ochroną.

2.2. Formy ochrony przyrody w niemieckiej części Euroregionu Pomierania

2.2.1. Wielkopowierzchniowe obszary chronione w Niemczech

W Niemczech istnieje łącznie osiem różnych kategorii ochrony przyrody, ustalonych i zdefiniowanych w federalnej ustawie o ochronie środowiska (BNatSchG): rezerwat przyrody, park narodowy, narodowy monument przyrody, rezerwat biosfery, park krajobrazowy, obszar chronionego krajobrazu, pomnik przyrody, chroniona część składowa krajobrazu.

Ze względu na swoją rozległość parki narodowe, rezerваты biosfery i obszary chronionego krajobrazu określane są mianem wielkopowierzchniowych obszarów chronionych.

W roku 2005 wszystkie niemieckie wielkopowierzchniowe obszary chronione z inicjatywy stowarzyszenia patronackiego EUROPARC Deutschland e.V. zostały objęte wspólną federalną marką patronacką Narodowe Krajobrazy Przyrodnicze w celu usprawnienia współpracy i komunikacji pomiędzy poszczególnymi terenami chronionymi, służącej dokonywaniu uzgodnień oraz realizacji wspólnych treści i celów. Wspólna reprezentacja z jednolitym wizerunkiem i zintensyfikowa-

na promocja ma dodatkowo zwiększyć świadomość społeczną w odniesieniu do niemieckich wielkopowierzchniowych obszarów chronionych.

Różne cele i związane z nimi różne poziomy ochrony nadają trzem kategoriom wielkopowierzchniowych obszarów chronionych zróżnicowane funkcje.

2.2.1.1. Parki narodowe (NLP)

Zgodnie z § 24 BNatSchG park narodowy stanowią powierzchnie, które:

1. „są wielkopowierzchniowe, w znacznym stopniu niepodzielone i posiadają szczególną specyfikę,
2. w przeważającej części obszaru spełniają warunki rezerwatu przyrody, oraz
3. w przeważającej części obszaru znajdują się w stanie nienaruszonym lub nieznacznie naruszonym przez człowieka, lub są w stanie rozwinąć się bądź mogą zostać rozwinięte do stanu gwarantującego niezakłócony przebieg procesów przyrodniczych, zgodny z ich naturalną dynamiką” (BMJ 2009: §24).

Wszystkie niemieckie parki narodowe są zarejestrowane jako tereny chronione II kategorii w Ogólnoświatowej Bazie Danych o Obszarach Chronionych 2009 Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody i Zasobów Naturalnych (Mayer 2013: 41).

Nadrzędnym celem parków narodowych jest to, aby przyroda pozostała przyrodą. Długofalowo przyroda na terenach chronionych ma się w miarę możliwości rozwijać w sposób naturalny, co powinno przede wszystkim doprowadzić do zwiększenia bioróżnorodności, a tym samym do zachowania i odtworzenia sprawnych ekosystemów. Naturalny rozwój terenów chronionych kładzie istotny fundament pod badania przyrodnicze w zakresie fauny, flory, gleby, hydrologii, klimatu i geomorfologii oraz pod kształcenie ekologiczne poprzez przekazywanie wiedzy z wykorzystaniem wielkopowierzchniowych obszarów chronionych. Poza tym częstokroć jedyne w swoim rodzaju krajobrazy przyrodnicze parków narodowych zwiększają atrakcyjność otaczającego regionu, a tym samym stanowią ważny czynnik rozwoju regionalnego, w szczególności w zakresie turystyki. Powinna ona być wspierana w parkach narodowych w takim zakresie, w jakim nie szkodzi naturalnemu rozwojowi tamtejszej przyrody. W ten sposób parki narodowe, oprócz ochrony przyrody, badań naukowych i kształcenia ekologicznego, przyczyniają się aktywnie do rozwoju gospodarczego regionu.

Parki narodowe są tworzone oraz finansowane na szczeblu kraju związkowego albo na mocy stawy o parkach narodowych, albo rozporządzenia z mocą ustawy. Często jednak na przeszkodzie realizacji standardów parku narodowego stoją inne przepisy prawa (Europarc 2013: 28).

Z powodu federalnej struktury Niemiec i indywidualnych uregulowań prawnych, dotyczących poszczególnych parków, ogólne stwierdzenia czy też jednolite ustalenia są prawie niemożliwe. Aktualne studium dotyczące jakości zarządzania niemieckimi parkami narodowymi (Europarc 2013) prowadzi do następujących, nieco uogólnionych, stwierdzeń:

- Ponad 90% powierzchni znajduje się w posiadaniu państwowym (kraj związkowy, federacja, gminy). Pozostali właściciele to osoby prywatne, fundacje i kościoły (s. 31).

- W zakresie właściwości formalnej pojawia się bardzo niejednorodny obraz: „Poszczególne organy administracyjne dysponują obszernymi kompetencjami jako urzędy lasów, terenów łowieckich, rybołówstwa i ochrony przyrody. Prawie połowa jednostek administracji parków narodowych spełnia jednocześnie funkcję administracji leśnej niższego szczebla, a połowa funkcji niższego, w niektórych zaś przypadkach wyższego lub najwyższego szczebla administracji ochrony przyrody” (s. 30).
- Co do zasady za finansowanie parków narodowych odpowiada kraj związkowy. Zapewnione jest ono zawsze w postaci finansowania podstawowego, natomiast zabezpieczenie środków wykraczające poza ten zakres jest skrajnie zróżnicowane. Również możliwości samodzielnej działalności, a tym samym elastyczności gospodarowania finansami, są traktowane bardzo różnie.
- Obsada personalna jednostek administracji parków narodowych jest również bardzo zróżnicowana i nawet w lepiej obsadzonych jednostkach widoczne są niedobory, ponieważ do niektórych zadań mogą być zatrudniane osoby o niedostatecznych kwalifikacjach (s. 44).

2.2.1.2. Rezerwaty biosfery (BR)

Zgodnie z § 25 BNatSchG rezerwaty biosfery to „tereny podlegające obowiązkowi jednolitej ochrony i rozwoju, które

1. są wielkopowierzchniowe i charakterystyczne dla określonych typów krajobrazów, w istotnej części obszaru spełniają wymogi dla rezerwatu przyrody, a w pozostałej części wymogi parku krajobrazowego,
2. służą przede wszystkim utrzymaniu, rozwojowi i odtworzeniu krajobrazu nacechowanego różnorodnym użytkowaniem oraz znajdujących się w nim tradycyjnie gatunków i różnorodnych środowisk życia, włącznie z formami dzikimi i wcześniejszymi odmianami użytkowych gatunków zwierząt i roślin, oraz
3. służą przykładowo rozwojowi i wypróbowaniu sposobów gospodarowania, które w sposób szczególny chronią dobra przyrody” (BMJ 2009: §25).

Od roku 1976 UNESCO przyznaje tytuł rezerwatu biosfery zgodnie z wytycznymi MAB (Człowiek i Biosfera). Nadrzędnym celem rezerwatów biosfery jest wspieranie i przykładowe przedstawienie zrównoważonego stosunku pomiędzy człowiekiem a biosferą. Wnoszą one wkład w zachowanie krajobrazów, ekosystemów, gatunków i różnorodności genetycznej. Jednocześnie wspierają rozwój gospodarczy i ludzki, który jest zrównoważony pod względem społeczno-kulturowym i ekologicznym. Poza tym projekty pokazowe mają rozwijać kształcenie ekologiczne, wspierać prace badawcze i obserwacje środowiska w ramach lokalnych, regionalnych, narodowych i światowych tematów związanych z ochroną i zrównoważonym rozwojem (na temat kryteriów wyboru rezerwatów biosfery w Niemczech patrz: Möller 2007).

Aby możliwa była realizacja tych trzech wzajemnie się uzupełniających funkcji, każdy rezerwat biosfery powinien obejmować trzy strefy (por. UNESCO 1996: 6):

- jedną lub kilka stref centralnych, obejmujących obszary ścisłej ochrony w celu zachowania bioróżnorodności;

- jasno wyznaczoną strefę buforową (w Niemczech określaną czasem mianem strefy pielęgnacyjnej), graniczącą ze strefą lub strefami centralnymi i przeznaczoną do działań kooperacyjnych;
- elastyczną strefę przejściową (w Niemczech często nazywaną również strefą rozwojową), w której mogą mieć miejsce różne działania z zakresu gospodarki rolnej lub leśnej, osadnictwo i wystąpić inne sposoby użytkowania.

Urzędami właściwymi dla poszczególnych rezerwatów biosfery są urzędy powołane i prowadzone przez kraje związkowe. Mogą to być urzędy samodzielne, które częstokroć przejmują również inne zadania publiczne – w ten sposób na przykład rezerwat biosfery Vorpommersche Boddenlandschaft występuje jednocześnie w roli urzędu ochrony przyrody niższego szczebla – lub zadania administracyjne przejmują bezpośrednio urzędy kraju związkowego, jak w przypadku rezerwatu biosfery Schorfheide-Chorin, którego administracja zintegrowana jest z Krajowym Urzędem Środowiska, Zdrowia i Ochrony Konsumentów Brandenburgii (LUGV).

2.2.1.3. Obszary chronionego krajobrazu (NP)

Zgodnie z § 27 BNatSchG obszary chronionego krajobrazu zdefiniowane są pod względem prawnym jako „tereny podlegające jednolitemu rozwojowi i ochronie, które:

1. są wielkopowierzchniowe,
2. w przeważającej części stanowią parki krajobrazowe lub rezerваты przyrody,
3. ze względu na swoje uwarunkowania krajobrazowe szczególnie nadają się do celów rekreacyjnych i dąży się na nich do zrównoważonego rozwoju turystyki,
4. są przewidziane zgodnie z wymogami planowania przestrzennego do celów rekreacji,
5. służą zachowaniu, rozwojowi i odtworzeniu krajobrazu nacechowanego różnymi sposobami użytkowania, różnorodności gatunków i siedlisk oraz na których dąży się do użytkowania terenu z poszanowaniem ekologii,
6. szczególnie nadają się do wspierania zrównoważonej gospodarki regionalnej” (BMJ 2009: §27).

W centrum idei obszaru chronionego krajobrazu znajduje się więc wypoczynek człowieka wśród krajobrazów przyrodniczych i kulturowych, nacechowanych antropogenicznie, które należy zachować i rozwijać. Ochrona przyrody odgrywa również tutaj ważną rolę, jednak nie w takim stopniu, jak w przypadku parków narodowych, które stawiają ochronę przyrody ponad potrzebami ludzkimi. Ogólnie na obszarach chronionego krajobrazu należy doprowadzić do równowagi „pomiędzy potrzebami człowieka co do jego obszarów życiowych i gospodarczych a wymogami ochrony krajobrazu i przyrody”.

„Nadal istnieje duża niejednorodność wśród niemieckich obszarów chronionego krajobrazu: ustawowo wytyczony cel pielęgnacji i rozwoju jest na poszczególnych obszarach chronionego krajobrazu i w różnych krajach związkowych bardzo różnie realizowany. Przyczyny tego tkwią m.in. w strukturalnych warunkach ramowych, stworzonych przez kraje związkowe i instytucje pozarządowe, w różnych przepisach prawnych i wytyczonych punktach ciężkości w koncepcjach

obszarów chronionego krajobrazu w poszczególnych krajach związkowych i w statutach obszarów chronionego krajobrazu bądź w różnym ukierunkowaniu organizacji pozarządowych, którym podlegają obszary chronionego krajobrazu. Po części administracja obszarów chronionego krajobrazu stanowi element składowy krajowej administracji środowiska, a po części obszary chronionego krajobrazu zostały przejęte przez stowarzyszenia i i towarzystwa celowe” (BFN 2013a).

2.2.2. Obszary chronione w Meklemburgii-Pomorzu Przednim

Kraj związkowy Meklemburgia-Pomorze Przednie objął ochroną duże połacie swojego terenu. Historycznie działania te najpierw były mocno ukierunkowane ornitologicznie, pod koniec ostatniego stulecia na znacznych powierzchniach ustanowiono tzw. obszary RAMSAR, a dosłownie w ostatnich godzinach istnienia NRD wyznaczono wiele obszarów parków narodowych, natomiast od lat 90. XX w. obowiązują dyrektywy siedliskowe FFH Unii Europejskiej (patrz: Bfn 2013b): duże tereny podlegają ochronie jako obszary Natura 2000 (patrz: tab. 1).

Aktualnie prawie połowa powierzchni kraju związkowego (45,8%) objęta jest statusem ochrony: obszary Natura 2000 zajmują 34,4%, a narodowe kategorie ochrony obejmują 31,9% (Mluv 2012: 21).

Tabela 1. Obszar chroniony w Meklemburgii-Pomorzu Przednim

Kategoria obszaru chronionego	Liczba wykazanych obszarów	Powierzchnia łączna (ha)	Udział w powierzchni kraju (%)
Park narodowy	3	113 900	3,7
Rezerwat biosfery	3	93 600	3,0
Obszar chronionego krajobrazu	7	331 900	10,7
Obszary ochrony siedlisk FFH	235	573 400	18,5
Obszar ochrony ptaków	60	926 500	29,9
Rezerwat przyrody	286	91 700	3,0
Park krajobrazowy	149	693 600	22,4
Wskazówka: Powierzchnie poszczególnych kategorii mogą się nakładać.			
Obszary objęte przynajmniej jedną kategorią ochrony		1 419 200	45,8

Źródło: Mluv (2012: 20 i n.) i Stamv (2013: 35).

2.2.3. Wielkopowierzchniowe obszary chronione w Euroregionie Pomierania

Z aktualnej liczby 133 wielkopowierzchniowych obszarów chronionych w Niemczech 14 znajduje się w Euroregionie Pomierania. Przynależą one do krajów związkowych Meklemburgia-Pomorze Przednie i Brandenburgia. Z tego wynikają różne formalne podstawy działania i jego zakresy.

Tabela 2. Formalne podstawy działania różnych form ochrony przyrody w Meklemburgii-Pomorzu Przednim

Kategoria obszaru chronionego	Podstawa prawna BNatSchG	Wyznaczanie przez	Prowadzenie przez
Park narodowy	§ 24	Ustawa	Urzędy parków narodowych
Rezerwat biosfery	§ 25	Ustawa	Urzędy rezerwatów biosfery
Rezerwat przyrody	§ 23	Rozporządzenie Ministerstwa Rolnictwa, Środowiska i Ochrony Konsumentów	Urzędy ochrony przyrody niższego szczebla powiatów/miast na prawach powiatów
Park krajobrazowy	§ 26	Rozporządzenie powiatów/miast na prawach powiatów	Urzędy ochrony przyrody niższego szczebla powiatów/miast na prawach powiatów
Obszar chronionego krajobrazu	§ 27	Rozporządzenie Rządu Krajowego	Jednostki administracji obszarów chronionego krajobrazu Krajowego Urzędu Środowiska, Ochrony Przyrody i Geologii
Chroniona część składowa krajobrazu	§ 29	Rozporządzenie powiatów/miast na prawach powiatów lub statut gminy	Urzędy ochrony przyrody niższego szczebla powiatów/miast na prawach powiatów lub urzędy gminy

2.2.3.1. Parki narodowe w Euroregionie Pomerania

W Niemczech istnieje obecnie 14 parków narodowych, z tego 4 na terenie Euroregionu Pomerania. Poniższe opisy przedstawiają je w skrócie.

Nazwa	Jasmund
Rok założenia	1990
Administracja, dane kontaktowe	Nationalparkamt Vorpommern Im Forst 5, D-18375 Born Tel.: 038234-502-0; fax: 038234-502-24; e-mail: poststelle@npa-vp.mvnet.de Nationalpark Jasmund Stubbenkammer 2a, D-18546 Sassnitz
Strona internetowa	http://www.nationalpark-jasmund.de
Liczba pracowników	20 pracowników zatrudnionych w pełnym wymiarze, 1 praktykant
Budżet	813 000 euro dla Parków Narodowych Jasmund i Vorpommersche Boddenlandschaft, z tego 96% ze środków kraju związkowego i 4% z datków

Park Narodowy Jasmund znajduje się na noszącym tę samą nazwę półwyspie na wschodzie wyspy Rugii pomiędzy miejscowościami Sassnitz i Lohme. Obejmuje 2400 ha obszarów lądowych i 700 ha obszarów wodnych. Jego łączna powierzchnia wynosi 3100 ha i jest najmniejszym parkiem narodowym Niemiec.

Do parku narodowego należą wapienne, pokryte lasami wzgórza obszaru leśnego Stubnitz, osiągające wysokość 161 m, strome wybrzeże i strefa Bałtyku o szerokości 500 m, bezpośrednio przy plaży. Generalnie w parku występuje szerokie spektrum ekosystemów zbliżonych do naturalnych, co w dzisiejszych czasach jest rzadkością wśród krajobrazów w Niemczech. Oprócz gniazdujących bielików odnotowano tu rzadkie gatunki zwierząt, takie jak wypławek alpejski, rak szlachetny i pstrąg potokowy.

Szczególnym wyróżnikiem są jedyne w Niemczech klify wapienne, które w miejscu nazywanym Tronem Królewskim (Königsstuhl), będącym symbolem i największą atrakcją turystyczną parku narodowego, osiągają wysokość 118 m. Te słabo utwardzone skały wapienne pochodzą z okresu kredy.

Centrum Parku Narodowego Königsstuhl oprócz ciekawych wystaw, leśnego placu zabaw i kina multiwizyjnego, oferuje również atrakcje w terenie.

Nazwa	Vorpommersche Boddenlandschaft
Rok założenia	1990
Administracja, dane kontaktowe	Nationalparkamt Vorpommern Im Forst 5, D-18375 Born Tel.: 038234-502-0; fax: 038234-502-24; e-mail: poststelle@npa-vp.mvnet.de
Strona internetowa	http://www.nationalpark-vorpommersche-boddenlandschaft.de
Liczba pracowników	51 pracowników zatrudnionych w pełnym wymiarze, 6 pracowników zatrudnionych w niepełnym wymiarze, 3 pracowników sezonowych
Budżet	813 000 euro dla parków narodowych Jasmund i Vorpommersche Boddenlandschaft, z tego 96% ze środków kraju związkowego i 4% z datków

Składający się w 84% z obszarów wodnych Park Narodowy Boddenlandschaft rozpościera się na wodach Morza Bałtyckiego i Zatoki, a także na obszarze półwyspów Darß-Zingst i na wodach na zachód od wyspy Rugii.

Park obejmuje wycinek prostego wybrzeża Pomorza Przedniego oraz strefę płytkich wód Bałtyku i stanowi największe skupisko wód brachialnych na Ziemi. Zazębienie obszarów wodnych i lądowych stanowi w Parku Narodowym Vorpommersche Boddenlandschaft ważny aspekt, ponieważ na skutek dynamiki sił natury ciągle powstają nowe struktury krajobrazu. Park Vorpommersche Boddenlandschaft stanowi jeden z niewielu w znacznej mierze naturalnych krajobrazów nadmorskich Europy Środkowej.

Na skutek dynamicznych procesów, przebiegających na obszarach przybrzeżnych, w miejscach wystawionych do wiatru powstały ostre krawędzie, a w miejscach osłoniętych od wiatru tworzyły się mierzeje. Znajdujące się w ciągłym ruchu wybrzeże zewnętrzne ma postać równej linii, natomiast wybrzeże we-

wewnętrzne cechują zatoki. Naturalny rozwój wybrzeża prowadzi do powstania krajobrazu składającego się ze stromych i płaskich brzegów, mierzei, wydmy nadmorskich, równin pływowych i pierwotnych lasów.

Tereny zagospodarowywane przez człowieka to raczej przybrzeżne torfowiska zalewowe, łąki i obszary ubogich muraw. Inną cechą charakterystyczną są wrzosowiska wydymowe na wyspie Hiddensee. Jest to ostatnie wrzosowisko na wybrzeżu Meklemburgii-Pomorza Przedniego, zachowane na skutek użytkowania przez człowieka.

Oprócz pięćdziesięciu gatunków ryb i trzydziestu gatunków ptaków brodzących szczególnym wydarzeniem na terenie parku narodowego jest coroczna migracja żurawi. Ważnymi atrakcjami turystycznymi są wieża z czerwonej cegły na klifie koło Barhöfter, Dom Parku Narodowego Hiddensee ze ścieżką przygód i wystawą na temat zmian w krajobrazie parku narodowego oraz możliwość obserwacji ptactwa wodnego przez cały rok.

Nazwa	Müritz
Rok założenia	1990
Administracja, dane kontaktowe	Nationalparkamt Müritz als Untere Naturschutzbehörde und Untere Forstbehörde Schlossplatz 3, D-17237 Hohenzieritz Tel.: +49 39824 252-0; fax: +49 39824 252-50; e-mail: poststelle@npa-mueritz.mvnet.de
Strona internetowa	http://www.mueritz-nationalpark.de
Liczba pracowników	73 pracowników zatrudnionych w pełnym wymiarze, 5 pracowników zatrudnionych w niepełnym wymiarze
Budżet	1 450 970,96 euro, w 100% ze środków kraju związkowego

Położony pomiędzy Rostockiem a Berlinem Park Narodowy Müritz stanowi część Pojezierza Meklemburskiego i jest jednym z największych parków narodowych w Niemczech. 107 jezior położonych na tym terenie zajmuje powierzchnię 4186 ha. Jezioro Müritz, o powierzchni 11 700 ha, jest największym tego typu akwenem w północnych Niemczech.

Liczne jeziora są idealnymi terenami polowań dla rybołówów. Poza tym w parku narodowym występują bieliki, kaczki czernice i kaczki hełmiaste. Jedno z największych miejsc odpoczynku żurawia znajduje się nad jeziorem am Rederangs, gdzie liczba osobników dochodzi do 8000.

Lasy wokół miejscowości Serrahn stanowią jedyną w swoim rodzaju puszcę, która od 2011 r. zaliczona została do światowego dziedzictwa przyrodniczego UNESCO. Od ponad 150 lat nie prowadzono w tych lasach żadnej gospodarki. Turyści mają tu możliwość wędrowki ścieżką przyrodniczą od miejscowości Zinnow do Serrahn. Ciekawym obiektem jest też gospodarstwo krajobrazowe Müritzhof, gdzie odwiedzający mogą poznać pierwotne rasy zwierząt domowych, skorzystać z oferty gastronomicznej i obejrzeć wystawy.

Inną atrakcją turystyczną jest możliwość uprawiania sportów wodnych, szczególnie na ulubionym i mocno uczęszczanym w okresie letnim Szlaku Gór-

nej Haweli, który prowadzi od jeziora Käbelick przez mniejsze ciek wodne Górnej Haweli i jeziora do jeziora Useriner. Liczne wieże widokowe wzdłuż zbiorników wodnych umożliwiają obejrzenie całego terenu oraz obserwację rybołówów i bielików podczas polowania, np. z punktu obserwacyjnego nad stawami rybnymi Boeker Fischteiche.

Nazwa	Unteres Odertal
Rok założenia	1995
Administracja, dane kontaktowe	Landesamt für Umwelt, Gesundheit und Verbraucherschutz Brandenburg Seeburger Chaussee 2, D-14476 Potsdam Tel.: 033201 442-0; fax: 033201 442-662; e-mail: infoline@lugv.brandenburg.de
Strona internetowa	http://www.nlpuo1.alfahosting.org
Liczba pracowników	brak danych
Budżet	brak danych

Park Narodowy Unteres Odertal znajduje się w kraju związkowym Brandenburgia i przebiega wzdłuż Odry od przełomu Odry koło miejscowości Hohensaten do miejscowości Mescherin/Staffelde. Stanowi on pierwszy transgraniczny wielkopowierzchniowy obszar chroniony w Polsce i znany jest jako jedyny park łęgowy Niemiec. W roku 1993 teren po polskiej stronie o powierzchni 6000 ha został wyznaczony jako park krajobrazowy, a po stronie niemieckiej dwa lata później ustanowiono na powierzchni 10 500 ha park narodowy.

Ten międzynarodowy obszar chroniony otoczony jest rozległymi strefami ochronnymi: po stronie niemieckiej Parkiem Krajobrazowym Regionu Parku Narodowego Unteres Odertal o powierzchni 18 000 ha, a po stronie polskiej Cedyńskim Parkiem Krajobrazowym. Łącznie transgraniczny projekt ochrony przyrody obejmuje powierzchnię 117 000 ha. Najważniejszymi siedliskami w krajobrazie łęgowym są lasy łęgowe o szerokości 2 do 4 km nad brzegami rzek wraz ze starorzeczami, ciekami wodnymi, podmokłymi łąkami i murawami kserotermicznymi, lasami porastającymi skarpy, łęgami i mieszanymi lasami liściastymi.

W parku na terenie Niemiec występuje ogromne bogactwo gatunków zwierząt, zwłaszcza ptaków. Poza tym spełnia on rolę ochronną dla okolicznych mieszkańców, ponieważ łąki zalewowe w dolinie dolnej Odry chronią przed powodzią, a szuwały, trzcinowiska i rośliny turzycowate oczyszczają wody Odry. Teren rokrocznie, od listopada do końca kwietnia, jest zalany wodą.

2.2.3.2. Rezerваты biosfery w Euroregionie Pomerania

W Niemczech istnieje obecnie 15 rezerwatów biosfery, z tego 2 na terenie Euroregionu Pomerania. Poniżej przedstawiono ich krótką charakterystykę.

Nazwa	Südost-Rügen
Rok założenia	1990
Administracja, dane kontaktowe	Amt für das Biosphärenreservat Südost-Rügen, gleichzeitig auch untere Naturschutzbehörde Circus 1, D-18581 Putbus Tel.: 038301/8829-0; fax: 038301/8829-50; e-mail: poststelle@suedostruegen.mvnet.de
Strona internetowa	http://www.biosphaerenreservat-suedostruegen.de
Liczba pracowników	30 pracowników zatrudnionych w pełnym wymiarze (pracownicy umysłowi/urzędnicy kraju związkowego Meklemburgia-Pomorze Przednie)
Budżet	ok. 2 mln euro rocznie ze środków kraju związkowego

Rezerwat Biosfery Südost-Rügen został uznany w roku 1991 przez UNESCO w ramach programu MAB.

Odzwierciedla wszystkie formy krajobrazu i wybrzeża Meklemburgii-Pomorza Przedniego. Największy obszar zajmują łąki w spokojnych wodach osłoniętych zatok, stanowiące ponad 50% powierzchni, płytkie wody o dnach porośniętych trawami morskimi na powierzchniach piaszczystych i wodorostami na podłożu kamienistym. Wybrzeże o długości 101,5 km ma szczególne znaczenie dla tego wielkopowierzchniowego obszaru chronionego. Z jednej strony oferuje piaszczyste, szerokie plaże, a z drugiej ostre, strome nabrzeża z kamienistymi plażami u podnóża klifów. Brzegi od strony zatok porośnięte są szerokimi pasami trzcinowisk.

Świadectwem kultury, sięgającej 5000 lat, są grobowce megalityczne, kurhany z epoki brązu, słowiańskie grodziska, średniowieczne kościoły oraz struktury wsi z dachami krytymi strzechą, a także architektura kurortów z epoki przemysłowej, która do dziś cechuje wytworne uzdrowiska.

Obszar Ochrony Siedlisk Zatoka Greifswaldzka leży w dużej części o obrębie Rezerwatu Biosfery Südost-Rügen. Jako europejski rezerwat przyrody obejmuje on miejsca bytowania i lęgów ptaków rodzimych i migrujących, mające znaczenie międzynarodowe. Wielkie wrażenie robią także kwieciste obszary muraw kserotermicznych, na których można natrafić na rośliny pochodzące z rejonu Morza Śródziemnego i południowej Europy. Jednym z symboli Rezerwatu Biosfery Südost-Rügen jest kolejka wąskotorowa Rasender Roland, będąca tradycyjnym środkiem transportu i zabytkiem kultury, której trasa łączy miejscowości Putbus i Gören oraz prowadzi przez popularne miejscowości wczasowe Binz, Sellin i Babelsberg. Rozwój rezerwatu ma również pozytywnie wpłynąć na rozwój całej wyspy, przy czym dąży się przede wszystkim do spełnienia wytycznych programu MAB, wprowadzonych przez UNESCO. W tym sensie np. duży pozytywny wkład w całościowy rozwój regionu wnoszą targi drewna Rügener Holzmesse, zorganizowane przez jednostkę administracyjną rezerwatu biosfery po raz pierwszy w roku 1997, ponieważ jako znaczące targi regionalne, odwiedzane przez kilka tysięcy gości rocznie, weszły na stałe do programu wydarzeń.

Nazwa	Schorfheide-Chorin
Rok założenia	1990
Administracja, dane kontaktowe	Landesamt für Umwelt, Gesundheit und Verbraucherschutz Brandenburg Seeburger Chaussee 2, D-14476 Potsdam Tel.: 033201 442-0; fax: 033201 442-662; e-mail: infoline@lugv.brandenburg.de
Strona internetowa	http://www.schorfheide-chorin.de
Liczba pracowników	brak danych
Budżet	brak danych

Rezerwat Biosfery Schorfheide-Chorin leży w północno-wschodniej części kraju związkowego Brandenburgia i graniczy z Obszarami Chronionego Krajobrazu Barnim i Uckermärkische Seen. Na terenie tym znajdują się torfowiska, lasy, łąki i pola oraz około 240 jezior. Rezerwat składa się z puszczy Schorfheide po stronie zachodniej i łuku moreny czołowej Choriner Endmoränenbogen po stronie wschodniej. W roku 2011 UNESCO wpisała Stare Lasy Bukowe w Niemczech, do których zaliczają się również lasy bukowe w Parkach Narodowych Jasmund i Müritz, na listę światowego dziedzictwa. W strefie centralnej Rezerwatu Biosfery Schorfheide-Chorin znajduje się las o nazwie Grumsiner Forst, należący do największych jednolitych nizinnych lasów bukowych na świecie. Jezioro Werbellin, mające 10 km długości i średnio 700 m szerokości, wykazuje wysoką jakość wody i jest bardzo popularne wśród osób uprawiających sporty wodne.

2.2.3.3. Obszary chronionego krajobrazu w Euroregionie Pomerania

W Niemczech istnieją obecnie 104 obszary chronionego krajobrazu, z tego 8 na terenie Euroregionu Pomerania. Poniżej ich krótka charakterystyka.

Nazwa	Insel Usedom
Rok założenia	1999
Administracja, dane kontaktowe	Landesamt für Umwelt, Naturschutz und Geologie Mecklenburg-Vorpommern Goldberger Str. 12, D-18273 Güstrow Tel.: (03843 777-0; fax: 03843 777-106; e-mail: poststelle@lung-mv-regierung.de Naturpark Insel Usedom Bäderstraße 5, D-17406 Usedom Tel.: 038372 763-0; fax: 038372 763-11; e-mail: info-use@lung.mv-regierung.de
Strona internetowa	http://www.naturpark-usedom.de
Liczba pracowników	1 kierownik, 1 zastępca, 4 pracowników straży ochrony przyrody
Budżet	90 000 euro rocznie ze środków kraju związkowego

Tak zwana Zielona Wyspa zaliczana jest do najbardziej słonecznych wysp na Bałtyku i leży tak samo jak Obszar Chronionego Krajobrazu Am Stettiner Haff przy granicy z Polską. 44% całej powierzchni zajmują wody przybrzeżne i śródląd-

dowe, prawie 15% przypada na torfowiska. Tereny wybrzeża cechują torfowiska zalewowe, natomiast środkową część wyspy pokrywają torfowiska przejściowe i kotłowe. Rezerwat Przyrody Mümmelkensee stanowi osobliwość obszaru chronionego krajobrazu, ponieważ jest to jedyny teren torfowisk wysokich bez wpływów antropogenicznych.

Poza tym od roku 2000 istnieje partnerstwo z Wolińskim Parkiem Narodowym, położonym na sąsiedniej wyspie po stronie polskiej. Obszar Chronionego Krajobrazu Insel Usedom obejmuje liczne parki krajobrazowe i rezerваты przyrody. Należy do najbogatszych w państwie terenów wschodnich Niemiec (ponad 290 gatunków). Prawie jedna trzecia powierzchni obszaru wykorzystywana jest pod ekstensywne rolnictwo, przy czym Półwyspy Usedomer Winkel i Wolgaster Ort są typowymi obszarami rolniczymi. Do największych atrakcji turystycznych należą obiekty, takie jak most zwodzony Karniner Hubbrücke i wiatrak Windschöpfwerk Kachlin, Rezerwat Przyrody Golm i zagroda żubrów koło Dargen. Inne atrakcje to festyn Vineta w miejscowości Zinnowitz i festiwal muzyczny Usedomer Musikfestival. Wyspę Uznam odwiedza rocznie ponad milion turystów.

Nazwa	Am Stettiner Haff
Rok założenia	2004
Administracja, dane kontaktowe	Landesamt für Umwelt, Naturschutz und Geologie Mecklenburg-Vorpommern Goldberger Straße 12, D-18273 Güstrow Tel.: 03843 777 0; fax: 03843 777 106; e-mail: poststelle@lung.mv-regierung.de Naturpark Am Stettiner Haff Am Bahnhof 4–5, D-17367 Eggesin Tel.: 039779 2968 0; fax: 039779 2968 17; e-mail: info-ash@lung.mv-regierung.de
Strona internetowa	http://www.naturpark-am-stettiner-haff.de
Liczba pracowników	1 kierownik, 1 zastępca, 4 pracowników straży ochrony przyrody
Budżet	90 000 euro rocznie ze środków kraju związkowego

Obszar Chronionego Krajobrazu Am Stettiner Haff leży na południe od Obszaru Chronionego Krajobrazu Insel Usedom, bezpośrednio przy granicy z Polską, i rozciąga się na terenie kompleksów leśnych Puszczy Wkrzańskiej, naturalnych i niezabudowanych odcinków wybrzeża Zalewu Szczecińskiego, łąk nad Zalewem, nizin nad rzekami Uecker i Randow oraz wzgórz Brohmer.

Składający się z licznych parków krajobrazowych i rezerwatów przyrody obszar znajduje się pod szczególną ochroną i wykazuje szczególnie cenne zasoby przyrodnicze. Na terenie tym istnieje wielka różnorodność jezior, torfowisk, cieków wodnych oraz majestatycznych lasów. W przeszłości duże zasoby leśne służyły pozyskiwaniu drewna. Wykorzystywano je w destylarniach drewna, smolarniach, do budowy barek i produkcji szkła. Gałąź przemysłu oparta na złożach gliny i torfu już nie funkcjonuje.

Osobliwość stanowi ponad 7600 ha wielogatunkowych lasów liściastych, które w roku 2009 zostały uznane za część narodowego dziedzictwa przyrodniczego. Szczególne atrakcje turystyczne zapewniają Ogród Botaniczny w miejscowości Christiansberg, Centrum Średniowieczne w Torgelow i Ogród Zoologiczny w Ueckermünde. W regionie zwanym Ukranenland zainteresowani mogą zwiedzić skansen z edukacyjną ścieżką historyczną i przyrodniczą oraz jednostkami pływającymi z czasów słowiańskich.

Turystyka wodna ma dla tego obszaru bardzo duże znaczenie. Porty jachtowe w Mönkebude i w Ueckermünde oraz miejsca biwakowe nad rzekami to idealne obiekty dla turystów-wodniaków.

Nazwa	Flusslandschaft Peenetal
Rok założenia	2011
Administracja, dane kontaktowe	Landesamt für Umwelt, Naturschutz und Geologie Mecklenburg-Vorpommern Goldberger Str. 12, D-18273 Güstrow Tel.: 03843 777-0; fax: 03843 777-106; e-mail: poststelle@lung-mv-regierung.de Naturpark Flusslandschaft Peenetal Pasewalker Straße 27 a. D-17389 Anklam Tel.: 03971 258718; fax: 03971 831297; e-mail: hennicke@peenetal-landschaft.de
Strona internetowa	http://www.naturpark-flusslandschaft-peenetal.de/
Liczba pracowników	1 kierownik, 1 zastępca, 4 pracowników straży ochrony przyrody
Budżet	90 000 euro rocznie ze środków kraju związkowego

Ten obszar chronionego krajobrazu ciągnie się wzdłuż Cieśniny Piany na wschodzie Meklemburgii-Pomorza Przedniego, w okolicach miast Dargun, Demmin, Loitz, Jarmen, Gützkow i Anklam. Wraz z położonym na wschodzie Obszarem Chronionego Krajobrazu Insel Usedom oraz na zachodzie Obszarem Chronionego Krajobrazu Szwajcaria Meklemburska i Jezioro Kummerow Obszar Chronionego Krajobrazu Flusslandschaft Peenetal tworzy sieć, której zadaniem jest wspieranie całego regionu. Cieśnina Piany to jeden z niewielu niezabudowanych szlaków wodnych w Niemczech, leżący na jednym z największych obszarów torfowisk niskich w Europie Środkowej i Zachodniej. Poza tym jest ona trzecią co do długości rzeką Meklemburgii-Pomorza Przedniego i zachowuje najbardziej pierwotny stan spośród wszystkich rzek w północnej części Niemiec.

Poza tym ten obszar chronionego krajobrazu w całości jest obszarem ochrony siedlisk i ochrony ptaków. Strefa centralna tworzy dodatkowo jednolity rezerwat przyrody o powierzchni 20 000 ha. W latach 1992–2009 w dolinie Cieśniny Piany realizowany był największy projekt z zakresu ochrony przyrody w Niemczech, który w roku 2011 zakończył się ustanowieniem obszaru chronionego krajobrazu. Charakterystyczne dla doliny Cieśniny Piany jest liczne występowanie bobra i wydry, co można uznać za wskaźnik poprawnie działającego ekosystemu i wy-

sokiej bioróżnorodności. Poza tym występuje też rzadki i mocno zagrożony orlik krzykliwy.

Obszar chronionego krajobrazu stanowi dobrą podstawę dla turystyki wodnej. Od łodzi o napędzie słonecznym, przez kajaki aż do rowerów wodnych oferta turystyczna opiera się na wodzie. W krajobrazie rzeczonym główne zabytki architektury i kultury to ruiny klasztoru w Stolpe, zamek Wasserschloss Quilow i założenie zamkowe Dargun.

Nazwa	Mecklenburgische Schweiz und Kummerower See
Rok założenia	1997
Administracja, dane kontaktowe	Landesamt für Umwelt, Naturschutz und Geologie Mecklenburg-Vorpommern Goldberger Str. 12, D-18273 Güstrow Tel.: 03843 777-0; fax: 03843 777-106; e-mail: poststelle@lung-mv-regierung.de Naturpark Mecklenburgische Schweiz und Kummerower See Wargentiner Straße 4, D-17139 Basedow Tel.: 039957 29120; fax: 039957 29122; e-mail: info-msk@lung.mv-regierung.de
Strona internetowa	http:// www.naturpark-mecklenburgische-schweiz.de
Liczba pracowników	1 kierownik, 1 zastępca, 4 pracowników straży ochrony przyrody
Budżet	90 000 euro rocznie ze środków kraju związkowego

Obszar Chronionego Krajobrazu Szwajcaria Meklemburska i Jezioro Kummerow leży na północy Pojezierza Meklemburskiego w centralnej części kraju związkowego Meklemburgia-Pomorze Przednie. Na północy znajdują się jezioro Kummerow i dolina Cieśniny Piany, sięgająca do miejscowości Demmin. W centrum leży Szwajcaria Meklemburska, zawdzięczająca swoją nazwę łańcuchom wzniesień, których wysokość przekracza 100 m. Ze względu na bogactwo przyrodnicze, wielowiekowe wykorzystywanie terenów głównie do celów rolniczych i związaną z tym dużą ilość dworców, parków i zamków Szwajcaria Meklemburska reprezentuje typowy krajobraz kulturowy Meklemburgii-Pomorza Przedniego. Charakterystyczne dla tego krajobrazu są zadrzewienia śródpolne, oczka polodowcowe, zakrzaczenia, aleje i stare pojedyncze drzewa.

Obszar chronionego krajobrazu składa się w całości z parku krajobrazowego, a poza tym duże części obejmują obszary ochrony ptaków. Również tu można spotkać migrujące i odpoczywające ptactwo wodne i lęgowe. Obszar ten jest też częścią składową Geoparku Mecklenburgische Eiszeitlandschaft. Współpraca między parkami dotyczy szlaku lodowcowego przez Szwajcarię Meklemburską. Inne atrakcje godne obejrzenia to ogród zoologiczny Ivenacker Eichen, w którym znajdują się 1000-letnie dęby oraz daniele, a także liczne zamki warowne, takie jak Burg Schlitz czy Wasserburg Ulrichshusen.

Nazwa	Nossentiner/Schwinzer Heide
Rok założenia	1990 (zabezpieczenie tymczasowe) 1994 (ostateczne postanowienie na mocy rozporządzenia krajowego)
Administracja, Dane kontaktowe	Landesamt für Umwelt, Naturschutz und Geologie Mecklenburg-Vorpommern Goldberger Str. 12, D-18273 Güstrow Tel.: 03843 777-0; fax: 03843 777-106; e-mail: poststelle@lung-mv-regierung.de Naturpark Nossentiner/Schwinzer Heide Ziegenhorn 1, D-19395 Plau am See, OT Karow Tel. 1: 038738 7029-2; Tel. 2: 038738 7384-0; fax: 038738 7384-1; Mail: info-nsh@np.mvnet.de
Strona internetowa	http://www.naturpark-nossentiner-schwinzer-heide.de
Liczba pracowników	1 kierownik, 1 zastępca, 4 pracowników straży ochrony przyrody
Budżet	90 000 euro rocznie ze środków kraju związkowego

Na południowy zachód od Obszaru Chronionego Krajobrazu Szwajcaria Meklemburska i Jezioro Kummerow rozciąga się Obszar Chronionego Krajobrazu Nossentiner/Schwinzer Heide. Centrum obszaru tworzy duży sandr, w 55% pokryty lasem. Również ten obszar chronionego krajobrazu jest nacechowany historią kultury. Już w latach 700–1150 n.e. Słowianie wpłynęli na przemiany krajobrazowe. W XIII w. osadnicy pochodzenia niemieckiego założyli miasta i klasztory, takie jak Dobbertin i Malchow, przez co znacząco przyczynili się do rozwoju tych terenów. Ostatnie 250 lat to czas, który pozostawił szczególne ślady. Na skutek rabunkowej gospodarki w XVIII w. doszło do nadmiernego eksploataowania lasów. Z konieczności zaczęto wprowadzać zasady gospodarki leśnej. Dziś funkcjonują tu dwa nadleśnictwa krajowe, jedno nadleśnictwo federalne i kilka prywatnych jednostek zarządzających lasami.

Cała powierzchnia obszaru chronionego krajobrazu tworzy europejski obszar ochrony ptaków ze względu na występowanie bielika, rybołowa, żurawia, bąka zwyczajnego, włochatki zwyczajnej i innych rzadkich gatunków. Liczne rezerwaty przyrody składają się w większości z obszarów ochrony siedliskowej o znaczeniu międzynarodowym. Nossentiner/Schwinzer ma do zaoferowania, poza klasztorem Dobbertin, Muzeum Przyrodniczym Goldberg, trasą wycieczek drezyną w Krakow am See i możliwościami wspinaczkowymi koło miejscowości Plau am See, wiele innych atrakcji turystycznych.

Nazwa	Feldberger Seenlandschaft
Rok założenia	1997
Administracja, dane kontaktowe	Landesamt für Umwelt, Naturschutz und Geologie Mecklenburg-Vorpommern Goldberger Str. 12, D-18273 Güstrow Tel.: 03843 777-0; fax: 03843 777-106; e-mail: poststelle@lung-mv-regierung.de Naturpark Feldberger Seenlandschaft Strelitzer Str. 42, D-17258 Feldberger Seenlandschaft – OT Feldberg Tel.: 039831 5278-0; fax: 039831 5278-9; e-mail: info-fsl@lung.mv-regierung.de
Strona internetowa	http://www.www.naturpark-feldberger-seenlandschaft.de
Liczba pracowników	1 kierownik, 1 zastępca, 4 pracowników straży ochrony przyrody
Budżet	90 000 euro rocznie ze środków kraju związkowego

Obszar Chronionego Krajobrazu Feldberger Seenlandschaft znajduje się na południowym wschodzie Pojezierza Meklemburskiego, pomiędzy miastami Fürstenberg, Woldegk i Neustrelitz, tworząc jedną całość z Obszarem Chronionego Krajobrazu Uckermärkische Seen w Brandenburgii. Znajduje się tu najstarszy las bukowy w Niemczech (Heilige Hallen), który jednak nie stanowi światowego dziedzictwa przyrodniczego. Znajduje się on w Rezerwacie Przyrody Lüttenhagen, utworzonym już w roku 1938, jednym z najstarszych niemieckich obszarów chronionych.

Widoczne są tu wyraźne ślady działalności lodowca, obejmujące morenę denną, morenę czołową, sandry i pradolinę rzeki. Na skutek ostatniego zlodowacenia powstały liczne zbiorniki wodne, przede wszystkim jeziora polodowcowe. Jezioro rynnowe Schmaler Luzin, mające niewielką szerokość do 40 m oraz strome brzegi, sprawia wrażenie doliny rzeki. Szerokie jezioro Luzin natomiast, o głębokości 58 m, jest drugim co do głębokości jeziorem Meklemburgii-Pomorza Przedniego. W okolicach Feldberg koncentruje się infrastruktura turystyczna, a w związku z tym także sama turystyka. Historia kultury obszaru chronionego krajobrazu jest także ciekawostką dla odwiedzających. Pamiątki po pisarzu Hansie Falladzie, który przez kilka lat mieszkał niedaleko miejscowości Feldberg, liczne galerie, Park Lenné w miejscowości Krumbek i rezydencja Neustrelitz – to niektóre ze świadectw historii kultury. Oprócz turystyki ważnymi gałęziami gospodarki są rolnictwo i leśnictwo.

Nazwa	Uckermärkische Seen
Rok założenia	1997
Administracja, dane kontaktowe	Landesamt für Umwelt, Gesundheit und Verbraucherschutz Brandenburg Abteilung GSG, Regionalentwicklung, Naturparke Nord, Referat GR 3, Naturpark Uckermärkische Seen – Roland Resch Naturparkverwaltung Uckermärkische Seen Zehdenicker-Straße 1, D-17279 Lychen Tel.: 039888/645-45; fax: 039888/645-55
Strona internetowa	http://www.lugv.brandenburg.de/cms/detail.php/bb1.c.331001.de
Liczba pracowników	3 pracowników (na pełny etat)
Budżet	brak danych

Obszar Chronionego Krajobrazu Uckermärkische Seen, położony w Brandenburgii, obejmuje jedno z najbardziej fascynujących krajobrazów w północno-wschodniej części Brandenburgii. Graniczy bezpośrednio z Obszarami Chronionego Krajobrazu Stechlin-Ruppiner Land i Feldberger Seenlandschaft. Region charakteryzuje się mnogością jezior rynnowych, oczek polodowcowych i torfowisk. Tak samo jak na obszarze Chronionego Krajobrazu Nossentiner/Schwinzer Heide krajobraz na tym terenie nacechowany jest kulturowo. W XII w. rozpoczęło się osadnictwo niemiecko-pomorskie. W związku z tym nastąpiło intensywne karczowanie lasu, które doprowadziło do tego, że powstał krajobraz kulturowy z zakrzaczeniami, łąkami, polami i zadrzewieniami śródpolnymi.

Obszar ten w 50% pokryty jest lasami. Jest również popularny wśród osób uprawiających sporty wodne, dlatego że szlaki ciągnące się przez ponad 100 km oferują ku temu doskonałe warunki. Kajakarze otrzymują za pośrednictwem systemu informacyjnego i nawigacyjnego dane o polach biwakowych, wypożyczalniach sprzętu pływającego i szlakach wioślarskich. Poza tym podawane są wskazówki dotyczące właściwego zachowania się w środowisku przyrodniczym. Historyczna starówka Templina, Rezerwat Przyrody Boizenburger Tiergarten, nizina nad Hawelą w okolicach miasta Fürstenberg i krajobraz powstały po wyrobiskach gliny koło miejscowości Zehdenick stanowią bardzo ciekawe cele wycieczek.

Nazwa	Barnim
Rok założenia	1999
Administracja, dane kontaktowe	Naturparkverwaltung Barnim Breitscheidstraße 8–9, D-16348 Wandlitz Tel.: 03 33 97/29 99-0; fax: 03 33 97/29 99-13; e-mail: Peter.Gaertner@LUGV.Brandenburgia.de
Strona internetowa	http://www.np-barnim.de
Liczba pracowników	4 pracowników administracji na szczeblu krajowym (na pełny etat), 5 pracowników straży ochrony przyrody, zatrudnionych w funduszu ochrony przyrody Brandenburgii (na pełny etat)
Budżet	brak danych

Obszar Chronionego Krajobrazu Barnim leży zarówno na terenie Brandenburgii, jak i Berlina. Około 5% powierzchni znajduje się w dzielnicach berlińskich Pankow i Reinickendorf, natomiast obszar w Brandenburgii rozpościera się pomiędzy Bernau, Bad Freienwalde, Eberswalde, Liebenwalde i Oranienburgiem. Rzeczka Nonnenfließ to jeden z najbardziej urzekających cieków wodnych tego obszaru. Krajobraz przypomina góry średnie, ponieważ zbocza osiągające wysokość ponad 12 m mają kąt nachylenia do 35°. Olchy, jesiony i wiązy rosną bezpośrednio nad rzeką, zaś wyżej położone tereny porastają buki oraz pojedyncze dęby, wiązy i sosny. Innym typowym elementem są wydmy śródlądowe. Powstały po zakończeniu ostatniego zlodowacenia, a uformowały się z piasku po wpływie wiatru przed pojawieniem się roślinności. Przykładem mogą tu być sandry na południu, Schönower Heide i Briesetal na zachodzie

Obszar Chronionego Krajobrazu Barnim ma bardzo dobre połączenie komunikacyjne – możliwy jest dojazd szybką kolejką miejską, a Heidekrautbahn oraz linia kolejowa ze Szczecina stanowią uzupełnienie od wschodu. Ma to duże znaczenie dla turystyki, ponieważ większość wielkopowierzchniowych obszarów chronionych leży na terenach wiejskich i w związku z tym dostępność środków komunikacji zbiorowej jest ograniczona. Ulubionymi miejscami kąpeli są jeziora Liepnitz, Wandlitzer i Lehnitz. Godne zwiedzenia są Briesetal, miasto husytów Bernau i leśne miasto Eberswalde. Największy obszar leśny Niemiec znajduje się na polach irygacyjnych Hobrechtsfelde, gdzie oferowane są zorganizowane wyprawy piesze.

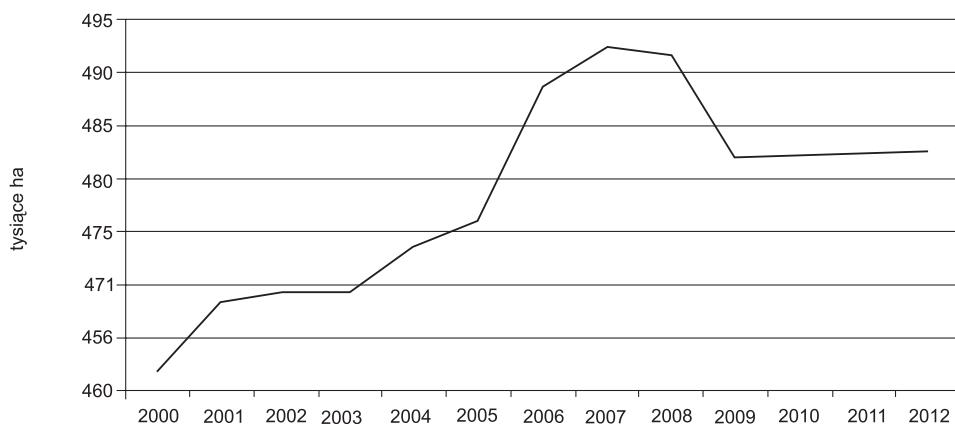
2.3. Ochrona przyrody i charakterystyka obszarów przyrodniczo cennych w województwie zachodniopomorskim

Województwo zachodniopomorskie położone jest w północno-zachodniej części Polski. Od zachodu sąsiaduje z Niemcami (długość granicy 188,9 km), od północy naturalną granicę wyznacza wybrzeże Morza Bałtyckiego (188,9 km), od południa graniczy z województwami lubuskim (216,9 km) i wielkopolskim (197,4 km), a od wschodu z województwem pomorskim (190,9 km). Powierzchnia województwa wynosi 22 892 km², co stanowi 7,3% powierzchni Polski (Rocz-

nik Statystyczny Województwa Zachodniopomorskiego 2012: 30). Powierzchnia województwa w głównej mierze jest zajęta przez produkcję rolniczą oraz przez lasy. Użytki rolne stanowią 48,9%, grunty leśne oraz zadrzewione i zakrzewione – 37,4%, pozostałe grunty – 13,7%.

Jedną z charakterystycznych cech województwa zachodniopomorskiego jest obfitość wód śródlądowych (5,2% powierzchni województwa, co stanowi prawie 2,5-krotnie więcej niż średnia dla Polski) (GUS 2013: 121). Do największych w województwie zachodniopomorskim i jednocześnie w Polsce można zaliczyć jeziora: Dąbie (56 km²), Miedwie (35,3 km²), Jamno (22,4 km²), Wielimie oraz Bukowo, a do najgłębszych jezior w Polsce zalicza się jezioro Drawsko (17,8 km² i 79,7 m głębokości) (GUS 2013: 103). Bogactwem województwa zachodniopomorskiego są lasy, które zajmują 36,4% jego powierzchni (średnio w kraju 29,9%) (GUS 2013: 121). Dominują lasy pozostające we władaniu instytucji publicznych, tj. będące własnością Skarbu Państwa w zarządzie Lasów Państwowych i parków narodowych oraz stanowiące własność gmin. Lasy prywatne zajmują jedynie około 1% całości powierzchni zalesionych. Za szczególną wartość przyrodniczą uznawane są zwarte kompleksy leśne puszczy: Wkrzańskiej (Białecki, Krzywicki 2013), Goleniowskiej, Bukowej, Piaskowej, Barlineckiej i Drawskiej. Udział obszarów chronionych w powierzchni województwa wynosi 21,1% (średnio w Polsce 32,5%) (GUS 2013: 283) i wzrasta (ryc. 3).

Polska należy do krajów o dużych walorach przyrodniczych (GUS 2011: 149), a historia działań ochronnych środowiska przyrodniczego w Polsce określana jest już na około 1000 lat. Około 1020 r. pierwszy koronowany król Polski – Bolesław Chrobry – nakazał chronić bobry (łac. *Castor fiber*). W 1347 r. Kazimierz Wielki w Statutach Wiślickich określił kary za wyrąb dębów (*Quercus* L.) i innych drzew w cudzych lasach. Król Władysław Jagiełło w 1443 r. nakazał ograniczyć polowania na niektóre zwierzęta, m.in. żubry (*Bison bonasus*), tury (*Bos primigenius*), łosie (*Alces alces*). W 1765 r. Polska Komisja Królewska urzędowo ostrzegła przed szkodliwo-

Ryc. 3. Powierzchnia obszarów chronionych ogółem w województwie zachodniopomorskim

Źródło: GUS, BDL (dostęp: 23.11.2013).

ścią wypasu owiec w lasach tatrzańskich i przed marnotrawstwem drzewa. W XIX w., pomimo że Polska utraciła samodzielność państwową, podejmowane były działania w zakresie ochrony przyrody. Sejm Krajowy we Lwowie w 1868 r. uchwalił ustawę o ochronie rzadkich zwierząt tatrzańskich, tj. świstaka (*Marmota marmota latirostris*) i kozicy (*Rupicapra rupicapra tatrica*), a także wprowadzono ochronę limby (*Pinus cembra* L.). Istotną rolę w ochronie polskiej przyrody odgrywały zarówno osoby prywatne, m.in. W. Dzieduszycki, A. Stadnicki, jak i organizacje społeczne, np. Polskie Towarzystwo Tatrzańskie. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 r. Rada Regencyjna ogłosiła dekret o opiece nad zabytkami sztuki i kultury (Dziennik Praw Państwa Polskiego 1918 nr 16, poz. 36). W 1928 r. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej wydał rozporządzenie o opiece nad zabytkami, w którym objęto ochroną także sędziwe i okazałe drzewa, aleje (Dz.U. 1928 nr 29, poz. 265, art. 2 ust. 7). Kolejnymi aktami prawnymi regulującymi ochronę przyrody były ustawy o ochronie przyrody z 1934 (Dz.U. 1934 nr 31, poz. 274), 1949 (Dz.U. 1949 nr 25, poz. 180), 1991 (Dz.U. 1991 nr 114 poz. 492) oraz 2004 r. (Dz.U. 2009 nr 151, poz. 1220 z późn. zm.). Współczesna historia ochrony przyrody na Pomorzu Zachodnim sięga 1945 r. Na pierwszym powojennym zjeździe Państwowej Rady Ochrony Przyrody w Krakowie prof. Władysław Szafer zwrócił uwagę na pilną potrzebę utworzenia nadmorskiego parku narodowego, podkreślając, jak różnorodne zadania ma on do spełnienia (Lewicki 1994: 19).

Współczesne cele ochrony przyrody w Polsce, podobnie jak i na świecie, definiowane są m.in. poprzez:

- ochronę podstawowych procesów przyrodniczych i systemów przyrodniczych mających szczególne znaczenie dla zachowania procesów życiowych;
- zachowanie różnorodności biologicznej;
- wprowadzenie zasad zrównoważonego użytkowania gatunków i ekosystemów (World Conservation Strategy. Living Resource Conservation for Sustainable Development, <https://portals.iucn.org/library/efiles/html/WCS-004/cover.html>; dostęp: 2013).

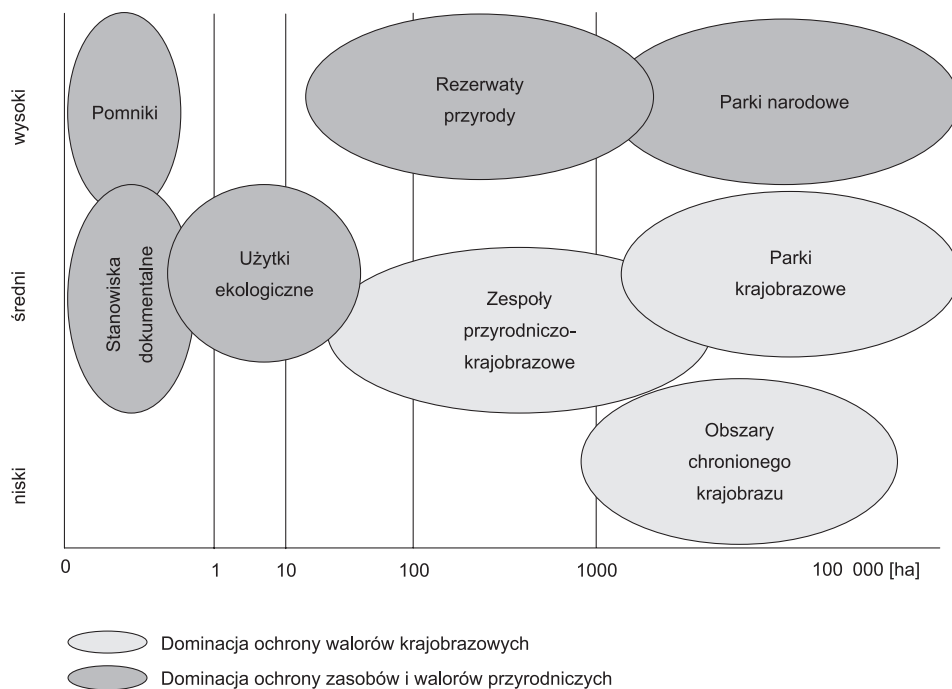
Aby sprostać tak określonym wyzwaniom, celowe jest wprowadzenie różnorodnych form ochrony przyrody. W Polsce, wzorem międzynarodowych aktów prawnych, za obszar chroniony uznaje się obszar wydzielony geograficznie, objęty ochroną lub specjalnym zagospodarowaniem mającym na celu ochronę (Dudley 2008: 7–25). Zgodnie z polską ustawą o ochronie przyrody w systemie ochrony przyrody wyróżnia się:

1. Formy ochrony obszarowej, które obejmują:
 - a) tradycyjne formy ochrony: parki narodowe i rezerwaty przyrody,
 - b) krajobrazowe formy ochrony: parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu,
 - c) europejskie formy ochrony: Natura 2000.
2. Formy ochrony indywidualnej obejmujące: pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe,
3. Formy ochrony gatunkowej zwierząt, roślin i grzybów, które nie zostaną scharakteryzowane w niniejszym rozdziale, które jednak mogą występować w dwóch rozwiązaniach:

- a) ochrony in situ, czyli ochrony gatunków, a także elementów przyrody nieożywionej, w miejscach ich naturalnego występowania,
- b) ochrony ex situ, czyli ochrony gatunków poza miejscem ich naturalnego występowania oraz ochrony skał, skamieniałości i minerałów w miejscach ich przechowywania (Dz.U. 2009 nr 151, poz. 1220 z późn. zm.; Czaja 2007: 98–108).

Polskie przepisy w bardzo ograniczonym zakresie regulują zależności związane z reżimem ochronnym i zalecaną powierzchnią ochrony w poszczególnych formach. Zalecenia dotyczące powierzchni obszarów chronionych odnoszą się wyłącznie do parków narodowych. Pozostałe formy obszarów chronionych wynikają z tradycji i zasad ochrony przyrody. Powierzchnie poszczególnych typów polskich obszarów chronionych wraz z umownie wyodrębnionymi trzema reżimami ochrony (niski, średni i wysoki) przedstawiono na rycinie 4.

W Polsce w analizowanym okresie (2000–2012) w przypadku każdej z form ochrony przyrody zwiększyła się ich liczba i zajmowana powierzchnia (tab. 3). Największy wzrost obserwowany jest w liczbie (o ok. 93%) i zajmowanej powierzchni (22%) przez zespoły przyrodniczo-krajobrazowe. Niektóre obszary zyskały status o znaczeniu międzynarodowym. UNESCO wpisało 9 parków narodowych na listę rezerwatów biosfery (Babiogórski, Bieszczadzki, Bory Tucholskie,

Ryc. 4. Formy ochrony przyrody w relacjach między reżimem ochronnym a zalecaną powierzchnią do ochrony

Źródło: Kistowski 2001.

Tabela 3. Obiekty o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronionych w Polsce (bez obszarów Natura 2000)

Wyszczególnienie	2000	2005	2010	2011	2012 w % pow. Polski	
Parki narodowe:						
– liczba	22	23	23	23	23	1,0
– powierzchnia [ha]	306,5	317,2	314,5	314,6	314,6	
Rezerваты przyrody:						
– liczba	1 307	1 395	1 463	1 469	1 481	0,5
– powierzchnia [ha]	148,7	165,2	164,2	165,5	165,5	
Parki krajobrazowe:						
– liczba	120	120	121	121	122	8,1
– powierzchnia [ha]	2 446,9	2 516,9	2 529,6	2 529,6	2 528,6	
Obszary chronionego krajobrazu:						
– liczba	407	449	386 ^a	386 ^a	385 ^a	22,4
– powierzchnia [ha]	7 137,7	7 044,5	6 990,0 ^a	6 992,5 ^a	6 992,1 ^a	
Pomniki przyrody	33 094	34 989	36 293	36 318	36 316	
Stanowiska dokumentacyjne:						
– liczba	103	115	155	157	161	0,5
– powierzchnia [ha]	44,9	44,5	51,0	51,7	52,2	
Użytki ekologiczne						
– liczba	6 113	6 421	6 877	6 952	7 032	0,2
– powierzchnia [ha]	44,9	44,5	51,0	51,7	52,2	
Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe:						
– liczba	170	188	318	324	328	0,3
– powierzchnia [ha]	78,1	86,8	93,5	94,9	95,5	

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (2013: 282, 309).

a – bez czterech obszarów chronionego krajobrazu województwa podkarpackiego o łącznej powierzchni 56 006,6 ha, gdyż nie został uregulowany ich stan prawny.

Kampinoski, Karkonoski, Poleski, Słowiński, Tatrzański), w tym 1 (Białowiecki) został uznany przez UNESCO za obiekt dziedzictwa światowego.

Konwencją RAMSAR (konwencja o obszarach wodno-błotnych mających znaczenie międzynarodowe, zwłaszcza jako środowisko życiowe psectwa wodnego) objęto w Polsce 6 parków narodowych (Biebrzański, Słowiński, Wigierski, Poleski, Narwiański, Ujście Warty), 6 rezerwatów przyrody (Stawy Milickie, Jezioro Drużno, Jezioro Siedmiu Wysp, Jezioro Karaś, Jezioro Łuknajno oraz położone w województwie zachodniopomorskim Jezioro Świdwie), a także Subalpejskie Torfowiska w Karkonoskim Parku Narodowym (GUS 2013: 267).

Status transgranicznych rezerwatów biosfery o nazwie Międzynarodowy Rezerwat Biosfery mają 4 obiekty: Karpaty Wschodnie (polsko-słowacko-ukraiński), Tatrzański Rezerwat Biosfery (polsko-słowacki), Karkonoski Rezerwat Biosfery (polsko-czeski), Transgraniczny Rezerwat Biosfery „Polesie Zachodnie” (polsko-białorusko-ukraiński). Ponadto Minister Środowiska z 7076,6 tys. ha lasów będących w zarządzie Lasów Państwowych 49,2% uznał za lasy ochronne (GUS

2013: 332) – glebochronne, wodochronne, stanowiące cenne fragmenty rodzimej przyrody (Dz.U. 1991 nr 101, poz. 444, art. 15).

Województwo zachodniopomorskie ma na swoim terenie liczne walory przyrodnicze oraz obszary wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi i kulturowymi. Są one objęte różnymi formami ochrony przyrody (tab. 4). Jednak należy podkreślić, że sieć tych obszarów chronionych w województwie zachodniopomorskim jest niewystarczająca i nie odzwierciedla jego przyrodniczych walorów (Symonides 2008: 401). Każda z form ochrony przyrody spełnia inną rolę w polskim systemie ochrony przyrody i służy innym celom, dlatego cechuje się także odmiennym reżimem ochronnym oraz różnym zakresem ograniczeń w użytkowaniu obszarów, obiektów lub gatunków. Do najważniejszych form ochrony przyrody zalicza się **park narodowy**. W polskiej ustawie o ochronie przyrody jest on definiowany jako obszar wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi, o powierzchni nie mniejszej niż 1000 ha, na którym ochronie podlega cała przyroda oraz walory krajobrazowe. Park narodowy tworzy się w celu zachowania różnorodności biologicznej, zasobów, tworów i składników przyrody nieożywionej i walorów krajobrazowych, przywrócenia właściwego stanu zasobów i składników przyrody oraz odtworzenia zniekształconych siedlisk przyrodniczych, siedlisk roślin, siedlisk zwierząt lub siedlisk grzybów (Dz.U. 2009 nr 151, poz. 1220 z późn. zm., art. 8). Utworzenie parku narodowego, zmiana jego granic lub likwidacja następuje w drodze rozporządzenia Rady Ministrów. Nadzór nad parkami narodowymi sprawuje minister właściwy do spraw środowiska (Ministerstwo Środowiska, www.mos.gov.pl).

Polska przyjęła definicję parku narodowego określoną przez IUCN. Dlatego wszystkie 23 polskie parki narodowe, jako odpowiadające wymogom IUCN, znalazły się na jej liście, w tym 15 uzyskało II kategorię, 5 najmłodszych parków (Biebrzański, Bory Tucholskie, Gór Stołowych, Narwiański i Magurski) nie było jeszcze przez IUCN – WCU klasyfikowanych, a 2 parki uzyskały V kategorię (Ojcowski i Wigierski). Obszar parku narodowego jest udostępniany w celach naukowych, edukacyjnych, kulturowych, turystycznych, rekreacyjnych i sportowych w sposób, który nie wpływa negatywnie na jego przyrodę i zabytki kulturowe. Za wstęp do parku narodowego lub na niektóre jego obszary mogą być pobierane opłaty, których wysokość ustala dyrektor parku. Jednorazowa opłata za wstęp do parku nie może przekroczyć kwoty 6 zł (Dz.U. 2009 nr 151, poz. 1220 z późn. zm., art. 12). Na terenie województwa zachodniopomorskiego zostały utworzone 2 parki narodowe – Woliński Park Narodowy i Drawieński Park Narodowy, których charakterystykę przedstawiono w tabeli 5.

Woliński Park Narodowy (WPN) został utworzony w 1960 r. (Dz.U. 1960 nr 14, poz. 79). Celem WPN jest ochrona bogactwa rodzimej flory i fauny oraz unikatowego krajobrazu polskiego wybrzeża. Swym zasięgiem WPN obejmuje centralną część wyspy Wolin, część Zalewu Szczecińskiego wraz z deltą wsteczną Świny oraz pas przybrzeżnych wód Bałtyku o szerokości 1 mili morskiej. Park woliński jest pierwszym w Polsce parkiem narodowym lądowo-morskim. Powierzchnia WPN (bez uwzględnienia wód przybrzeżnych Morza Bałtyckiego, któ-

Tabela 4. Obiekty i obszary o szczególnych walorach przyrodniczych w Polsce według województw w 2012 r.

Województwo	Pomniki przyrody (szt.)	Parki narodowe (ha)	Rezerwy przyrody	Parki krajobrazowe	Obszary chronionego krajobrazu	Stanowiska dokumentacyjne	Użytki ekologiczne	Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe	Łącznie ogólnej powierzchni województwa (%)
Polska	36 316	314 619,4	165 531,7	2 528 562,5	6 992 149,6	900,8	52 187,3	95 527,8	32,5
Dolnośląskie	2 597	11 920,5	10 503,2	195 437,1	138 555,0	0,1	5 201,6	9 402,5	18,6
Kujawsko-pomorskie	2 675		9 498,9	223 513,2	329 676,8	93,6	5 360,3	3 037,9	31,8
Lubelskie	1 513	18 247,4	11 862,9	233 211,7	299 152,7	11,3	6 909,4	768,8	22,7
Lubuskie	1 290	13 642,8	3 907,8	76 394,8	436 048,3	5,6	3 282,6	10 116,9	38,8
Łódzkie	3 398	68,3	7 440,1	95 409,2	243 294,4	33,8	1 648,8	11 814,0	19,7
Małopolskie	2 207	38 036,1	3 349,5	175 749,1	572 313,9	55,8	1 150,5	188,7	52,1
Mazowieckie	4 272	38 476,1	18 057,0	168 747,7	822 569,9	521,9	1 827,6	5 314,3	29,7
Opolskie	661		928,1	61 664,9	189 628,3	19,1	709,5	3 322,4	27,2
Podkarpackie	1 388	46 741,1	11 114,6	272 786,5	462 930,7	26,7	3 857,2	181,9	44,7
Podlaskie	2 015	92 169,9	23 755,5	83 531,9	444 209,4	0,5	2 184,4	139,1	32,0
Pomorskie	2 809	26 185,9	8 784,4	155 069,9	390 360,9	29,8	4 123,8	13 675,3	32,7
Śląskie	1 532		4 251,9	227 005,8	36 987,3	15,2	795,9	4 518,7	22,2
Świętokrzyskie	710	7 626,4	3 819,9	126 537,4	616 986,4	26,7	545,2	103,9	64,5
Warmińsko-mazurskie	2 564		31 255,0	139 399,0	932 157,1	2,0	5 256,5	21 388,1	46,7
Wielkopolskie	3 843	7 975,0	4 117,0	177 996,7	753 011,6	1,7	2 813,2	2 345,4	31,8
Zachodniopomorskie	2 842	13 529,9	12 885,9	116 107,6	324 266,9	57,0	6 520,8	9 209,9	21,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (2013: 283).

Tabela 5. Parki narodowe w Polsce i w województwie zachodniopomorskim

Park narodowy	Rok utworzenia	Kategoria IUCN	ogółem	Powierzchnia [ha]		
				w tym lasów	ogółem pod ochroną ścisłą razem	w tym lasów
Ogółem w Polsce						
2000	–	–	306 494,1	190 893,4	64 321,9	50 400,6
2005	–	–	317 233,8	193 710,9	67 294,8	52 414,7
2010	–	–	314 474,5	194 734,6	68 001,2	54 058,7
2011	–	–	314 570,5	194 862,1	70 803,1	57 102,4
2012	–	–	314 619,4	195 004,2	71 294,1	57 056,2
Drawieński ^a	1990	II	11 342,0	9 548,0	569,0	443,3
Woliński ^b	1960	II	8 134,5	4 643,6	500,2	418,8

a – Drawieński Park Narodowy zlokalizowany jest na terenie 3 województw: lubuskiego, wielkopolskiego i zachodniopomorskiego. DPN w województwie zachodniopomorskim obejmuje gminy: Człopa, Tuczno, Drawno, Bierzwnik.

b – bez wód przybrzeżnych Morza Bałtyckiego, których powierzchnia wynosi 2713,5 ha.

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (2013: 284).

rych powierzchnia wynosi 2713,5 ha) obejmuje 8134,5 ha, w tym obszary leśne zajmują powierzchnię 4643,6 ha, a obszary wodne 1977,5 ha (ryc. 5). Rzeźba terenu Wolińskiego Parku Narodowego jest bardzo urozmaicona, ukształtowana w następstwie ostatniego zlodowacenia i splotu wód roztopowych, a także oddziaływania wiatru i wód Bałtyku. Efektem są wzgórza morenowe nad brzegami morza i Zalewu Szczecińskiego na wysokość ponad 100 m. Najwyższym wzniesieniem jest Grzywacz (115 m n.p.m.). W obrębie wzgórz morenowych

Ryc. 5. Woliński Park Narodowy
Źródło: GeoSerwis (dostęp: 16.11.2013).

położone są jeziora polodowcowe. Wzgórza pokrywają drzewostany bukowo-sosnowe-dębowe. Lasy bukowe i bory bażynowe zbliżone są do lasów naturalnych. Szczególnym walorem terenu jest buczyna storczykowa, w której występuje dziewięć gatunków storczyków. WPN jest ostoją ptactwa, w tym bielika, którego sylwetka jest symbolem parku. Przez wyspę Wolin przebiega główny szlak przelotu ptaków wzdłuż wybrzeża Bałtyku, a obszar delty Świny został zaliczony do ostoi ptaków. Do największych atrakcji turystycznych WPN można zaliczyć: zagrodę pokazową żubrów, punkty widokowe: Kawcza Góra i Gosań, a także jeziora: Turkusowe i Czajcze (Woliński Park Narodowy, www.wolinpn.pl; dostęp: 2013). Infrastrukturę turystyczną w WPN stanowi: 9 schronów przeciwdeszczowych oraz szlaki turystyczne o długości 50,1 km. Na obszarze parku i w sąsiedztwie jego granic znajdują się ślady grodzisk, które stanowią również atrakcję turystyczną.

Rocznie WPN odwiedza około 1,5 mln turystów i tym samym park jest zaliczany do najliczniej odwiedzanych w Polsce. Więcej turystów w 2012 r. w Polsce odwiedziło tylko Tatrzański PN (2947,2 tys.) oraz Karkonoski PN (2 mln). Stan liczebny głównych gatunków zwierząt łownych i chronionych w WPN obrazują: jelenie (120), sarny (135), dziki (140), bobry (20), lisy (33), wydry (3), borsuki (3), bielik (5). WPN ma również zagrodę pokazową żubrów (7).

Działalność dydaktyczną w WPN charakteryzuje w 2012 r. przeprowadzenie 179 imprez dydaktycznych oraz funkcjonowanie muzeum, które odwiedziło 36,2 tys. osób. W WPN pozyskano ogółem 7,3 tys. m³ drewna, w tym poprzez trzebieże 7 tys. m³ drewna iglastego. Siedziba WPN oraz przyparkowe muzeum mieszczą się w Międzyzdrojach. Park wydaje własne czasopismo „Klify”.

Drawieński Park Narodowy (DPN) został utworzony w 1990 r. (Dz.U. nr 26, poz. 151) na pograniczu województw zachodniopomorskiego, lubuskiego i wielkopolskiego. DPN jest częścią kompleksu leśnego Puszczy Drawskiej o kształcie przestrzennym zbliżonym do litery V. Obejmuje on dolinę rzeki Drawy i jej dopływu – Płocicznej oraz fragmenty puszczy o bogatej florze wraz ze śródleśnymi łąkami, torfowiskami i jeziorami. Powierzchnia DPN wynosi 11 342 ha, w tym obszary leśne zajmują 9548 ha, a wodne 923,1 ha. Ukształtowanie terenu parku jest wynikiem działalności wód roztopowych lodowca. Przeważają obszary równinne, pokryte utworami typu sandrowego, jednak rzeźba terenu zaliczana jest do zróżnicowanych ze względu na obecność utworów moreny czołowej wzdłuż Drawy. Tereny leśne to około 80% powierzchni parku, są to przede wszystkim bory sosnowe oraz lasy mieszane. Wyjątkowym walorem jest drzewostan bukowo-dębowy liczący ponad 300 lat, jest on objęty ochroną rezerwatową pod nazwą Radęcin. Występujące tu kręgowce reprezentowane są przez 200 gatunków, najliczniej – ptaki. Równie bogata jest fauna bezkręgowców, w tym rzadkich i wpisanych na czerwone listy gatunków ginących i zagrożonych wyginięciem. Inną osobliwością jest występowanie chamedafne północnej w pobliżu jeziora Sitno, gatunek ten jest notowany tylko na kilku stanowiskach w Polsce (Biuro Konserwacji Przyrody w Szczecinie 2010: załącznik 1). Jedną z atrakcji turystycznych DPN jest możliwość spływu kajakowego rzeką Drawą w okresie od 1 lipca do 15 marca (Drawieński Park Narodowy, www.dpn.pl; dostęp: 2013). Bazę turystyczną w DPN stanowią: 6 kempingów, 1 schron przeciwdeszczowy. Do cennych zabytk-

ków kulturowych w parku lub na jego obrzeżach należą ruiny XIV-wiecznego zamku w Drawie, most w Barnimiu oraz elektrownia wodna Kamienna. Długość szlaków turystycznych na obszarze parku wynosiła w 2012 r. 170,4 km. Rocznie DPN odwiedza zaledwie około 25,5 tys. turystów, tym samym DPN należy, obok Narwiańskiego Parku Narodowego (12 tys. turystów rocznie) i Poleskiego Parku Narodowego (28,1 tys. turystów rocznie) do parków o najmniejszym ruchu turystycznym w Polsce. Stan liczebny głównych gatunków zwierząt łownych i chronionych w DPN obrazują: jelenie (683), sarny (410), dziki (635), wilki (6), bobry (120), lisy (33), bielik (8). Działalność dydaktyczną w DPN charakteryzuje w 2012 r. przeprowadzenie 48 imprez dydaktycznych, wydanie 6 nowych wydawnictw popularnonaukowych, a biblioteka liczy około 4200 pozycji księgozbioru. W DPN pozyskano w 2012 r. ogółem 8,4 tys. m³ drewna, w tym 7,9 tys. m³ drewna iglastego, głównie poprzez trzebieże (7,4 tys. m³ drewna). Oba omawiane parki mają zbliżoną powierzchnię ochrony ścisłej, która w przypadku WPN wynosi 500,2 ha, a w przypadku DPN jest tylko o około 69 ha większa.

Rezerwat przyrody obejmuje obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin, zwierząt i grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi (Dz.U. 2009 nr 151, poz. 1220 z późn. zm., art. 13). Nowe rezerваты przyrody powstają na podstawie rozporządzenia regionalnego dyrektora ochrony środowiska (akt prawa miejscowego). W obrębie województwa zachodniopomorskiego utworzono 116 rezerwatów przyrody, które obejmują 12 885,9 ha, co stanowi 0,56% powierzchni geograficznej województwa. Znaczną ich część stanowią rezerваты ścisłe, które zajmują 1650,8 ha, czyli 12,8% powierzchni wszystkich polskich rezerwatów. Przeciętna powierzchnia rezerwatu w województwie zachodniopomorskim jest zbliżona do przeciętnej powierzchni rezerwatu w Polsce i wynosi 111 ha. Na obszarze tym występują wszystkie rodzaje rezerwatów, z wyjątkiem słonoroślowych (tab. 6).

Niektóre z rezerwatów przyrody zlokalizowane są na terenie WPN i DPN, m.in.: Obszar Ochrony Ścisłej im. prof. dr. Zygmunta Czubińskiego, Obszar Ochrony Ścisłej im. prof. Mariana Raciborskiego, a także Obszar Ochrony Ścisłej im. prof. Adama Wodziczki.

Do najważniejszych rezerwatów w województwie zachodniopomorskim można zaliczyć:

- Faunistyczny Rezerwat Przyrody Świdwie ustanowiony w 1963 r. o powierzchni 891,3 ha, którego celem ochrony jest zachowanie zarastającego jeziora Świdwie; ponadto rezerwat jest obszarem wodno-błotnym wyznaczonym na podstawie konwencji o obszarach wodno-błotnych RAMSAR (Ramsar Convention on Wetlands);
- Stepowy Rezerwat Przyrody Brodogóry ustanowiony w 1957 r., którego celem jest zachowanie reliktoowego stanowiska roślinności stepowej;
- Leśny Rezerwat Bukowe Zdroje im. prof. Tadeusza Dominika o powierzchni 220,5 ha, ustanowiony w 1956 r. w celu zachowania kompleksu buczyn, łęgów i olsów;

Tabela 6. Rezerwy przyrody w województwie zachodniopomorskim na tle kraju w 2012 r.

Wyszczególnienie		Polska	województwo zachodniopomorskie
Ogółem	– liczba	1 481	116
	– powierzchnia [ha]	165 532	12 885,9
Rezerwy faunistyczne	– liczba	144	24
	– powierzchnia [ha]	43 258	2 025,2
Rezerwy krajobrazowe	– liczba	108	10
	– powierzchnia [ha]	25 051	3 195,6
Rezerwy leśne	– liczba	722	24
	– powierzchnia [ha]	66 858	2 738,9
Rezerwy torfowiskowe	– liczba	183	23
	– powierzchnia [ha]	18 453	3 277,5
Rezerwy florystyczne	– liczba	169	22
	– powierzchnia [ha]	4 837	1 386,0
Rezerwy wodne	– liczba	45	2
	– powierzchnia [ha]	4 568	65,0
Rezerwy przyrody nieożywionej	– liczba	73	5
	– powierzchnia [ha]	1 934	113,4
Rezerwy stepowe	– liczba	33	3
	– powierzchnia [ha]	521	83,3
Rezerwy słonoroślowe	– liczba	4	–
	– powierzchnia [ha]	51	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (2013: 292–293).

- Torfowiskowy Rezerwat Uroczysko Święta im. prof. M. Jasnowskiego ustanowiony w 1973 r. w celu ochrony lasów bagiennych ze stanowiskiem paproci (Urząd Statystyczny w Szczecinie 2010: 136).

W polskich parkach narodowych oraz w rezerwach przyrody zabrania się m.in.:

1. Budowy lub przebudowy obiektów budowlanych i urządzeń technicznych.
2. Chwywania lub zabijania dziko występujących zwierząt, zbierania lub niszczenia jaj, postaci młodocianych i form rozwojowych zwierząt, umyślnego płożenia zwierząt kręgowych, zbierania poroży, niszczenia nor, gniazd, legowisk i innych schronień zwierząt oraz ich miejsc rozrodu.
3. Polowania, z wyjątkiem obszarów wyznaczonych w planie ochrony lub zadaniach ochronnych ustanowionych dla rezerwatu przyrody.
4. Pozyskiwania, niszczenia lub umyślnego uszkodzania roślin oraz grzybów.
5. Użytkowania, niszczenia, umyślnego uszkodzania, zanieczyszczania i dokonywania zmian obiektów przyrodniczych, obszarów oraz zasobów, tworów i składników przyrody.
6. Zmiany stosunków wodnych, regulacji rzek i potoków, jeżeli zmiany te nie służą ochronie przyrody.
7. Pozyskiwania skał, w tym torfu, oraz skamieniałości, w tym kopalnych szczątków roślin i zwierząt, minerałów i bursztynu.

8. Niszczenia gleby lub zmiany przeznaczenia i użytkowania gruntów.
9. Palenia ognisk i wyrobów tytoniowych oraz używania źródeł światła o otwartym płomieniu.
10. Prowadzenia działalności wytwórczej, handlowej i rolniczej, z wyjątkiem miejsc wyznaczonych w planie ochrony.
11. Stosowania chemicznych i biologicznych środków ochrony roślin i nawozów (Dz.U. 2009 nr 151, poz. 1220 z późn. zm., art. 15).

Od 2012 r. polskie parki narodowe funkcjonują w zmienionej formie – jako państwowe osoby prawne. Głównym źródłem ich finansowania są dotacje z budżetu państwa. Do źródeł finansowania parków narodowych zalicza się ponadto m.in. dotacje z Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej oraz wojewódzkich funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej, a także darowizny, świadczenia rzeczowe oraz środki z budżetu Unii Europejskiej. Parki mogą prowadzić działalność gospodarczą.

Park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju (Dz.U. 2009 nr 151, poz. 1220 z późn. zm., art. 16). Parki krajobrazowe w Polsce zaczęły powstawać w 1976 r. i tworzą system dość równomiernie pokrywający cały kraj. Obok obszarów o krajobrazie zbliżonym do naturalnego parki obejmują również krajobrazy kulturowe. W parku krajobrazowym mogą być wprowadzone m.in. zakazy:

1. Umyślnego zabijania dziko występujących zwierząt, niszczenia ich nor, legowisk, innych schronień i miejsc rozrodu oraz tarlisk i złożonej ikry.
2. Likwidowania i niszczenia zadrzewień śródpolnych, przydrożnych i nadwodnych.
3. Pozyskiwania do celów gospodarczych skał, w tym torfu oraz skamieniałości.
4. Wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu.
5. Dokonywania zmian stosunków wodnych.
6. Budowania nowych obiektów budowlanych w pasie szerokości 100 m od linii brzegów rzek, jezior i innych zbiorników wodnych.

Utworzenie parku krajobrazowego następuje w drodze rozporządzenia wojewody. Administrację parku stanowi zarząd. Często jednemu zarządowi podlega kilka położonych niedaleko parków, w przypadku województwa zachodniopomorskiego jest nim Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Zachodniopomorskiego (ZPKWZ 2013). Ranga polskich parków krajobrazowych odpowiada kategorii C (Protected Landscapes) według klasyfikacji IUCN. Jedną z ważniejszych funkcji, jakie oprócz ochrony przyrody i krajobrazu spełniają parki krajobrazowe, są funkcje turystyczne i edukacyjne. W zależności od charakteru parków można w nich uprawiać różne formy turystyki. Jednak najbardziej pożądaną na tych obszarach są wszelkie formy turystyki poznawczej (zwłaszcza przyrodniczej i kulturowej), turystyki aktywnej (pieszej, rowerowej, kajakowej) oraz agroturystyki. Parki krajobrazowe prowadzą także działalność edukacyjną. Polega ona przede wszystkim na organizowaniu różnego rodzaju form edukacji ekologicznej i wydawaniu służącym tym celom wydawnictw (Rąkowski 2004: 10–11). Na koniec 2012 r. w Polsce funkcjonowały 122 parki krajobrazowe o łącznej

powierzchni 2,607 mln ha. Do województw o największej powierzchni parków krajobrazowych można zaliczyć: podkarpackie (279 tys. ha), lubelskie (241 tys. ha) i kujawsko-pomorskie (232 tys. ha). Województwo zachodniopomorskie należy do województw o niewielkim udziale parków krajobrazowych w powierzchni, gdyż wynosi ona zaledwie 5,2% wobec średniej dla Polski 8,3%. Na terenie województwa zachodniopomorskiego utworzono siedem parków krajobrazowych, których charakterystykę przedstawiono w tabeli 7.

Drawski Park Krajobrazowy został powołany w 1979 r. w celu ochrony najcenniejszych (młodoglacjalnych) krajobrazów Pojezierza Drawskiego. Rzeźba powierzchni została ukształtowana przez lądolód skandynawski w stadium zlodowacenia bałtyckiego. Różnice w wysokościach względnych na tym terenie dochodzą do 100 m, zwłaszcza na południe od Połczyna-Zdroju. Ze względu na obecność wysokich wzgórz i sąsiadujących z nimi głębokich rynien wypełnionych wodami jezior nadano temu zakątkowi nazwę Szwajcarii Połczyńskiej.

Cedyński Park Krajobrazowy został utworzony w 1993 r. w celu ochrony przełomowej doliny Odry, jej strefy krawędziowej i dużych kompleksów leśnych. W parku występują moreny czołowe, wysoczyzna morenowa, obszary sandrowe oraz rozległa i zabagniona dolina przełomowa Odry. Wałorami ponadlokalnymi są rzeźba terenu oraz zbiorowiska roślinne. Do najważniejszych należy zaliczyć zbiorowiska roślinności kserotermicznej (jeden z głównych obszarów koncentracji w Polsce północnej). Flora naczyniowa parku obejmuje 1181 gatunków, co stanowi 75% gatunków tworzących florę Pomorza (Rąkowski 2004: 17–25). Równie cenna jest fauna parku, związana z występującymi tu siedliskami. Stwierdzono około 250 gatunków ptaków, w tym około 160 lęgowych. Na terenie parku bytuje kilkadziesiąt gatunków bezkręgowców i kręgowców ginących i zagrożonych wyginięciem, m.in. jelonek rogacz, kozioróg dębosz, bielik, kania rdzawa, derkacz, wydra (Biuro Konserwacji Przyrody w Szczecinie 2010: załącznik 3).

Tabela 7. Parki krajobrazowe w województwie zachodniopomorskim

Nazwa parku krajobrazowego	Powierzchnia parku krajobrazowego [ha]				
	ogółem	w tym		ogółem rezerwaty i pozostałe formy ochrony przyrody	strefa ochronna
		las	wody		
Drawski	41 430,0	17 059,4	4 967,3	428,6	22 212,0
Cedyński	30 850,0	19 130,0	880,0	1 024,6	53 120,0
Iński	17 763,0	9 342,0	1 527,0	113,0	26 240,0
Barlinecko-Gorzowski	11 840,1	10 819,4	115,0	227,4	20 055,0
Szczeciński Park Krajobrazowy „Puszcza Bukowa”	9 096,0	6 742,0	251,0	641,2	11 842,0
Doliny Dolnej Odry	6 009,0	220,0	642,0	101,5	1 140,0
Ujście Warty	1 798,5	59,7	92,0	142,7	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: GUS (2013, 294–297)

Iński Park Krajobrazowy powołano w 1981 r. w celu zachowania walorów przyrodniczych i kulturowych Pojezierza Ińskiego (strefa wzgórz moreny czołowej). Istotnym elementem tego obszaru są bagna i torfowiska mszarne, źródłiska, ciek i rzeki nierzadko o górskim charakterze. Jedną z takich rzek jest Ina. Jest to cenne terytorium dla herpeto- i awifauny.

Barlinecko-Gorzowski Park Krajobrazowy utworzono w 1991 r. Południową część parku zajmuje Puszcza Barlinecka. Skład lasu jest urozmaicony, z przewagą drzewostanów sosnowych, jednak dużą powierzchnię zajmują lasy liściaste bukowe i dębowe. Jest to w przewadze teren sandrowy, opadający od pasa moren czołowych w rejonie Barlinka w kierunku doliny Noteci. Zagłębienia w dnie dolin wypełniają w górnych odcinkach mokradła i bezodpływowe jeziora. Budowa geologiczna oraz ukształtowanie terenu są efektem działalności ostatniego zlodowacenia. Charakterystyczna na tym obszarze jest dolina Płoni. Przypomina swoim ukształtowaniem tereny górskie, co wiąże się z dużym zróżnicowaniem wysokości na niewielkiej przestrzeni. Najwyższe wzniesienia dochodzą do 114 m n.p.m., zaś najniżej położony obszar ma wysokość 24 m n.p.m. Na uwagę zasługuje duże nagromadzenie górskich gatunków roślin. Ich ostoją są w dolinie lasy liściaste, porastające zbocza wąwozów. Przy drogach i w trudno dostępnych fragmentach terenu zachowały się pomnikowe okazy drzew. Obszar parku tylko w około 50% położony jest w granicach województwa zachodniopomorskiego.

Szczeciński Park Krajobrazowy „Puszcza Bukowa” został utworzony w 1981 r., w celu ochrony cennego kompleksu lasów Puszczy Bukowej, porastającej Wzgórz Bukowe – najwyższe wzniesienia morenowe na północno-zachodnim skraju Pomorza Zachodniego (Rąkowski 2004: 25–30). W granicach Szczecina park krajobrazowy obejmuje ochroną lasy na przedpolach Wzniesień Bukowych. W lasach między Żydowcami i Podjuchami występują drzewostany bukowe z charakterystyczną dla Puszczy Bukowej roślinnością. Na szczególną uwagę zasługują liczne wywierzyska i potoki, biorące początek u szczytu wzniesień. Do walorów krajobrazowych należą malownicze Jezioro Smaragdowe.

Park Krajobrazowy Doliny Dolnej Odry utworzono w 1993 r. w celu zachowania kompleksu zbiorowisk wodnych i lądowych związanych z Odrą w jej przyujściowym odcinku, ochrony wyjątkowego miejsca rozrodu, ważnego pierzowiska oraz zimowiska ptaków. Park cechuje się dużymi walorami krajobrazowymi, urozmaiconą rzeźbą, różnorodnością flory (ponad 400 gatunków naczyniowych), obecnością 21 gatunków zagrożonych w skali regionu, wysoką różnorodnością roślinności (ponad 110 zespołów roślinnych), naturalnym charakterem kompleksu olsów i łęgów, bogatą fauną bezkręgowców i kręgowców – szczególnie ryb i ptaków wodno-błotnych. Ponadto teren pozbawiony jest zabudowy, sieci dróg i obiektów przemysłowych i stanowi przykład regulacji Odry. Znajdują się na nim zabytki techniki (mosty, śluzy itp.) oraz miejsca bitew XX w.

Park Krajobrazowy „Ujście Warty” utworzono w 1996 r. Jego powierzchnia tylko w zaledwie 10% znajduje się w województwie zachodniopomorskim. Celem ochrony jest zachowanie walorów przyrodniczo-krajobrazowych, typowych dla dolin dużych rzek z otaczającymi je krawędziami wysoczyzn oraz zachowanie charakterystycznej bioróżnorodności. Szata roślinna parku charakteryzuje się

układem strefowym. W strefie zalewów wykształciły się bogate florystycznie wilgotne łąki. Park jako całość stanowi ważną strefę faunistyczną dla bezkręgowców i kręgowców. Pełni dla nich funkcję miejsca rozrodu, odpoczynku w trakcie wędrówek, zimowania, a także korytarza ekologicznego umożliwiającego im migrację. Lokalizację parków krajobrazowych w województwie zachodniopomorskim przedstawiono na rycinie 6.

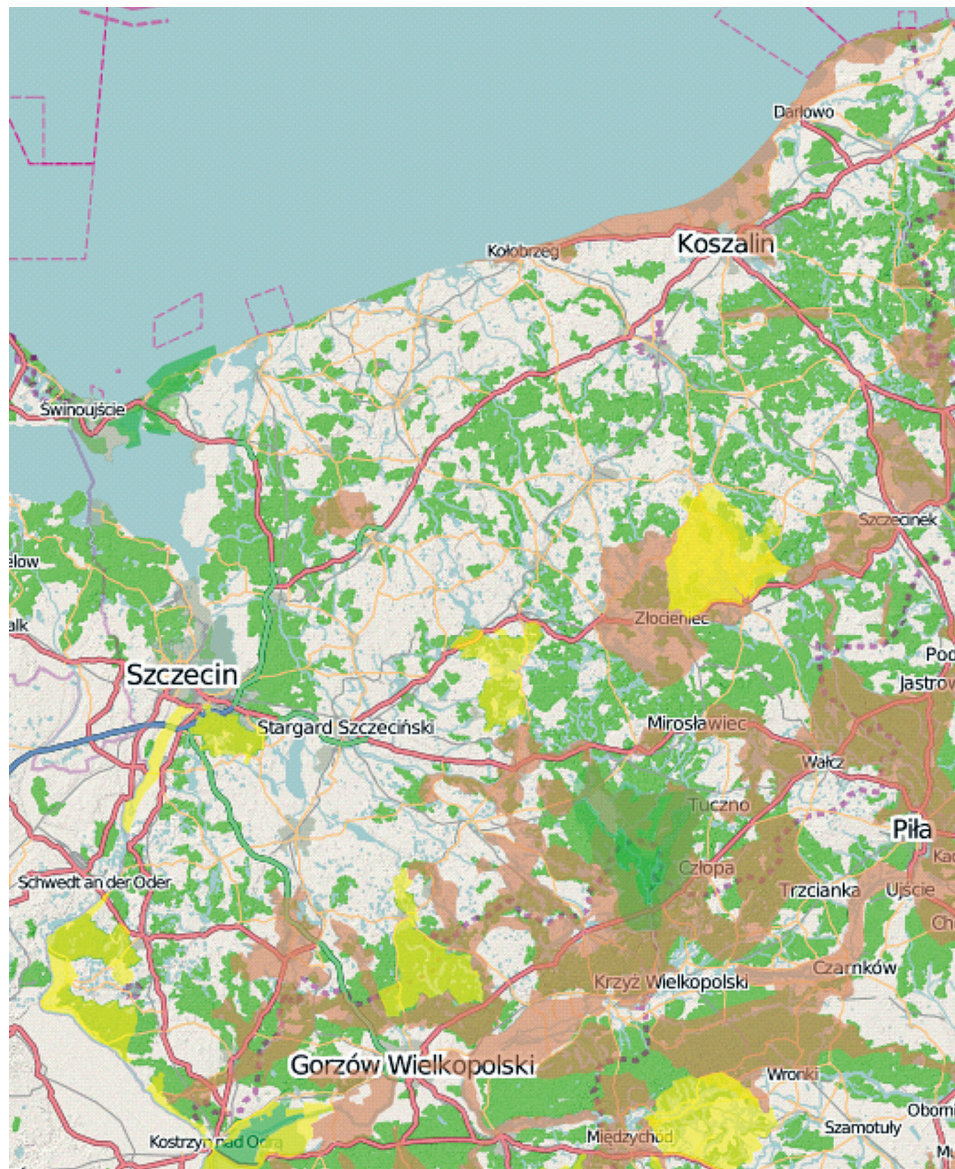
Obszar chronionego krajobrazu obejmuje tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe z uwagi na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnioną funkcją korytarzy ekologicznych (Dz.U. 2009 nr 151, poz. 1220 z późn. zm., art. 23). Pomimo że obszar chronionego krajobrazu jako prawna forma ochrony przyrody zaistniał dopiero w ustawie z 1991 r., to jednak pierwsze takie obszary w Polsce wyznaczono już w 1971 r. na mocy prawa lokalnego (Symonides 2008: 511). Według stanu na koniec 2012 r. w Polsce usankcjonowano funkcjonowanie 385 obszarów chronionego krajobrazu, które obejmują łącznie 7 078 tys. ha, co stanowi 22,6% powierzchni kraju (GUS 2013: 297). Na terenie województwa zachodniopomorskiego dotychczas utworzono 19 obszarów chronionego krajobrazu o powierzchni 328,3 tys. ha.

Udział obszarów chronionego krajobrazu w województwie zachodniopomorskim w powierzchni województwa wynosi 14,3% i jest to jeden z najniższych udziałów w Polsce obok województwa śląskiego (3,0%), dolnośląskiego (7,0%), lubelskiego (12%) oraz łódzkiego (13,5%). Pod względem przyrodniczym obszary chronionego krajobrazu są bardzo zróżnicowane i na ogół odzwierciedlają różnorodność krajobrazu. Większość spełnia funkcję otuliny parków narodowych, parków krajobrazowych i rezerwatów przyrody. W każdej z tych sytuacji stanowią barierę przed niekorzystnym wpływem czynników zewnętrznych, tworząc jednocześnie korytarz ekologiczny dla migrujących zwierząt. Niektóre obszary chronionego krajobrazu są bardzo małe, ale ich rola w zachowaniu wartości przyrodniczych i walorów krajobrazowych jest znaczna, np. Dolina Rzeki Płytnicy oraz Las Drzonowski o powierzchniach około 80 ha (Biuro Konserwacji Przyrody w Szczecinie 2010: załącznik 4).

Europejska sieć ekologiczna Natura 2000 jest najmłodszą w Polsce formą ochrony przyrody wprowadzoną w 2004 r. w związku z przystąpieniem do UE⁶. Chociaż podstawą prawną funkcjonowania sieci obszarów Natura 2000 są dwie dyrektywy obowiązujące wszystkie państwa członkowskie UE, to każde państwo może wprowadzić na własnym terytorium takie instrumenty prawne i organizacyjne, jakie uzna za konieczne. W Polsce przepisy dotyczące obszarów Natura 2000 wprowadzono ustawą o ochronie przyrody z 2004 r. (Dz.U. 2009 nr 151, poz. 1220 z późn. zm., art. 25–39). Europejska sieć ekologiczna Natura 2000 składa się z obszarów specjalnej ochrony ptaków (OSO) oraz specjalnych obszarów ochrony siedlisk (SOO), wyznaczonych zgodnie z dyrektywą ptasią (2009/147/WE) i dyrektywą siedliskową (92/43/EWG).

⁶ Baza danych obszarów Natura 2000 jest dostępna na: www.gdos.gov.pl/Articles/view/1914/Baza_danych (dostęp: 29.11.2013).

Na terenie województwa zachodniopomorskiego utworzono dotychczas 21 ostoi ptasich, w tym: 17 w całości w województwie zachodniopomorskim, 2 na granicy województw, 2 morskie. Do największych powierzchniowo obszarów spe-

■ parki krajobrazowe ■ parki narodowe ■ obszary chronionego krajobrazu

Ryc. 6. Niektóre formy ochrony przyrody w województwie zachodniopomorskim
Źródło: GeoSerwis (dostęp: 16.11.2013).

cialnej ochrony ptaków w województwie zachodniopomorskim zaliczyć można: Ostoję Drawską (153 906,1 ha), Lasy Puszczy nad Drawą (121 007,3 ha), Ostoję Ińską (87 710,9 ha) (GUS 2013: 298). Ostoi siedliskowych w województwie zachodniopomorskim wytyczono 41, w tym: 38 położonych w całości w województwie zachodniopomorskim, 2 na pograniczu województw, 1 morską. W proces rozwoju sieci Natura 2000 zaangażowało się również szeregi organizacji pozarządowych postulujących włączenie do sieci kolejnych obszarów. Tym samym województwo zachodniopomorskie stało się jednym z najwyższej sklasyfikowanych województw pod względem liczby i udziału powierzchniowego wyznaczonych ostoi ptasich i siedliskowych (tab. 8). Należy też podkreślić fakt, że proces tworzenia sieci nie jest zamknięty i należy się spodziewać wyznaczania kolejnych obszarów ochrony w województwie. Lokalizację obecnie istniejących obszarów sieci Natura 2000 przedstawiono na rycinie 7.

Pomniki przyrody to pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupiska o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głązy narzutowe oraz jaskinie. Na terenach niezabudowanych, jeżeli nie stanowi to zagrożenie

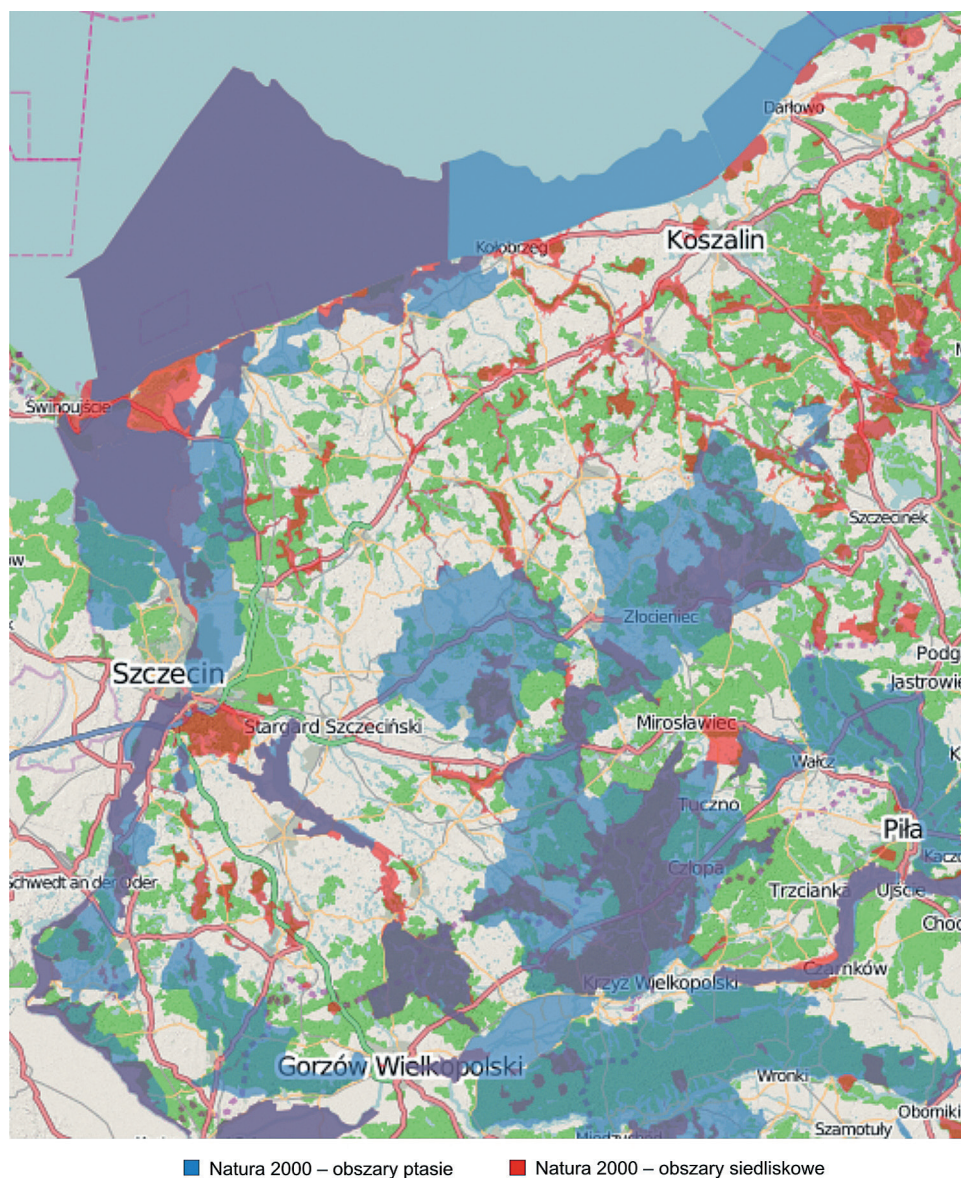
Tabela 8. Obszary Natura 2000 według województw w 2012 r.

Województwo	Obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO)		Specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO)	
	powierzchnia [ha]	w % powierzchni ogólnej	powierzchnia [ha]	w % powierzchni ogólnej
Polska	5 575 158,4	17,8	3 815 982,0	12,2
Dolnośląskie	292 104,8	14,6	354 298,0	17,8
Kujawsko-pomorskie	157 791,5	8,8	82 856,2	4,6
Lubelskie	335 843,4	13,4	164 721,6	6,6
Lubuskie	294 227,7	21,0	190 010,2	13,6
Łódzkie	40 259,4	2,2	53 683,3	3,0
Małopolskie	133 665,4	8,8	152 959,9	10,1
Mazowieckie	428 607,0	12,1	192 940,6	5,4
Opolskie	14 161,1	1,5	27 274,1	2,9
Podkarpackie	507 774,0	28,5	345 454,7	19,4
Podlaskie	579 402,3	28,7	543 675,2	26,9
Pomorskie	363 938,2	19,9	176 874,4	9,7
Śląskie	62 409,8	5,1	92 094,1	7,5
Świętokrzyskie	21 982,3	1,9	156 076,5	13,3
Warmińsko-mazurskie	575 821,8	23,8	257 008,7	10,6
Wielkopolskie	425 333,6	14,3	241 314,8	8,1
Zachodniopomorskie	692 854,0	30,3	425 078,3	18,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie (GUS, 2013, p. 298).

nia dla ludzi lub mienia, drzewa będące pomnikami przyrody podlegają ochronie aż do ich samoistnego, całkowitego rozpadu. W województwie zachodniopomorskim ustanowiono 2842 pomniki, co zostało zaprezentowane w tabeli 9.

Wśród pomników przyrody w województwie zachodniopomorskim większość, podobnie jak na terenie całego kraju, stanowią drzewa, a do najczęściej

Ryc. 7. Obszary Natura 2000 w województwie zachodniopomorskim.

Źródło: (GeoSerwis, 2013) [16.11.2013].

Tabela 9. Pomniki przyrody według województw w 2012 r.

Województwo	Ogółem	Drzewa	Grupy drzew	Aleje	Głazy	Pozostałe
Polska	36 316	29 996	3 672	728	1 057	863
Dolnośląskie	2 597	2 241	191	63	38	64
Kujawsko-pomorskie	2 675	2 044	426	66	79	60
Lubelskie	1 513	1 177	177	47	39	73
Lubuskie	1 290	1 043	169	22	36	20
Łódzkie	3 398	3 201	132	39	11	15
Małopolskie	2 207	1 724	204	24	14	241
Mazowieckie	4 272	3 348	601	95	189	39
Opolskie	661	555	70	23	11	2
Podkarpackie	1 388	1 153	175	24	10	26
Podlaskie	2 015	1 739	137	29	95	15
Pomorskie	2 809	2 191	368	36	167	47
Śląskie	2 809	1 278	150	32	25	47
Świętokrzyskie	710	497	68	15	36	94
Warmińsko-mazurskie	2 564	2 143	208	67	110	36
Wielkopolskie	3 843	3 182	427	99	97	38
Zachodniopomorskie	2 842	2 480	169	47	100	46

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (2013: 310).

występujących zalicza się: dąb szypułkowy (*Quercus robur*), lipę drobnolistną (*Tilia cordata*) i buka pospolitego (*Fagus sylvatica*) (Biuro Konserwacji Przyrody w Szczecinie 2010: załącznik 5). Wiele wiekowych drzew nosi imiona własne. Liczba pomników przyrody od daty ich ustanowienia w Polsce stale rośnie, a ich liczba w poszczególnych województwach w większym stopniu odzwierciedla zaangażowanie i aktywność osób i instytucji zajmujących się ochroną przyrody niż bogactwo zasługujące na ochronę (Symonides 2008: 530).

Użytkami ekologicznymi są zasługujące na ochronę pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej – naturalne zbiorniki wodne, śródpolne i śródleśne oczka wodne, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, wydmy, płaty nieużytkowanej roślinności, starorzecza, wychodnie skalne, skarpy, kamieńce, siedliska przyrodnicze oraz stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, ich ostoje i miejsca rozmnażania lub miejsca sezonowego przebywania. Uwzględnienie użytków ekologicznych w planach zagospodarowania przestrzennego jest obowiązkiem ustawowym. Wiąże się z tym określone następstwa nakazujące planistom dostosowanie swoich projektów do wymogów przepisów dotyczących ochrony przyrody. Gospodarka na tych obszarach powinna zmierzać do zapewnienia takich warunków środowiska, które gwarantują zachowanie cennych biotopów. W przypadku istnienia elementów degradujących (np. wysypisk śmieci, oczyszczalni ścieków, arterii komunikacyjnych i in.) działanie winno zmierzać do zminimalizowania ich wpływu na drodze rozwiązań technicznych lub prawnych (np. zakaz wysypywania śmieci w określonych miejscach). Jednocześnie sprawą pilną staje się rekul-

tywacja zniszczonych obszarów. W poszczególnych przypadkach wskazane jest konsultowanie się z przyrodnikami w celu określenia sposobów uniknięcia kolizji na drodze przyroda–gospodarka człowieka. Obiekty tej kategorii, odpowiednio oznakowane, powinny być chronione przede wszystkim przed działaniami dewastacyjnymi, wysypywaniem śmieci, odprowadzaniem ścieków, plantowaniem itp. Na terenie województwa zachodniopomorskiego utworzono dotychczas 1171 użytków ekologicznych (tab. 10).

Obszar przeciętnego użytku jest stosunkowo niewielki i wynosi 7,4 ha dla Polski. W województwie zachodniopomorskim ich przeciętna powierzchnia wynosi zaledwie 5,6 ha, jednak odznaczają się jedną z najwyższych w skali kraju częstości występowania.

Zespołami przyrodniczo-krajobrazowymi (ZPK) są fragmenty krajobrazu naturalnego i kulturowego zasługujące na ochronę ze względu na ich walory widokowe lub estetyczne. Na terenie województwa zachodniopomorskiego dotychczas utworzono 42 ZPK. Pod względem walorów i wartości krajobrazowych, przyrodniczych i kulturowych ZPK cechuje duża różnorodność – od niewielkich resztek parków podworskich, z nieużytkowanymi już stawami i sędziwymi drze-

Tabela 10. Pozostałe indywidualne formy ochrony przyrody według województw w 2012 r.

Województwo	Stanowiska dokumentacyjne		Użytki ekologiczne		Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe	
	obiekty	powierzchnia [ha]	obiekty	powierzchnia [ha]	obiekty	powierzchnia [ha]
Polska	161	900,8	7 032	52 187,3	328	95 527,8
Dolnośląskie	1	0,1	153	5 201,6	17	9 402,5
Kujawsko-pomorskie	5	93,6	1 536	5 360,3	48	3 037,9
Lubelskie	7	11,3	267	6 909,4	7	768,8
Lubuskie	1	5,6	361	3 282,6	14	10 116,9
Łódzkie	6	33,8	483	1 648,8	39	11 814,0
Małopolskie	54	55,8	39	1 150,5	7	188,7
Mazowieckie	8	521,9	740	1 827,6	25	5 314,3
Opolskie	9	19,1	96	709,5	20	3 322,4
Podkarpackie	28	26,7	426	3 857,2	10	181,9
Podlaskie	2	0,5	272	2 184,4	5	139,1
Pomorskie	5	29,8	857	4 123,8	32	13 675,3
Śląskie	7	15,2	74	795,9	23	4 518,7
Świętokrzyskie	15	26,7	79	545,2	13	103,9
Warmińsko-mazurskie	1	2,0	293	5 256,5	18	21 388,1
Wielkopolskie	2	1,7	185	2 813,2	8	2 345,4
Zachodniopomorskie	10	57,0	1 171	6 520,8	42	9 209,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie (GUS, 2013, p. 310).

wami, po niezmiernie zróżnicowane krajobrazowo i przyrodniczo obszary, dla których istnieją zamiary przekształcenia w rezerwaty przyrody, na co dotychczas np. brak jest zgody miejscowego społeczeństwa (ZPK „Porzecze”). Wiele ZPK chroni resztki przyrody naturalnej lub półnaturalnej, np. w Szczecinie ustanowiono 7 ZPK, wśród których „Dębina” o powierzchni 780 ha to wyspa porośnięta łągami i olsami (Biuro Konserwacji Przyrody w Szczecinie 2010: załącznik 7). Utworzenie ZPK następuje podobnie jak użytku ekologicznego – na mocy rozporządzenia wojewody albo uchwały rady gminy.

Stanowiskami dokumentacyjnymi są niewyodrębniające się na powierzchni lub możliwe do wyodrębnienia, ważne pod względem naukowym i dydaktycznym, miejsca występowania formacji geologicznych, nagromadzeń skamieniałości lub tworów mineralnych, jaskinie lub schroniska podskalne wraz z namuliskami oraz fragmenty eksploatowanych lub nieczynnych wyrobisk powierzchniowych i podziemnych. Stanowisko dokumentacyjne podobnie jak użytek ekologiczny i zespół przyrodniczo-krajobrazowy pojawiło się w polskim prawodawstwie dopiero w 1991 r. i do 2012 r. na ogólnopolskiej liście znalazło się 161 obiektów zajmujących łącznie 900,8 ha. Na terenie województwa zachodniopomorskiego dotychczas utworzono 10 stanowisk dokumentacyjnych. Często są one usytuowane na obszarach o niskiej wartości przyrodniczej, a przy tym są zbyt małe, aby mogły mieć szansę na ochronę rezerwatową (przeciętny obszar stanowiska dokumentacyjnego w województwie zachodniopomorskim wynosi 5,7 ha i jest zbliżony do średniej dla kraju).

Podsumowując, można stwierdzić, że przyrodnicze zasoby województwa zachodniopomorskiego są unikatowe w skali światowej. Bliskość morza, zasoby wodne oraz znaczne powierzchnie leśne kształtują klimat umiarkowany. Walory naturalne występują w postaci różnych form ochrony przyrody. Zabytki kultury są świadectwem bogatej historii, wynikiem wpływów niemieckich, polskich i skandynawskich. Tym samym tradycje w połączeniu z walorami przyrodniczymi i krajobrazem tworzą niepowtarzalną wartość, decydującą o atrakcyjności turystycznej tego województwa.

Gabriel Gach, Dariusz Pieńkowski

3. Sytuacja społeczno-gospodarcza w Euroregionie Pomerania

Bliskość morza i dużych rzek od początku sprzyjała nie tylko rozwojowi handlu i rzemiosła na Pomorzu, ale również związana była z powstawaniem urodzajnych gleb, które umożliwiały osadnictwo oraz rozwój rolnictwa i hodowli. Współcześnie Pomorze Zachodnie charakteryzuje się dużym udziałem powierzchni leśnej i obszarów cennych przyrodniczo. Zarówno po stronie niemieckiej, jak i polskiej Pomorze stanowi jeden z najpopularniejszych ośrodków turystyki krajowej (GUS, www.stat.gov.pl; dostęp: 27.09.2013) z wieloma miejscowościami uzdrowiskowymi, które przyciągają turystów w szczególności w okresie wakacji letnich.

O ile po obu stronach granicy podobnie kształtuje się charakter obszarów Pomorza z perspektywy jego znaczenia dla rozwoju danego kraju, o tyle długoletni podział polityczny, który nastąpił po II wojnie światowej, przyczynił się do znacznych różnic w zakresie rozwoju społeczno-ekonomicznego. Charakterystyczna jest różnica poziomu rozwoju gospodarczego po obu stronach granicy i specyficzne uwarunkowania kulturowe, które towarzyszyły rozwojowi obu części Pomorza w okresie powojennym.

W niniejszym rozdziale przedstawione zostaną uwarunkowania społeczno-ekonomiczne rozwoju turystyki w Meklemburgii-Pomorzu Przednim i województwie zachodniopomorskim. Szczególną uwagę zwrócono na znaczenie tych regionów dla turystyki krajowej i możliwości rozwoju turystyki transgranicznej. Analizy w obydwu podrozdziałach pozwalają na porównanie sytuacji w obydwu częściach regionu oraz wskazanie na współczesne trendy w rozwoju Pomorza. Z perspektywy tych analiz możliwa jest ocena i projektowanie polityki turystycznej i marketingu cennych obszarów przyrodniczych Pomorza Zachodniego, ze szczególnym uwzględnieniem walorów turystycznych Wolińskiego Parku Narodowego.

3.1. Społeczno-ekonomiczny rozwój kraju związkowego Meklemburgia-Pomorze Przednie

Kraj związkowy Meklemburgia-Pomorze Przednie leży na północnym wschodzie Republiki Federalnej Niemiec, i mając powierzchnię około 23 180 km², jest szóstym co do wielkości krajem związkowym RFN. Granice kraju wyznacza na północy linia brzegowa Bałtyku długości 381 km (łącznie długość linii brzegowych

ok. 2000 km). Od wschodu kraj graniczy z Rzeczpospolitą Polską i województwem zachodniopomorskim. Duże miasto i jednocześnie stolica województwa Szczecin leży zaledwie 10 km na wschód od granicy kraju. Od południa Meklemburgia-Pomorze Przednie graniczy z krajem związkowym Brandenburgia, zaś od zachodu z krajami Dolna Saksonia i Szlezwik-Holsztyn. Milionowe miasta Hamburg i Berlin leżą każde około 60 km na zachód tudzież na południe od granic kraju. Stolicą kraju jest Schwerin o liczbie mieszkańców około 91 tys. Największe miasto i jednocześnie jedyne duże miasto kraju związkowego – Rostock – liczy około 202 tys. mieszkańców. Przy całkowitej liczbie ludności wynoszącej około 1,6 mln Meklemburgia ma wprawdzie więcej mieszkańców niż kraje związkowe Bremy i Saary, jest jednak ze względu na swoją wielkość najslabiej zaludnionym krajem Republiki Federalnej Niemiec

Meklemburgia-Pomorze Przednie powstała po II wojnie światowej w wyniku połączenia regionów Meklemburgia oraz Pomorze Przednie i była do czasu niemieckiego zjednoczenia w roku 1990 częścią Niemieckiej Republiki Demokratycznej (okręgi NRD Rostock, Schwerin, Neubrandenburg). Kraj jest jednym z sześciu nowych krajów związkowych Republiki Federalnej Niemiec. Dzieli się na sześć powiatów i dwa miasta nie będące powiatami.

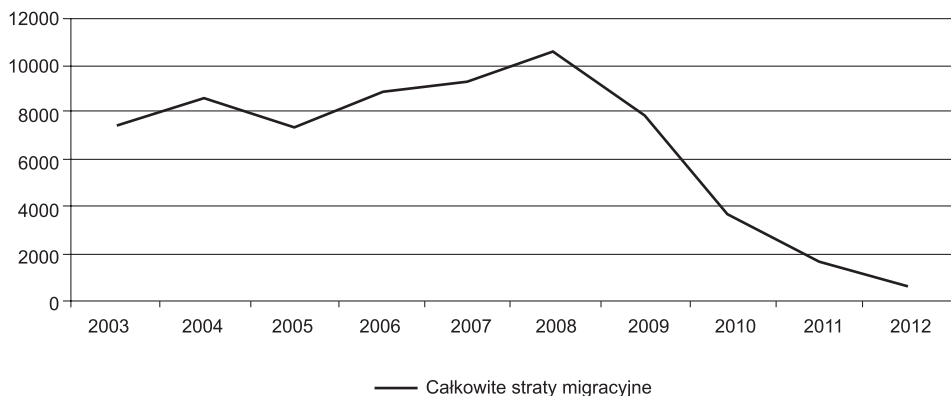
Krajobraz Niziny Północnoniemieckiej charakteryzuje się wielkopowierzchniowym rolnictwem, lasami i licznymi jeziorami, a także wyróżniającymi się wybrzeżami Morza Bałtyckiego z pobliskimi wyspami. W sumie przeważnie rolniczy kraj związkowy Meklemburgia-Pomorze Przednie uważany jest za jeden z regionów o najslabszej strukturze w Niemczech i Europie Środkowej. Wyjątkowy krajobraz naturalny czyni jednak ten obszar celem przyjazdów, w szczególności w miesiącach letnich i wśród turystów krajowych.

3.1.1. Struktura zaludnienia i rozwój demograficzny

Rolniczy charakter Meklemburgii-Pomorza Przedniego daje się szczególnie zauważyć w zakresie struktury zaludnienia. Z gęstością zaludnienia wynoszącą 69 osób na km² znajduje się on znacznie poniżej średniej dla Niemiec (226 mieszkańców na km²). Jest tym samym najslabiej zaludnionym krajem związkowym Republiki Federalnej Niemiec.

Od czasu zjednoczenia Niemiec w roku 1990 w Meklemburgii-Pomorzu Przednim zaobserwować można, podobnie jak w innych „nowych krajach związkowych” stały spadek zaludnienia. Dwie trzecie tego spadku można wyjaśnić migracjami (patrz: Pwc 2011). O ile liczba mieszkańców kraju w roku 2000 wynosiła jeszcze około 1,78 mln, to w roku 2005 było to 1,71 mln, zaś w 2012 r. już 1,6 mln. Wychodzi się z założenia, że proces ten będzie postępował również w przyszłości. I tak liczba ludności w 2030 r. wynosić będzie w zależności od obliczeń między 1,31 a 1,56 mln (patrz: Urząd Statystyczny M.-V.).

Trend spadku zaludnienia zdaje się jednak słabnąć w ostatnich latach. W roku 2011 na 34 107 imigrantów przypadało 35 801 emigrantów, co daje spadek w wysokości 1684 osób. Dla zobrazowania: w roku 2010 deficyt wyniósł 3630 osób, w roku 2008 zaś 10 612, a w 2003 7560. Według najnowszych doniesień prasowych w roku 2012 deficyt wyniósł już tylko 615 osób (ryc. 8).

Ryc. 8. Słabnąca tendencja liczby ludności w Meklemburgii-Pomorzu Przednim
Źródło: Urząd Statystyczny M.-V.

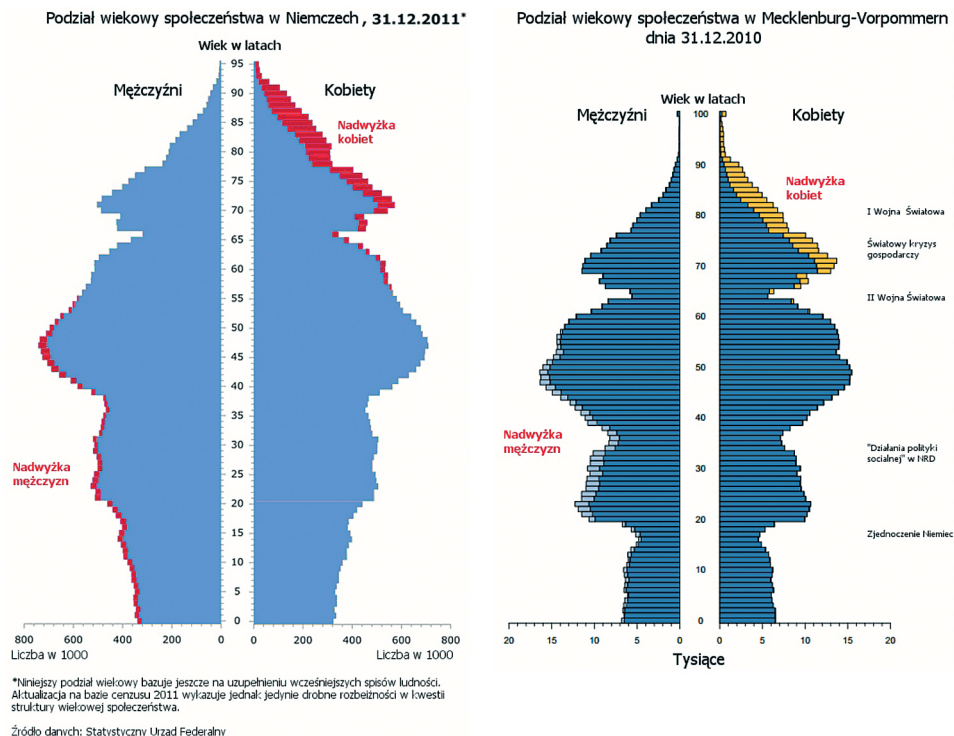
Spadek zaludnienia w przyszłości przypisać można więc w mniejszym stopniu migracjom, a w większym problemom z przyrostem naturalnym. Liczba zgonów od lat znacznie przewyższa liczbę urodzeń, a do tego różnica ta z roku na rok rośnie. Liczba urodzeń natomiast spada. W roku 2012 na 12 715 żywych urodzeń przypadło 18 912 przypadków zgonu. Jednakże Meklemburgia-Pomorze Przednie z 1,42 dziecka na kobietę jest drugim za Saksonią krajem związkowym pod względem współczynnika urodzeń w Niemczech (średnia ogólnoniemiecka wynosi 1,36 dziecka na kobietę, patrz: Federalny Urząd Statystyczny).

Łącznie niskie liczby urodzeń, rosnąca średnia długość życia oraz selektywna emigracja młodszego pokolenia skutkują znacznymi przemianami w strukturze wiekowej kraju. Populacja Meklemburgii-Pomorza Przedniego składać się będzie w przyszłości w większym stopniu z osób starszych.

Struktura populacji Meklemburgii-Pomorza Przedniego (abstrahując od wyraźnej emigracji osób w wieku 15–30 lat) przypomina w sumie ogólną strukturę populacji w Republice Federalnej Niemiec (ryc. 9).

Liczba gospodarstw domowych „singli” rośnie od lat. O ile w roku 2000 około 280 000 osób prowadziło jednoosobowe gospodarstwo domowe, to w roku 2012 było to około 350 500 osób. Liczba wieloosobowych gospodarstw domowych natomiast spada (540 100 w roku 2000, 505 200 w 2012 r.). Również to jest ogólnym trendem w całych Niemczech (patrz: Urząd Statystyczny M.-V.).

W Meklemburgii-Pomorzu Przednim odsetek obcokrajowców wynosi 2,1% całkowitego zaludnienia tego regionu i jest prawie najniższy (po Turynii – 1,9%) ze wszystkich krajów związkowych. W sumie dnia 31.12.2012 r. zarejestrowanych było 34 037 osób o zagranicznym obywatelstwie. Odpowiada to 0,5% wszystkich obcokrajowców mieszkających w Niemczech. Z udziałem 15,8% obywatele polscy stanowią największą część mieszkających w Meklemburgii-Pomorzu Przednim obcokrajowców (patrz: Id.)

Ryc. 9. Przedział wiekowy ludności w Niemczech (2012) i Meklemburgii-Pomorzu Przednim (2011)

Źródło: Federalny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny M.-V.

3.1.2. Profil środowiska i jego rozwój

W Meklemburgii-Pomorzu Przednim znajdują się 3 (Park Narodowy Jasmund, Park Narodowy Vorpommersche Baddenlandschaft i Park Narodowy Müritz) z 14 niemieckich parków narodowych. W żadnym innym kraju związkowym Niemiec nie ma takiej liczby dużych obszarów chronionych tej kategorii. W sumie oprócz już wymienionych parków narodowych w Meklemburgii znajduje się 286 obszarów natury chronionej, 149 obszarów chronionego krajobrazu oraz 3 rezerваты biosfery i 7 parków natury (tab. 11, ryc. 10).

Obok wybrzeża Bałtyku, które niewątpliwie stanowi turystyczny cel numer jeden, Meklemburgia-Pomorze Przednie ma do dyspozycji również śródlądowy krajobraz jeziorny i wodny z ponad 2000 jezior. Pojezierze Meklemburskie może wykazać się wyjątkową florą i fauną i jest lubianym celem podróży wśród turystów.

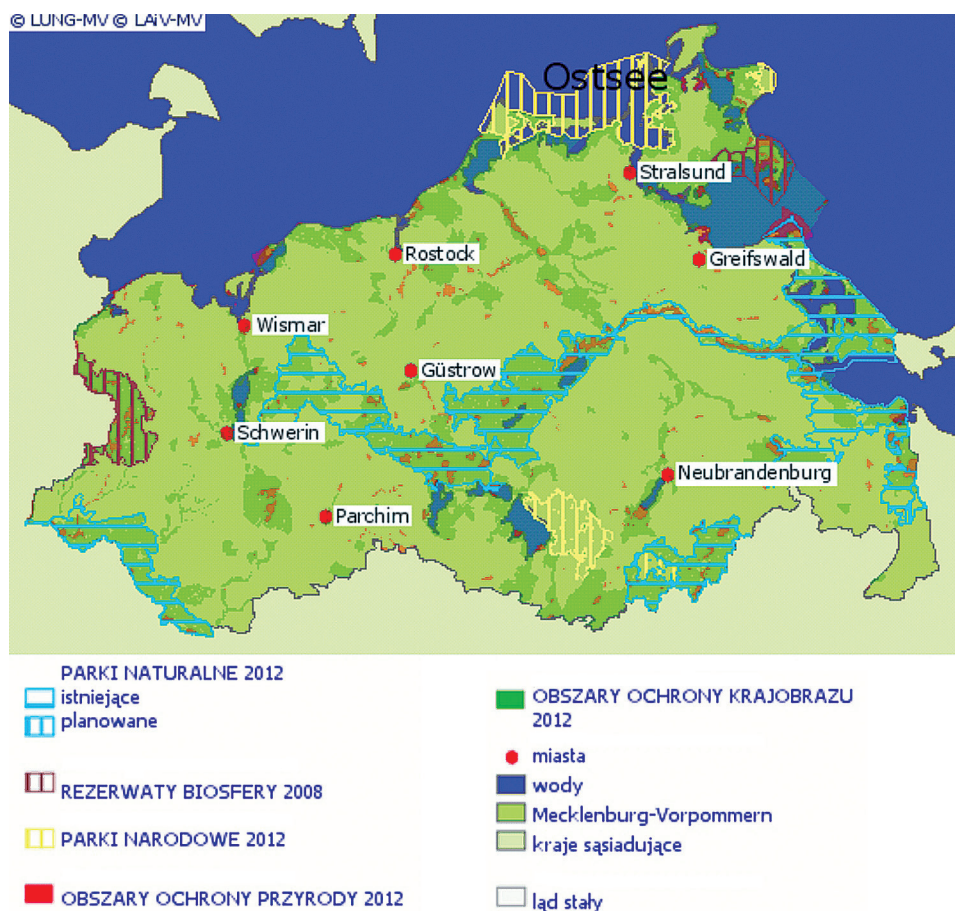
Wiejski charakter krajobrazu ze znamionami naturalnymi może zostać ukazany także w innych liczbach. Powierzchnia osiedli i obiektów komunikacyjnych wynosi 8% całego terytorium, co plasuje Meklemburgię-Pomorze Przednie poniżej ogólnoniemieckiej średniej (13,4%). Jest to też właściwie najniższy udział powierzchni użytkowej na tle wszystkich niemieckich nizin. W roku 2010 średnie wykorzystanie powierzchni wynosiło tu 7 ha dziennie.

Obszary leśne zajmowały w roku 2007 23,1% całości kraju związkowego (534 962 ha; 4,8% całkowitej powierzchni lasów Niemiec). Można tutaj wykazać znaczącą różnicę w porównaniu do średniej ogólnokrajowej (31,0% lasów

Tabela 11. Obszary chronione w Meklemburgii-Pomorzu Przednim, stan na grudzień 2012 r.

Kategoria	Liczba	Powierzchnia (ha)	Udział w powierzchni całkowitej (%)
Parki narodowe	3	113 900	3,7
Obszary ochrony środowiska	286	91 700	3,0
Obszary ochrony krajobrazu	149	693 600	22,4
Rezerваты biosfery	3	93 600	3,0
Parki naturalne	7	331 900	10,7

Źródło: Krajowy Urząd Środowiska, Ochrony Przyrody i Geologii M.-V.

Ryc. 10. Mapa poglądowa terenów chronionych w Meklemburgii-Pomorzu Przednim

Źródło: Krajowy Urząd Środowiska, Ochrony Przyrody i Geologii M.-V.

na całym terenie RFN). Typy lasów rozkładają się następująco: 29% lasy iglaste, 31% liściaste, 25% iglaste z domieszką liściastych, 15% liściaste z domieszką iglastych (patrz: Ministerstwo Rolnictwa, Środowiska i Ochrony Konsumenta M.-V. 2007). Obszary leśne w Meklemburgii-Pomorzu Przednim zaliczają się do najzdrowszych w Niemczech, nawet mimo stwierdzonego okresowego pogorszenia ze względu na niekorzystne warunki meteorologiczne (patrz: PWC 2011). W 2012 r. powierzchnia lasów w kraju związkowym wynosiła już tylko 21,8% powierzchni całkowitej. Rolniczo wykorzystywane jest zaś około 62,48% powierzchni kraju (średnia ogólnoniemiecka 52,19%; patrz: Federalny Urząd Statystyczny).

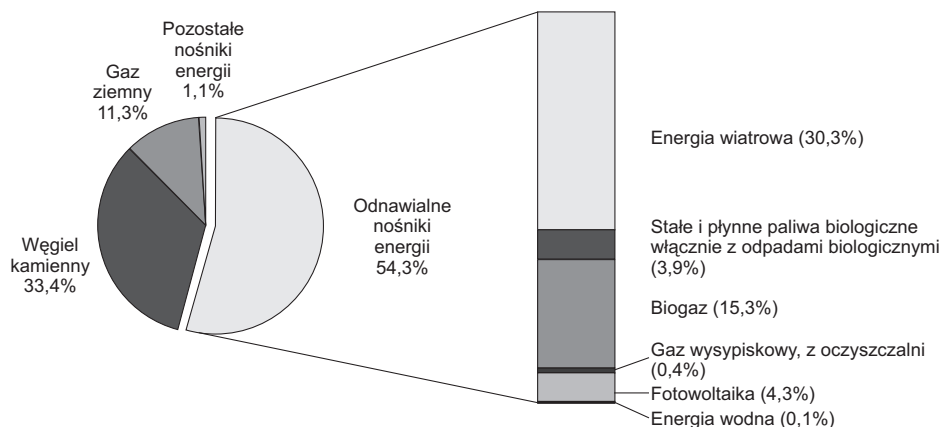
Jakość powietrza w Meklemburgii-Pomorzu Przednim klasyfikowana jest ogólnie jako dobra (patrz: Krajowy Urząd Środowiska, Ochrony Przyrody i Geologii M.-V.). Jakość wód może nawet zostać sklasyfikowana jako znakomita. 90% wód w kąpieliskach kraju oceniana jest jako znakomita. Z łącznie 487 nadzorowanych kąpielisk na wybrzeżu, nad rzekami i jeziorami śródlądowymi 299 ma znaczenie ponadregionalne i rejestrowane jest w UE (patrz: Portal Kraju M.-V.).

Ponadto w roku 2007 średnie zużycie wody na mieszkańca w wysokości 96 m³ leżało znacznie poniżej średniej ogólnoniemieckiej (458 m³ na mieszkańca). Sprowadza się to przede wszystkim do niewielkiego udziału sektorów gospodarki o dużej intensywności poboru wody. Zużycie wody pitnej na osobę w gospodarstwach domowych i małych przedsiębiorstwach wynoszące 100 l dziennie było również poniżej przeciętnej ogólnokrajowej (122 l na osobę i dzień). Ogólnie rzecz biorąc, rozsądne użytkowanie wody upowszechnia się coraz bardziej w społeczeństwie, gdyż jej zużycie od lat spada. Pod względem produkcji odpadów na głowę, Meklemburgia-Pomorze Przednie z 231 kg rocznie (2009) sytuuje się znacznie powyżej średniej niemieckiej (199 kg na rok i mieszkańca). Jedynie w Kraju Saary produkuje się więcej śmieci. W porównaniu do roku 1990 (478 kg na rok i mieszkańca) liczba ta jest mimo wszystko dużo mniejsza (patrz: Urząd Statystyczny M.-V. 2011).

Ogólnie można stwierdzić, że pozyskiwanie surowców abiolologicznych ze środowiska naturalnego jest w Meklemburgii-Pomorzu Przednim ograniczone. Jedynie pozyskiwanie niektórych surowców przypowierzchniowych, takich jak kreda, żwir i piasek ma większe znaczenie.

Podstawowe zużycie energii kraju związkowego wynosiło w roku 2009 183 232 TJ. Przy tym rozbudowa źródeł energii odnawialnej jest kluczowym punktem polityki krajowego rządu. W roku 2012 już 54,3% prądu uzyskiwano ze źródeł odnawialnych (ryc. 11). Średnia ogólnoniemiecka wynosi w tym wypadku 23,5% (patrz: doniesienie prasowe Krajowego Urzędu Statystycznego Statistisches M.-V. 29.08.2013).

Według oficjalnych wypowiedzi zakłady i przedsiębiorstwa inwestują sumy godne uwagi w ochronę środowiska. Zakłady produkcyjne (bez budownictwa) wydały w roku 2011 około 108,2 mln euro na ochronę środowiska. Odpowiada to udziałowi wydatków na ochronę środowiska na tle wszystkich inwestycji na poziomie 13,5%.

Ryc. 11. Wytwarzanie prądu według nośników energii w Meklemburgii-Pomorzu Przednim
 Źródło: załącznik do informacji prasowej nr. 56/2013, Krajowy Urząd Statystyczny M.-V.

3.1.3. Rozwój infrastruktury

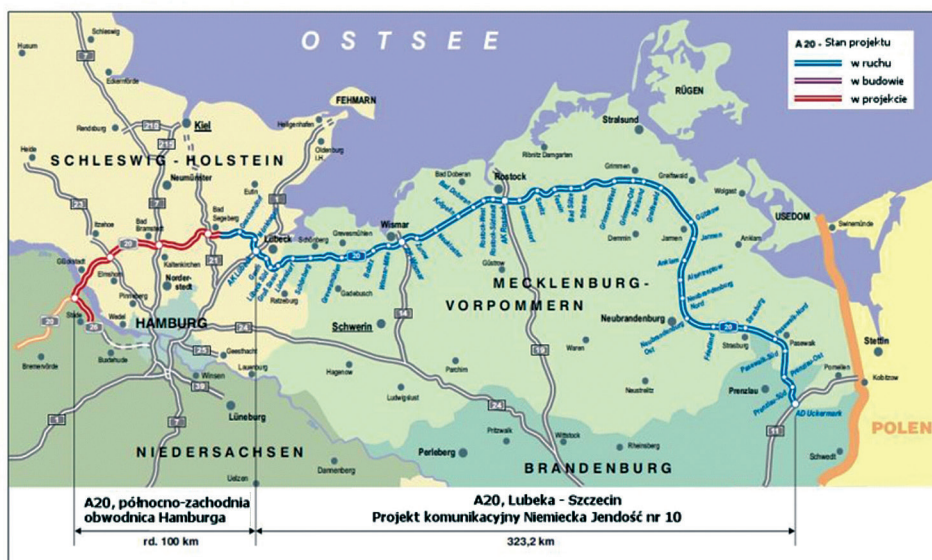
Od przełomu politycznego na początku lat 90. XX w. kraj związkowy korzysta z rozbudowy i odnowy infrastruktury komunikacyjnej. W zasadzie Meklemburgia-Pomorze Przednie jest jedną z europejskich bram do Bałtyku i południowej Skandynawii, jednak pod względem wyposażenia w infrastrukturę komunikacyjną plasuje się poniżej standardów zachodniemieckich krajów związkowych.

Autostrada A20 (Autostrada Wybrzeża) od 2009 r. przebiega przez cały kraj w kierunku zachodnim do metropolii hamburskiej, na wschodzie łączy się w północnej Brandenburgii z A11, która z kolei dociera do regionu metropolitalnego Berlina oraz regionu wielkomiejskiego Szczecina w Polsce. Poprzeczne trasy A19 i A14 łączą miasta Rostock i Schwerin/Wismar z siecią autostrad i poprzez A24 umożliwiają również połączenie z regionami metropolitalnymi Berlina i Hamburga (ryc. 12). Długość sieci autostrad federalnych w roku 2011 wynosiła w Meklemburgii-Pomorzu Przednim 554 km (w porównaniu do 237 km w 1991 r., patrz: Urząd Statystyczny M.-V. 2012). Niezależnie od tego kraj związkowy dysponuje gęstą siecią dróg (zwłaszcza w odniesieniu do niskiej gęstości zaludnienia). Dla sektora turystycznego gospodarki jest to istotny warunek sukcesu.

W południowo-zachodniej części Meklemburgii-Pomorza Przedniego przebiega główna linia kolejowa Hamburg–Berlin. Tutaj znajdują się odnogi przez Schwerin do Wismaru, Rostocku, Stralsundu i na Rugię. Ponadto prowadzą tędy kolejne główne linie z Berlina do Rostocku i Greifswaldu/Stralsundu. Fakt małej liczby głównych osi komunikacyjnych, skonfrontowany jest więc ze stosunkowo dużą gęstością dróg.

Ponadto Meklemburgia-Pomorze Przednie dysponuje wieloma portami morskimi (Rostock, Wismar, Stralsund, Sassnitz i Greifswald). Port w Rostocku, z 18,1 mln t przeładunku rocznie (2011), jest czwartym co do wielkości niemieckim portem, po Hamburgu, Bremie/Bremerhaven i Wilhelmshaven. Dodatkowo porty dalekomorskie w Rostocku oraz w Mukran koło Sassnitz oferują połączenia

A20, Przegląd całego przedsięwzięcia stan planowania i budowy

Ryc. 12. Mapa poglądowa A20

Źródło: Ministerstwo Gospodarki, Pracy, Komunikacji i Technologii kraju Szleszwik-Holsztyn.

promowe do Danii, Finlandii, Szwecji, Polski i na Litwę. Są to przede wszystkim ważne geograficznie węzły komunikacyjne i gospodarcze regionu dla Morza Bałtyckiego.

Do infrastruktury komunikacyjnej zalicza się ponadto pięć lotnisk regionalnych: Barth, Heringsdorf, Neubrandenburg, Rostock-Laage i Schwerin-Parchim. Z Rostock-Laage oferowane są np. przeloty liniowe do Monachium, Kolonii, Stuttgartu i Zurychu.

3.1.4. Zdrowie i edukacja

Liczba lekarzy w Meklemburgii-Pomorzu Przednim rośnie od lat. W 2000 r. było ich 6 024, a w 2011 r. do 6 816. Odpowiada to 41,7 lekarzy na 10 000 mieszkańców. Liczba stomatologów jednak spada (z 1 524 w 2000 r. do 1 463 w 2011 r.). Mimo ogólnie rosnącej liczby lekarzy specjalistów w kraju, w szczególności w regionach wiejskich jakość opieki lekarskiej stanowi problem.

W ostatnich latach duże przemiany można było zaobserwować w sektorze edukacji. Mimo stabilnej od lat liczby przyjęć do szkoły na poziomie około 12 500 pierwszoklasistów, całkowita liczba uczniów w Meklemburgii-Pomorzu Przednim spada. Można to przede wszystkim odnieść do silnego spadku urodzeń w latach 90. XX w. 294 240 uczniom z roku 1995 przeciwstawić można 132 677 uczniów w roku 2011. Co za tym idzie, w roku 1995 było w sumie 27 651 absolwentów i kończących szkoły, w roku 2005 jeszcze 23 540, zaś w 2010 już tylko 10 486, a w 2011 9452 (patrz: Krajowy Urząd Statystyczny M.-V. 2012).

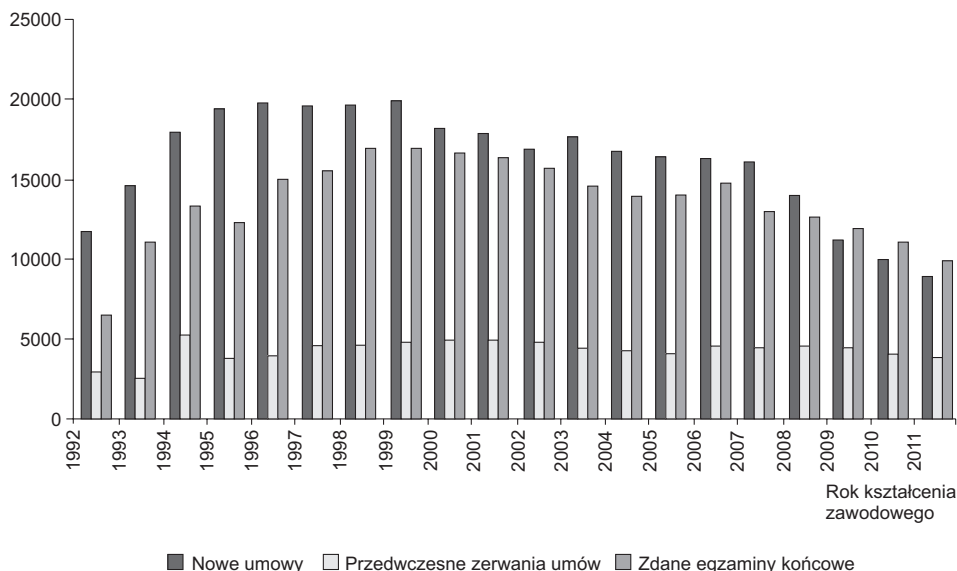
Skutki przemian demograficznych uwidoczniły się na rynku kształcenia zawodowego. W 2006 r. było jeszcze trzech kandydatów na dwa oferowane w agencjach pracy miejsca kształcenia zawodowego. W roku 2009 oferta stanowisk kształcenia zawodowego w firmach była wyższa niż liczba kandydatów. Również w najbliższych latach zakłada się niewysoką liczbę kształcących się zawodowo (patrz Pwc 2011; ryc. 13).

W przypadku rozpoczynających studia, oraz absolwentów szkół wyższych można natomiast od lat zaobserwować tendencję wzrostową (ryc. 14). Odnosi się to przede wszystkim do wyższego udziału procentowego kończących szkołę maturą, lecz także do rosnącej liczby studentów z innych krajów związkowych, którzy przyciągani są przez rząd Meklemburgii agresywnym marketingiem.

W semestrze zimowym 2011/12 w szkołach wyższych Meklemburgii-Pomorza Przedniego zapisanych było łącznie 40 471 studentów, z czego 28 297 na obu uniwersytetach w Rostocku i Greifswaldzie i 12 174 w licznych wyższych szkołach zawodowych. W szczególności na obu uniwersytetach w Rostocku i Greifswaldzie, które są najstarszymi uniwersytetami Europy Północnej i jednocześnie jednymi z najstarszych na świecie, zauważyć można w ostatnich latach wzrost liczby studentów.

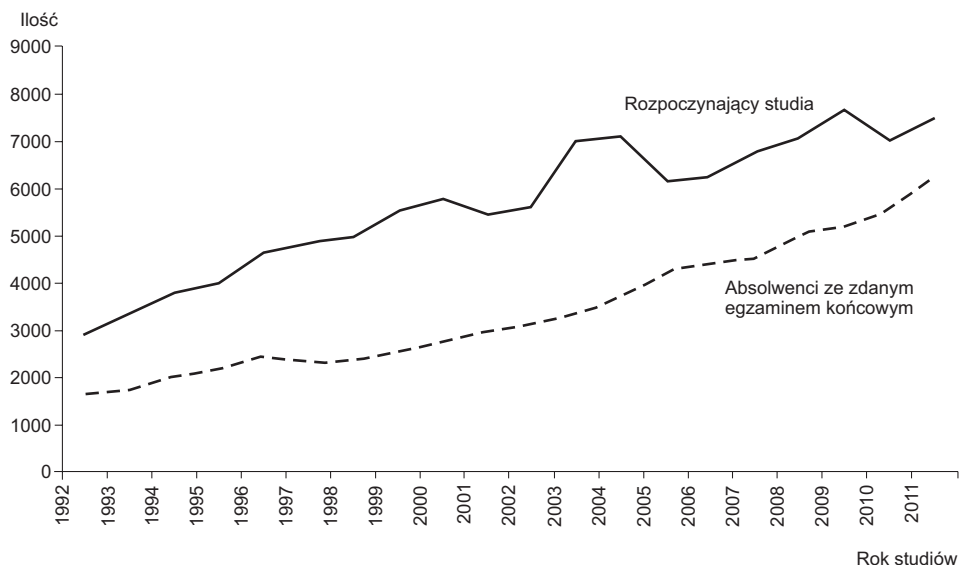
Wielu wykwalifikowanych pracowników opuszcza jednak ponownie kraj związkowy po ukończeniu kształcenia. To oraz spadek liczby urodzeń po 1990 r. będzie w najbliższej przyszłości wyraźnie odczuwalne na tutejszym rynku pracy. Mimo to nie tylko brak fachowców, ale także spadająca liczba osób czynnych za-

Kształcący się za zawodowo

Ryc. 13. Zawarte, przedwczesnie zerwane umowy kształcenia zawodowego i zdane egzaminy zawodowe w Meklemburgii-Pomorzu Przednim od 1992 r.

Źródło: Urząd Statystyczny M.-V. (2012).

Ryc. 14. Rozpoczynający studia i absolwenci szkół wyższych w Meklemburgii-Pomorzu Przednim

Źródło: Urząd Statystyczny M.-V. (2012).

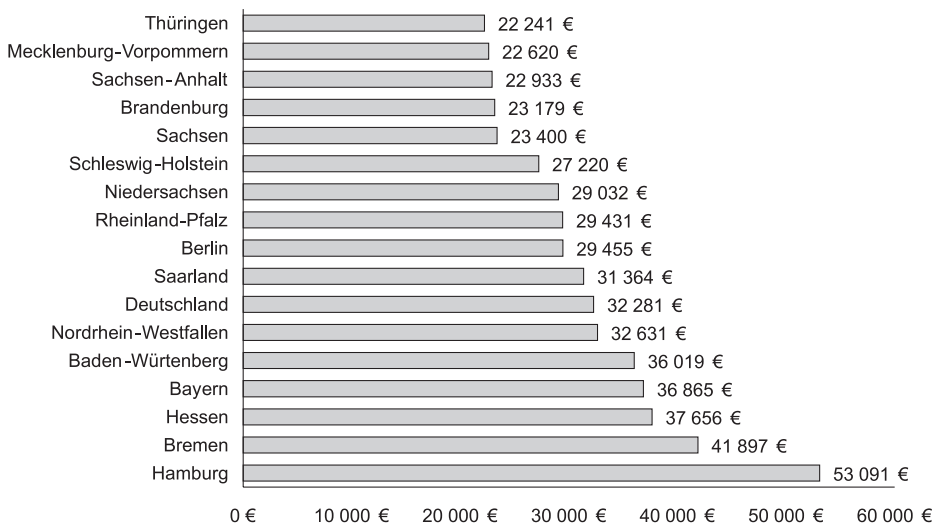
wodowo postawią w najbliższych latach władze kraju związkowego przed trudnym zadaniem. Inwestycje w rozwój kształcenia na wszystkich poziomach są jednak konieczne dla zachowania kapitału ludzkiego w kraju.

3.1.5. Rozwój gospodarczy

Słaba pozycja Meklemburgii-Pomorza Przedniego na tle całych Niemiec uwidacznia się zwłaszcza w aspekcie rozwoju gospodarki tego kraju związkowego. Przychód krajowy brutto wynoszący 22 620 euro na osobę w 2012 r. sytuował ten region na przedostatnim miejscu w Niemczech (ryc. 15).

Produkt krajowy brutto wynosił w 2012 r. w Meklemburgii-Pomorzu Przednim 36,88 mld euro. Przy średnich zarobkach w wysokości 15 935 euro na mieszkańca (2011 r.) kraj ten zajmował nawet ostatnie miejsce w Niemczech. Zarobki brutto pracowników na pełen etat w gałęzi produkcyjnej i usługowej gospodarki rosły mimo to od lat (25 502 euro w 2000 r. wobec 32 502 euro w 2011 r., patrz: Urząd statystyczny M.-V.).

Podobnie wygląda sytuacja pod względem bezrobocia. Z poziomem bezrobocia w wysokości 13,2% (Niemcy 7,6%) Meklemburgia-Pomorze Przednie zajmowała w roku 2012 przedostatnie miejsce przed Berlinem (patrz: Federalna Centrala Kształcenia Politycznego). Całkowita liczba pracujących zawodowo w Meklemburgii-Pomorzu Przednim wynosiła w 2011 r. 728 700, z czego 22 800 to byli pracownicy rolnictwa, leśnictwa i rybołówstwa. Gospodarka rolna ma więc ponadprzeciętne znaczenie dla kraju związkowego, co z pewnością wiąże się z faktem mieszkania ponad połowy populacji na obszarach wiejskich. Ponadto 141 000 osób zatrudnionych było w branży produkcyjnej (w tym 53 700 w bu-

Ryc. 15. Produkt krajowy brutto na osobę według krajów związkowych w Niemczech w 2012 r.
Źródło: Statista.

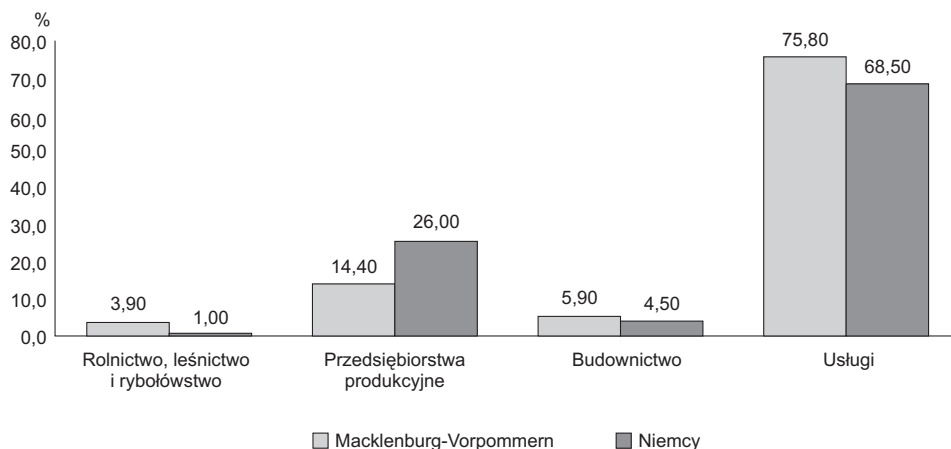
downictwie) oraz 564 700 w sektorze usług (192 800 w handlu, komunikacji, gospodarce magazynowej, hotelarstwie i gastronomii, informacji i komunikacji, patrz: Urząd Statystyczny M.-V.).

Rozpatrując podział sektorowy struktury gospodarki można wykazać, że pod względem wytwarzania wartości brutto rolnictwo, leśnictwo oraz rybołówstwo mają stosunkowo duże znaczenie. Branża produkcyjna reprezentowana jest z kolei poniżej przeciętnej niemieckiej. Co więcej, udział sektora usług znacznie przewyższa przeciętną i jest tym samym podstawowym elementem struktury gospodarki Meklemburgii-Pomorza Przedniego (ryc. 16).

Po dokładnej analizie można stwierdzić, że sektor produkcyjny kraju związkowego zdominowany jest przez przemysł spożywczy i paszowy (29,9% udziału w produkcji przeznaczonej na sprzedaż w roku 2011, patrz: Urząd Statystyczny M.-V. 2012). Największe obroty przemysłu wypracowywane są właśnie w tej branży. Znaczenie przemysłu spożywczego i paszowego związane jest z szeroko rozpowszechnionym rolnictwem. W dalszej kolejności istotne dla sektora przemysłowego są branże chemiczna (9,2%) i budowy maszyn (8,4%). Inne gałęzie przemysłu mają niewielki udział w strukturze produkcji.

W 2011 r. z Meklemburgii-Pomorza Przedniego wyeksportowano w sumie towary o wartości 7205 mln euro (import: 4488 mln euro, patrz: Urząd Statystyczny M.-V.). Ważnymi partnerami handlowymi kraju (docelowe kraje eksportu, patrz: Id.) są Federacja Rosyjska (11,8%) i Szwecja (10,2%), przed Polską (6,3%) i Francją (5,2%).

W sektorze usług pod względem tworzenia wartości brutto i podziału strukturalnego branż dominuje gospodarka nieruchomościami i usługi dla przedsiębiorstw (udział 33,2%) oraz administracja publiczna (22,9%). Hotelarstwo i gastronomia jako najważniejszy składnik turystyki osiągnęły w ostatnich latach

Ryc. 16. Sektorowy podział powstawania wartości brutto w roku 2012, Meklemburgia-Pomorze Przednie i całe Niemcy

Źródło: Federalny Urząd Statystyczny.

największy wzrost w zakresie tworzenia wartości brutto w sektorze usługowym, nawet jeśli udział ten (4,4%) wypada stosunkowo skromnie na tle całej wartości brutto. Jednak dzięki stałemu wzrostowi tego parametru, który ma miejsce od lat, można stwierdzić, że Meklemburgia-Pomorze Przednie plasuje się długofalowo jako atrakcyjny cel turystyczny i może pochwalić się dynamicznym rozwojem ruchu turystycznego. Turystyka jest więc głównym składnikiem gospodarki regionu (patrz: Ministerstwo Gospodarki, Budowy i Turystyki M.-V. 2012).

Dzięki korzystnemu położeniu geograficznemu i naturalnemu w Meklemburgii-Pomorzu Przednim szczególne znaczenie ma turystyka nadmorska. W 2008 r. jedynie ta branża wypracowała obroty na poziomie 474 mln euro. Spośród 3064 otwartych w lipcu 2010 r. ośrodków turystycznych z bazą noclegową 1785 znajdowało się w 56 gminach z terenami urzędowo uznanymi za uzdrowiskowe (uzdrowisko lecznicze, uzdrowisko morskie i lecznicze morskie, kurort wypoczynkowy, tab. 12; Urząd Statystyczny M.-V.).

Tabela 12. Turystyka w Meklemburgii-Pomorzu Przednim 2000–2011

Cecha	Turystyka jednostka	Turystyka			
		2000	2005	2010	2011
Otwarte ośrodki noclegowe (włącznie z ośrodkami kempingowymi) w lipcu	liczba	2 647	2 772	3 064	3 097
Oferowane łóżka/miejsca noclegowe	liczba	249 558	289 795	282 893	289 796
Przyjezdni	tys.	5 051	5 848	6 667	6 798
w tym: goście zagraniczni	tys.	187	259	305	298
Noclegi	tys.	21 324	24 494	27 670	27 599
w tym: goście zagraniczni	tys.	451	646	847	795

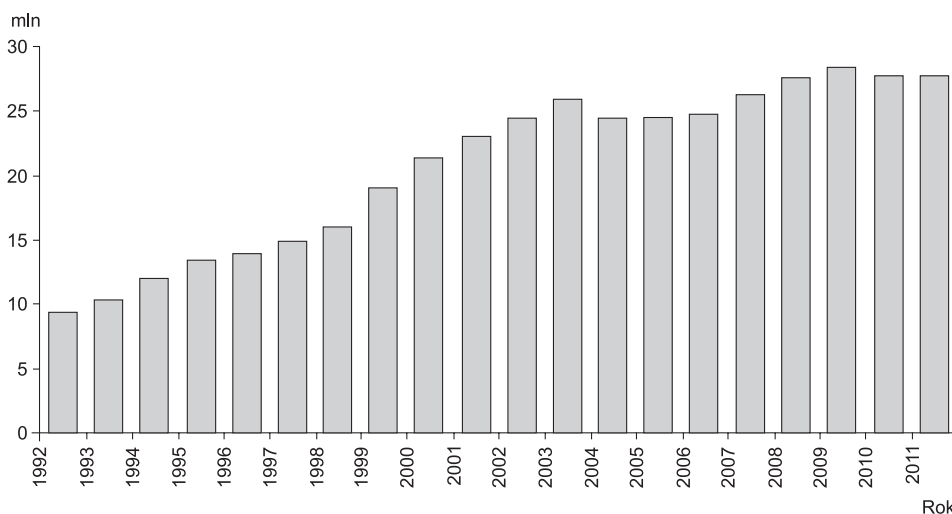
Źródło: Urząd Statystyczny M.-V.

Liczba ośrodków turystycznych z bazą noclegową od lat ciągle rośnie. 2647 ośrodkom w 2000 r. odpowiada 3097 ośrodków w roku 2011. Rośnie również liczba łóżek. Średnie obłożenie łóżek w Meklemburgii-Pomorzu Przednim w 2011 r. wynosiło 30,8% (włącznie z kempingiem). Liczba turystów od lat wzrasta. Podczas gdy w 2000 r. było prawie 5 mln odwiedzających, w 2011 r. – około 6,8 mln. Liczba noclegów w roku 2011 wyniosła 27,6 mln (ryc. 17).

Liczba gości zagranicznych wypada stosunkowo skromnie. W roku 2011 Meklemburgię-Pomorze Przednie odwiedziło jedynie 298 000 gości zagranicznych, co stanowi około 4,4% wszystkich odwiedzających (porównanie: Bawaria 22,2%, Berlin 36,4% gości zagranicznych). Największą grupą gości zagranicznych byli Szwedzi, Duńczycy i Szwajcarzy. Polscy turyści, mimo bezpośredniego sąsiedztwa, zajmują dopiero 7 miejsce na liście turystów zagranicznych w Meklemburgii-Pomorzu Przednim (ryc. 18).

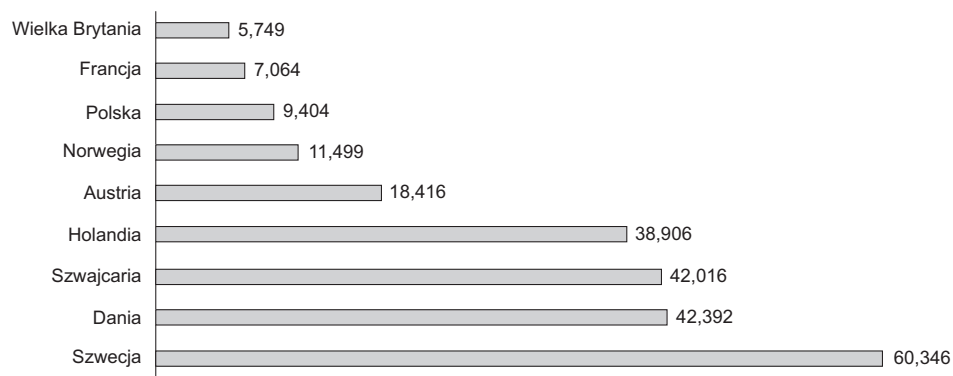
Rozwój turystyki w ostatnich latach w Meklemburgii-Pomorzu Przednim i jej znaczenie gospodarcze dla kraju staną się wyraźniejsze, jeśli przytoczymy tutaj współczynnik ilustrujący liczbę noclegów turystów przypadającą na 1 mieszkańca. Współczynnik ten jest tu najwyższy w stosunku do innych krajów związkowych w całym Niemczech (ryc. 19). Szczególnie wysokie wartości osiąga na wyspie Rugii oraz Pomorzu Przednim i w Meklemburskim Regionie Wybrzeża (ryc. 20).

Południowe wybrzeże Bałtyku w Niemczech i Polsce cechuje się specyficznym krajobrazem, który jest wynikiem nieprzerwanego rozwoju naturalnego i nasilających się wpływów antropogenicznych i który podlega ciągłym przekształceniom. Aktualnie rozwój uwarunkowany jest zmianami klimatu oraz przekształceniami społeczno-ekonomicznymi. Wskutek tego zmieniają się wymogi ze strony użytkowników, przy czym coraz częściej zaobserwować można zmianę myślenia w kierunku racjonalnego i długofalowego gospodarowania. Jednak przeobrażeniom ule-

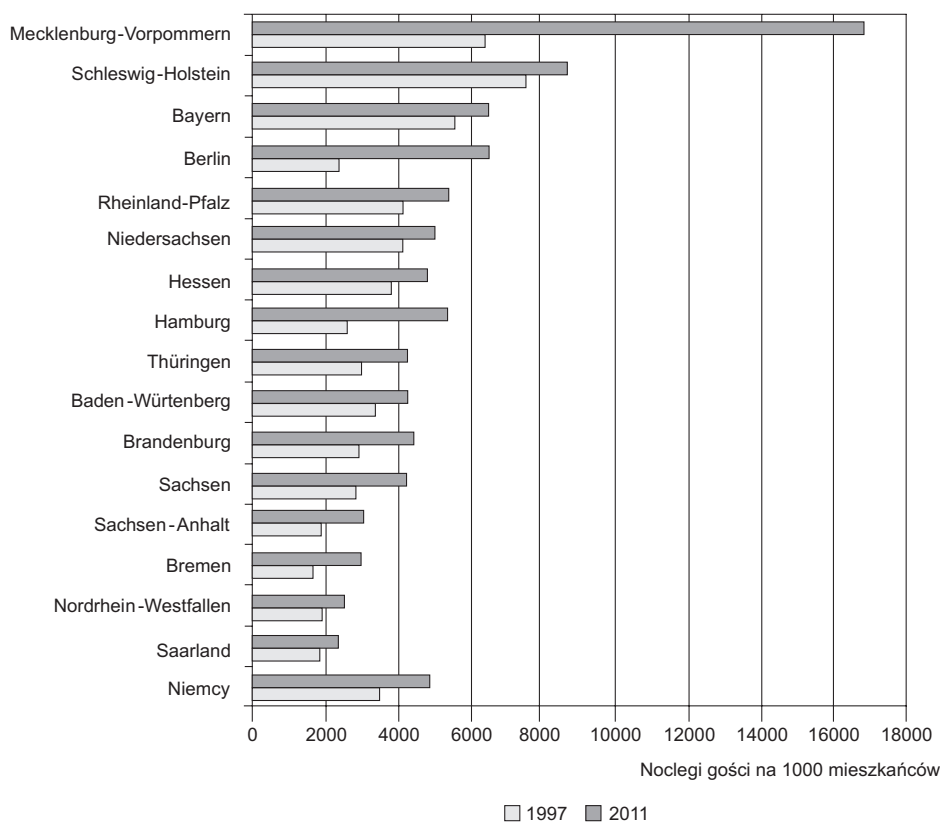
Ryc. 17. Liczba noclegów w w Meklemburgii-Pomorzu Przednim

Źródło: Urząd Statystyczny M.-V. (2012).

Ryc. 18. Największe zagraniczne grupy turystów w w Meklemburgii-Pomorzu Przednim w 2011 r.

Źródło: Urząd Statystyczny M.-V. (2012).

Ryc. 19. Turystyka w Niemczech według kraju związkowego

Źródło: Związek Turystyczny M.-V.

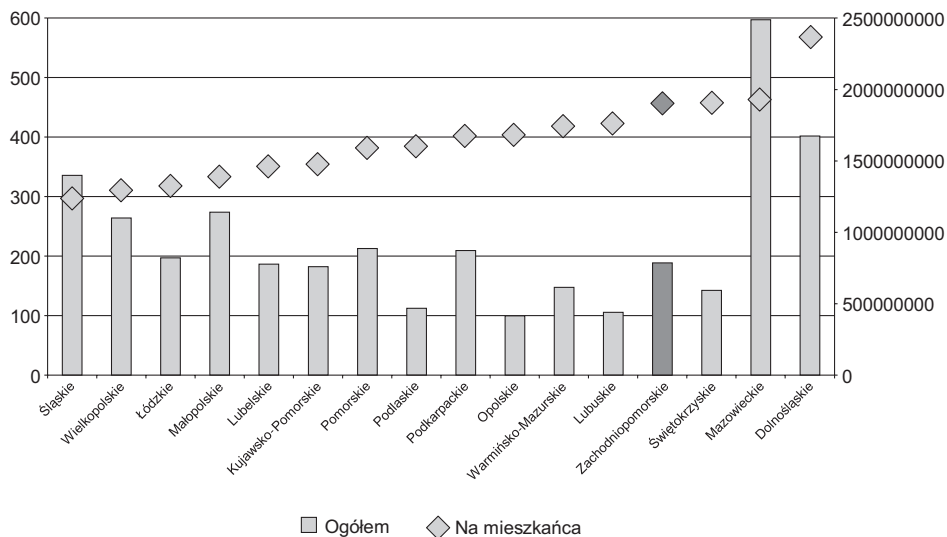
Ryc. 20. Liczba noclegów turystów przypadająca na 1 mieszkańca według regionów
 Źródło: Urząd Statystyczny M.-V. (2012).

gają również warunki brzegowe ochrony środowiska z ich być może najbardziej efektywną formą – wielkoobszarowymi terenami ochrony przyrody. Procesy te rodzą pytania o możliwe do zaakceptowania formy ochrony przyrody oraz o trudny problem pogodzenia użytkowania środowiska przyrodniczego z jego ochroną.

3.2. Uwarunkowania społeczno-gospodarcze w województwie zachodniopomorskim

Województwo zachodniopomorskie należy do obszarów, które stanowią zarówno dla polskich, jak i zagranicznych turystów jedną z największych atrakcji turystycznych w Polsce, w szczególności w okresie wakacji letnich. Niemniej na tle pozostałych województw dysponuje budżetem znacznie poniżej średniej krajowej. W 2012 r. średnia rocznych dochodów budżetowych polskich województw wynosiła około 950 mln zł, podczas gdy w zachodniopomorskim dochody były blisko 20% niższe (ryc. 21). Jednakże w przeliczeniu na mieszkańca sytuowały województwo na czwartym miejscu w kraju, co jest związane ze stosunkowo małą liczbą mieszkańców⁷. Jedne z największych w Polsce powierzchni gruntów

⁷ Zagęszczenie ludności w województwie zachodniopomorskim w 2011 r. było rzędu 75 osób na km². Dla porównania najmniejsze było w województwie podlaskim (60 osób/km²), a najwyższe w województwie śląskim (376 osób/km²) (Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>; dostęp: 27.09.2013).

Ryc. 21. Dochody budżetowe polskich województw w 2012 r. na mieszkańca (lewa oś) i ogółem (prawa oś) [w zł]

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (<http://www.stat.gov.pl>; dostęp: 27.09.2013).

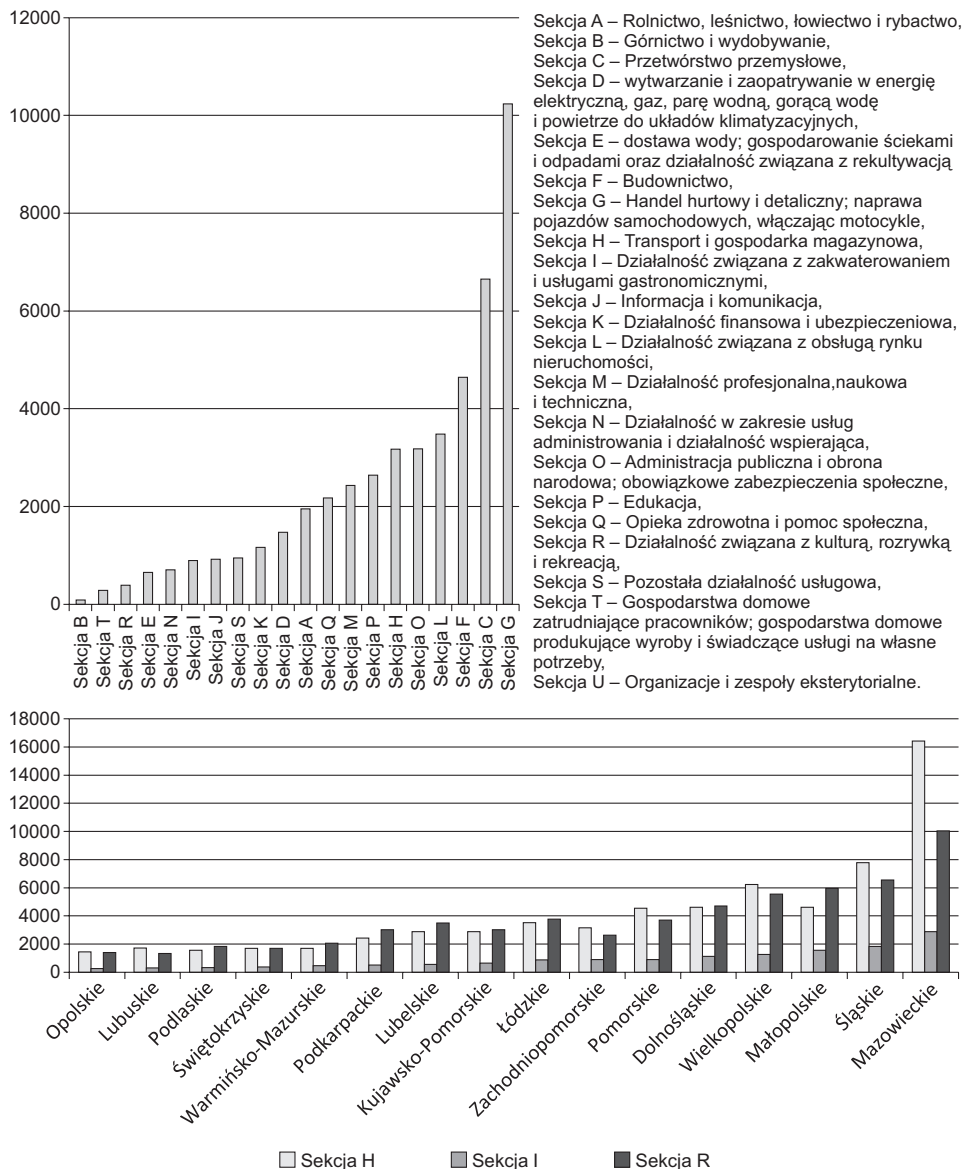
leśnych w tym województwie⁸, a także rozległe obszary wodne stanowią duży potencjał dla rozwoju turystyki. Jednocześnie tereny te znacznie ograniczają możliwości rozwoju produkcji przemysłowej i działalności gospodarczej uciążliwej dla środowiska.

W 2010 r. udział wartości brutto sektora usług hotelowych i gastronomicznych (sekcja I w Polskiej Klasyfikacji Działalności z 2007 r.) oraz innych sektorów związanych z ruchem turystycznym na tych obszarach, takich jak transport (sekcja H) czy działalność kulturalna i rekreacyjna, osiągnął przeciętną wartość w rachunkach regionalnych województwa na tle Polski (ryc. 22). Najbardziej znacząca w województwie zachodniopomorskim jest działalność w ramach sekcji G obejmującej handel hurtowy i detaliczny oraz naprawę pojazdów mechanicznych. Tradycje handlowe rozwijały się tutaj już od czasów średniowiecza i związane były z przygranicznym charakterem regionu oraz wodnymi szlakami komunikacyjnymi. Zniesienie granic i powstawanie wspólnego rynku związane są również z turystyką zakupową, opartą na różnicach w rozwoju gospodarczym pomiędzy Polską a krajami Europy Zachodniej.

Znaczące udziały występowały też w zakresie przetwórstwa przemysłowego czy budownictwa, jednak sektor usług noclegowych czy usług związanych z rekreacją i rekreacją ma ciągłe niewielki udział w rachunkach regionalnych woje-

⁸ W 2012 r. powierzchnia gruntów leśnych wynosiła 833 383 ha, zajmując czwarte miejsce w Polsce pod względem udziału gruntów leśnych na obszarze tego województwa (36%). Największy udział ma województwo lubuskie (51%), a potem podkarpackie (38%) i pomorskie (37%). Najniższy udział gruntów leśnych w powierzchni regionu był w województwie łódzkim – 393 461 ha (22%). Średnia krajowa to 585 626 ha (GUS, <http://www.stat.gov.pl>; dostęp: 27.09.2013).

wództwa zachodniopomorskiego, a wiele innych województw uzyskuje dużo większe dochody z rozwoju tego typu usług. Udział sektora usług (sekcje G, H, I, J) był w województwie w przeliczeniu na osobę pracującą jednym z najwyższych

Ryc. 22. Wartość dodana brutto w cenach bieżących w 2010 r. w województwie zachodniopomorskim według sekcji PKD (Polska Klasyfikacja Działalności) w 2007 r. (w mln zł) (na lewo) oraz w wybranych sekcjach powiązanych z turystyką i rekreacją (H, I, R) w województwach polskich (w kolejności według wartości sekcji I)

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (<http://www.stat.gov.pl>; dostęp: 27.09.2013).

w Polsce⁹, niemniej generowany był w znacznej mierze przez handel. Jest to o tyle ważna informacja, że – jak się okaże w dalszej części rozdziału wielkość bazy noclegowej po stronie niemieckiej jest ponad dwukrotnie większa, chociaż pobyt turystów niemieckich po stronie polskiej jest co najmniej dwukrotnie tańszy.

Wydaje się, że w ofercie noclegowej przy obecnych dużych różnicach gospodarczych po obu stronach granicy tkwi spory potencjał dla rozwoju turystyki po stronie polskiej euroregionu, która pomimo popularności wśród turystów polskich może również znacząco zwiększyć swoje dochody, oferując w szerszym zakresie miejsca noclegowe dla turystów niemieckich. Szczególnie ważna wydaje się turystyka osób starszych pozwalająca na wydłużenie sezonu turystycznego w Polsce. Osoby starsze w krajach Europy Zachodniej, a w tym przypadku zwłaszcza w Niemczech, stanowią dużą grupę konsumentów usług turystycznych niezależnie od okresów wakacyjnych. Wakacje zazwyczaj charakteryzują się licznymi podróżami rodzin z dziećmi. Turystyka osób starszych może znacznie wydłużyć popyt na usługi noclegowe przed okresem wakacji szkolnych i po. Polscy seniorzy w coraz większym stopniu mogą sobie pozwolić na takie wyjazdy w miarę wzrostu poziomu życia w Polsce, niemniej nie stanowią oni jeszcze tak aktywnej, dużej i bogatej grupy konsumentów, jak turyści niemieccy.

Z perspektywy wielu uwarunkowań przyrodniczych i demograficznych sytuacja po obu stronach granicy na Pomorzu kształtuje się bardzo podobnie (tab. 13). Obie części regionu charakteryzuje podobna wielkość populacji, zagęszczenia ludności, a nawet stopa bezrobocia. Jak można zauważyć z analiz w poprzednim rozdziale, również podobne uwarunkowania w zakresie charakteru obszarów

Tabela 13. Wybranie wskaźniki demograficzne i ekonomiczne w regionie Meklemburgia-Pomorze Przednie i województwie zachodniopomorskim

Cecha	Meklemburgia-Pomorze Przednie	Województwo zachodniopomorskie
	2004	22%
	2007	17%
Stopa bezrobocia	2010	12%
	2011	10%
	2012	11%
PKB (parytet siły nabywczej) na 1 mieszkańca (2012 r.)	19 700 euro	12 700 euro
Liczba mieszkańców (na 1.01.2011 r.)	1,6 mln	1,7 mln
Zagęszczenie ludności na km ² (2011 r.)	71 osób	75 osób

Źródło: opracowanie własne na podstawie Eurostat – Regional statistics (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>; dostęp: 10/09/2013).

⁹ W 2010 r. województwo zachodniopomorskie znalazło się na trzecim miejscu z wartością dodaną brutto w tych sekcjach na poziomie ponad 100 000 zł na jednego pracującego – po Wielkopolsce ze zbliżonym rezultatem i województwie mazowieckim z ponad 140 000 zł. Najniższe wartości uzyskało województwo lubuskie na poziomie 90 000 zł (GUS, <http://www.stat.gov.pl>; dostęp: 27/09/2013).

cennych przyrodniczo, a co się z tym wiąże – także dla turystyki, zdecydowały o przodującej roli tego regionu w turystyce krajowej w Polsce i w Niemczech.

Jednakże znacząca różnica zauważalna jest przede wszystkim w zakresie wielkości dochodu po obu stronach granicy. Jak wynika z danych zawartych w tabeli 1, w 2012 r. mieszkaniec Meklemburgii-Pomorza Przedniego dysponował średnio dochodem o 55% większym niż mieszkaniec województwa zachodniopomorskiego (mierzone parytetem siły nabywczej). Z perspektywy warunków życia i możliwości kształtowania infrastruktury turystycznej sytuacja gospodarcza jest korzystniejsza dla mieszkańców Niemiec. Jednakże z perspektywy turystyki transgranicznej sprzyja ona rozwojowi turystyki po stronie polskiej nie tylko w formie turystyki zakupowej, ale również ze względu na koszty noclegów, wyżywienia, a także różnego rodzaju oferty rozrywkowej (turystyki wypoczynkowej) znacznie tańszej mimo podobnych uwarunkowań przyrodniczych¹⁰.

Porównując chociażby ceny noclegów po obu stronach granicy, można zauważyć, że niemieccy turyści korzystający z podobnej oferty wypoczynkowej po stronie polskiej mogą zaoszczędzić 2–3-krotnie więcej pieniędzy, a do tego przy znacznie niższych kosztach wyżywienia i różnego rodzaju innych usług, w tym rozrywkowych. Tabela 14 obrazuje przykładowe ceny za usługi hotelowe dostępne w wybranych miejscowościach przygranicznych. Jak można zauważyć, średnia cena pobytu w Polsce kształtowała się na poziomie 2,5-krotnie niższym, oferowano przy tym noclegi w różnych standardach (w tym hotele czterogwiazdkowe).

Wspomniane już znaczenie tych regionów dla turystyki krajowej sąsiadujących państw jest bardzo podobne i są one najpopularniejszymi regionami wypoczynku turystów krajowych po obu stronach granicy. Jednocześnie pomimo wielu podobnych uwarunkowań przyrodniczych, demograficznych i gospodarczych z punktu widzenia poszczególnych krajów znacząco różny jest też potencjał turystyczny obu regionów. W 2011 r. liczba nocy spędzonych na kwaterach turystycznych w 2011 r. w regionie Meklemburgia-Pomorze Przednie wyniosła około 25 mln, podczas gdy w tym samym czasie w województwie zachodniopomorskim turyści wykorzystali zaledwie 10 mln noclegów¹¹.

Tak istotna różnica wynika z większego potencjału turystycznego po stronie niemieckiej. Ogólnie większa zamożność społeczeństwa niemieckiego niewątpliwie generuje większy ruch turystyczny obywateli Niemiec, co pogłębia dysproporcje pomiędzy sytuacją w Polsce i w Niemczech. Co więcej, z jednej strony duże znaczenie ma ponad dwukrotnie większa populacja Niemców¹², dla których

¹⁰ Takie założenie jest pewnym uproszczeniem przyjętym jedynie z punktu widzenia uwarunkowań przyrodniczych reszty kraju po obu stronach granicy, gdyż poszczególne ekosystemy w tym rejonie mają swoje unikalne walory krajobrazowe i przyrodnicze, specyficzne dla każdego z tych obiektów. Niemniej z perspektywy charakteru tych uwarunkowań na Pomorzu Zachodnim na tle oferty krajowej poszczególnych państw można przyjąć, że charakter ekosystemów w tych regionach jest zbliżony.

¹¹ Podobnie różnice te kształtowały się w okresie od 2004 r. z dużym spadkiem po stronie polskiej w rok po wejściu do Unii Europejskiej (Eurostat – Regional statistics, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>; dostęp: 10.09.2013).

¹² Populacja Niemiec to blisko 82 mln osób, podczas gdy populacja Polski to niecałe 39 mln (dane na 1.01.2012 r.) (Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>; dostęp: 10.09.2013).

Tabela 14. Ceny dostępnych pokoi dwuosobowych za noc (w dniu 30.09.2013 r.) w miejscowościach Ahlbeck, Heringsdorf, Świnoujście i Międzyzdroje (w PLN) według systemu rezerwacji on-line booking.com

Miejscowość	Liczba pokoi	Średnia cena (zł)	Cena minimalna (zł)	Cena maksymalna (zł)	Zakres (zł)
Ahlbeck	17	663	338	1119	781
Heringsdorf	40	622	313	1116	803
Niemcy	57	634	313	1119	803
Polska	90	250	80	1000	920
Świnoujście	48	272	100	1000	900
Międzyzdroje	42	256	80	499	419

Źródło: opracowanie własne na podstawie serwisu internetowego rezerwacji noclegów www.booking.com (dostęp: 29.09.2013).

uzdrowiska w Bansin, Heringsdorf i Ahlbeck stanowią prestiżowe destynacje w okresie letnich wakacji związane z wieloletnią tradycją i wizerunkiem tych miejscowości w świadomości Niemców. Z drugiej strony, turystykę Niemiec charakteryzuje znaczny udział turystów w wieku starszym, którzy stanowią bardzo aktywną grupę społeczną i jednocześnie na tyle zamożną, że mogą sobie w większym stopniu pozwolić na podróżowanie.

Prognozy demograficzne prezentowane przez GUS wskazują na to, że w najbliższych latach utrzyma się znaczny udział osób starszych w strukturze społeczeństwa niemieckiego i niewątpliwie ta grupa może stanowić cel działań marketingowych z perspektywy długookresowych strategii rozwoju turystyki w Euroregionie Pomerania. Obecnie współczynnik starości¹³ w Polsce w stosunku do Niemiec jest dużo niższy i w 2012 r. wynosił 19%, podczas gdy w Niemczech 31% (Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>; dostęp: 4.10.2013). Różnice te są jeszcze większe w Euroregionie Pomerania, gdyż w województwie zachodniopomorskim kształtował się na poziomie 17%, a po drugiej stronie granicy w Meklemburgii-Pomorzcu Przednim w wysokości 33%, czyli powyżej średniej dla Niemiec. W prognozach Eurostatu dysproporcje te nadal będą się utrzymywały w analizowanych krajach przez najbliższe lata. Niemniej w perspektywie długookresowej, jeśli utrzymają się obecne trendy demograficzne, przewiduje się stopniowe zmiany na niekorzyść Polski po 2020 r. Podczas gdy w 2020 r. w Polsce współczynnik starości szacuje się na poziomie 27%, a w Niemczech na poziomie 36%, to już w kolejnych dziesięcioleciach pomimo dalszych procesów starzenia się obu społeczeństw, zmiany te będą znacznie szybciej zachodziły w Polsce. W 2055 r. przewiduje się wyrównanie współczynników starości na poziomie około 60%, ale już pięć lat później w Polsce współczynnik starości wzrośnie o kolejne 5%, podczas gdy w społeczeństwie niemieckim utrzyma się stan z 2055 r. (Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>; dostęp: 4.10.2013).

¹³ Współczynnik starości to ilość osób w wieku powyżej 64 lat przypadająca na każde 100 osób w wieku od 15 do 64 lat (Eurostat 2013: 231).

Zielonogórski Urząd Statystyczny w swojej publikacji na temat polsko-niemieckiego pogranicza przyjął współczynnik starości, odnosząc go do grupy ludności w wieku 20–64 lat¹⁴. Oprócz tego, że prognozy te przewidują spadek ludności na tych obszarach przygranicznych do 2035 r. o prawie 2 mln, to wskazuje się również na znaczne różnice w strukturze społecznej na analizowanym terenie. Przyjmuje się, że ten zmodyfikowany współczynnik starości w regionie Meklemburgia-Pomorze Przednie w 2035 r. będzie niemalże dwukrotnie większy (77%) niż w województwie zachodniopomorskim (39%) (UStat 2012: 7). Kwestie przeobrażeń demograficznych są jednak silnie uzależnione od wielu zmiennych, do których należy również polityka państwa zmierzająca do utrzymania określonej struktury wiekowej danego społeczeństwa. Trudno jest więc zakładać zgodność tych prognoz z rzeczywistymi przemianami demograficznymi w bardzo długich okresach. Jednakże z perspektywy najbliższych lat można założyć, że turystyka osób starszych będzie odgrywała znaczącą rolę w ruchu turystycznym zarówno w Niemczech, jak i w Polsce.

Niemieccy turyści stanowią największą grupę turystów korzystających z miejsc noclegowych w Polsce (40% ogółu wszystkich turystów). Przy czym w województwie zachodniopomorskim to udział bliski 90% ogółu turystów zagranicznych, a w kolejnych województwach – małopolskim i mazowieckim – turyści niemieccy mieli w 2012 r. istotne udziały rzędu 13% i 12% w grupie turystów zagranicznych. Najwięcej w tych województwach jest turystów z Wielkiej Brytanii (odpowiednio 17% i 14%). W województwie zachodniopomorskim inne znaczące grupy turystów zagranicznych to Duńczycy (3%) i Szwedzi (2%)¹⁵. Obecnie prawie co czwarty turysta korzystający z noclegów w województwie zachodniopomorskim pochodzi z zagranicy (tab. 15), a liczba noclegów udzielonych turystom zagranicznym w tym regionie była największa w Polsce w 2012 r. (ryc. 23). Przy czym większość noclegów oferowana jest w różnego rodzaju ofertach weekendowych, do których zalicza się najczęściej noclegi w gospodarstwach agroturystycznych czy kwaterach prywatnych. Zarówno po stronie niemieckiej, jak i polskiej udział hoteli w obsłudze ruchu turystycznego jest poniżej średniej krajowej w obu krajach (ryc. 24). Województwo zachodniopomorskie ma jeden z najmniejszych udziałów bazy hotelowej wśród polskich województw, co jest związane ze specyfiką tego obszaru jako regionu o silnie rozwiniętych tradycjach ruchu turystycznego. Taka struktura może w dużej mierze wynikać z sezonowości ruchu turystycznego w tych regionach związanej z nasileniem ruchu turystycznego w okresie wakacji letnich i znacznym jego spadkiem w pozostałych miesiącach roku. Utrzymanie całorocznej bazy hotelowej jest z tego powodu znacznie trudniejsze, gdyż generuje dużo większe koszty stałe niż pozostałe formy noclegowe, w okresach małego ruchu turystycznego.

W zakresie popularności poszczególnych powiatów województwa największy udział w turystyce miały powiaty z bezpośrednim dostępem do Morza Bałtyckiego i znanymi już kurortami uzdrowiskowymi (ryc. 25). Do najbardziej atrakcyj-

¹⁴ W analizach przyjętych w tym opracowaniu współczynnik starości to ilość osób w wieku powyżej 64 lat przypadająca na każde 100 osób w wieku od 20 do 64 lat (UStat 2012: 7).

¹⁵ Wszystkie dane za 2012 r. (GUS, <http://www.stat.gov.pl>; dostęp: 27.09.2013).

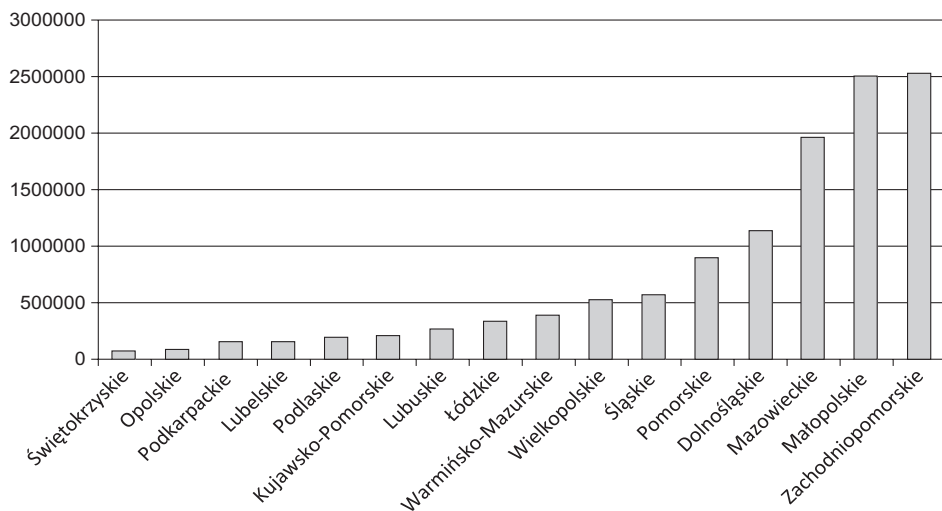
Tabela 15. Liczba udzielonych noclegów ogółem (w tys.) oraz udział turystów zagranicznych (w %) w latach 2002, 2005, 2010 i 2012 w powiatach województwa zachodniopomorskiego. W kolumnie na prawo zmiana 2012/2002 (w %). Powiaty uszeregowane według ilości udzielonych noclegów w 2012 r.

Powiat	2002		2005		2010		2012		Zmiana 2012/2002	
	ogółem (tys.)	zag. (%)	ogółem (tys.)	zag. (%)	ogółem (tys.)	zag. (%)	ogółem (tys.)	zag. (%)	ogółem (%)	zag. (%)
Kołobrzeski	2366	20	2731	38	3189	28	3683	29	156	228
Kamieński	1380	8	1441	16	1088	13	1341	18	97	234
Świnoujście miasto	998	19	931	29	939	41	1292	44	129	303
Sławieński	793	2	1013	4	941	8	1101	7	139	487
Gryficki	1334	9	865	17	1113	13	1081	14	81	130
Koszaliński	803	5	867	12	777	9	983	9	122	232
Szczecin miasto	489	50	636	56	723	31	729	31	149	93
Wałecki	78	15	88	6	73	5	92	5	118	35
Stargardzki	100	15	84	12	69	9	88	22	88	129
Świdwiński	55	6	40	35	80	15	82	8	148	194
Policki	22	12	29	16	68	17	81	13	371	403
Drawski	115	17	92	10	66	3	73	5	64	20
Koszalin miasto	50	16	51	21	61	8	69	13	137	118
Gryfiński	93	9	58	25	68	10	55	19	59	134
Goleniowski	15	20	20	13	51	5	50	4	327	69
Szczeciniecki	32	21	42	16	52	11	49	8	153	61
Myśliborski	23	16	42	28	49	8	37	16	159	160
Choszczeński	13	3	8	1	22	4	22	7	167	328
Białogardzki	17	11	22	16	14	12	17	12	103	112
Łobeski	1	0	0	0	2	0	8	2	623	0
Pyrzycki	6	12	5	20	1	13	1	33	10	28
Razem	8785	14	9065	25	9445	21	10937	23	125	199

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (<http://www.stat.gov.pl>; dostęp: 27.09.2013).

nych dla turystyki zalicza się takie miasta, jak: Rewal, Dziwnów, Mielno, Ustronie Morskie, Międzyzdroje, Kołobrzeg, Świnoujście, Darłowo, Mrzeżyno i Sarbinowo. Można zauważyć, że największa liczba turystów nocowała w 2012 r. w powiecie kołobrzeskim. Ponad połowę mniej turystów ugościły kolejne powiaty: kamieński¹⁶ i miasto Świnoujście. Przy czym w tym ostatnim powiecie prawie połowa noclegów została wykorzystana przez turystów zagranicznych. W porównaniu do 2002 r. w 2012 r. w województwie zachodniopomorskim liczba turystów zagranicznych wzrosła prawie dwukrotnie, podczas gdy liczba turystów ogółem to przyrost jedynie o 25% (tab. 15).

¹⁶ W powiecie kamieńskim znajduje się Woliński Park Narodowy.

Ryc. 23. Ilość udzielonych noclegów turystom zagranicznym w 2012 r. w województwach polskich

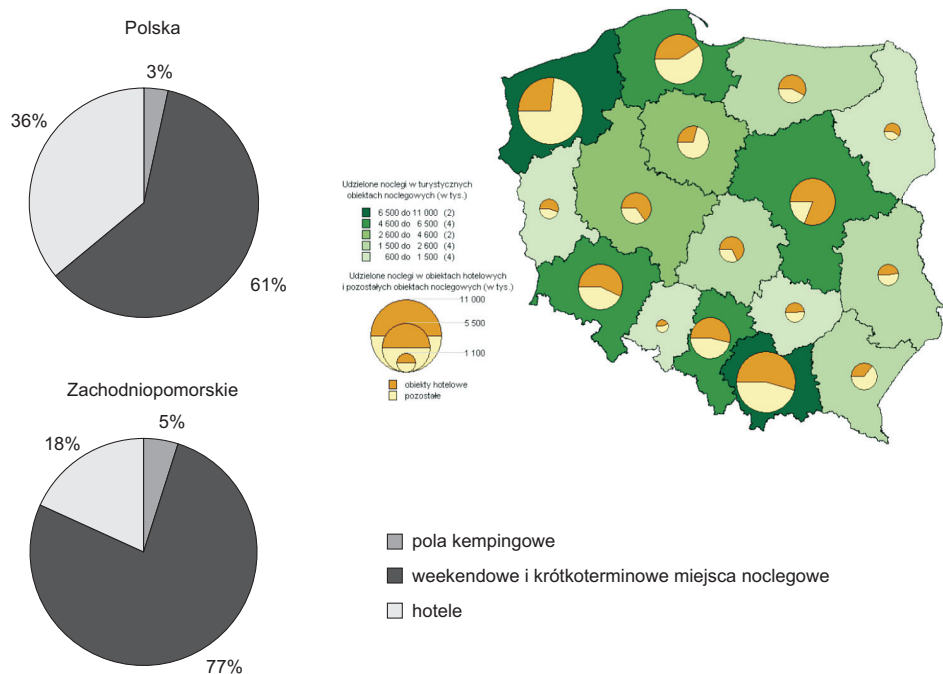
Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS, <http://www.stat.gov.pl> 27.09.2013.

Jak wspomniano, duże dysproporcje ekonomiczne między częściami euro-regionu są czynnikiem korzystnie determinującym rozwój turystyki po stronie polskiej. Znaczącym jednak problemem mogą być dotychczas ukształtowane preferencje turystów niemieckich w tym zakresie związane z wieloletnimi tradycjami oraz różnego rodzaju stereotypami i uprzedzeniami dotyczącymi Polski. W końcu kwestią nie bez znaczenia jest po prostu świadomość uwarunkowań turystycznych po stronie polskiej, która wymaga czasu, nowych doświadczeń rozwijanych w miarę przekraczania granic przez turystów niemieckich oraz oczywiście działań marketingowych na rzecz rozwoju turystyki w Polsce.

Instytut Spraw Publicznych w przeprowadzonym w 2013 r. badaniu postaw obywateli niemieckich wobec Polaków i Rosjan wskazywał na to, że główną grupę turystów niemieckich w Polsce stanowią obywatele byłych obszarów Niemiec Wschodnich w wieku, średnio oceniając, 55 lat (Kucharczyk i in. 2013: 25). Przy czym największą grupę tworzą turyści z Meklemburgii-Pomorza Przedniego¹⁷, co stanowi znaczny potencjał dla rozwoju turystyki w województwie zachodniopomorskim.

Wzrost udziału osób starszych z perspektywy znacznego udziału niemieckich turystów w ruchu turystycznym na terenie Polski jest tym bardziej istotny, że aktywność osób starszych w większym stopniu nastawiona jest na poszukiwanie walorów turystycznych cechujących się spokojem, ciszą czy możliwością przebywania w środowisku naturalnym. Właśnie tego typu propozycją są parki narodowe, które nastawione są na utrzymanie naturalnych ekosystemów, a co za tym idzie, w mniej-

¹⁷ Blisko 95% mieszkańców z tego regionu odwiedziło już Polskę po 1989 r. Następne były Brandenburgia – niecałe 80% i Berlin – niecałe 70% (Kucharczyk i in. 2013: 26).

Ryc. 24. Struktura bazy noclegowej w województwie zachodniopomorskim na tle sytuacji w Polsce i Niemczech w 2012 r. Na prawo struktura bazy noclegowej w Polsce w poszczególnych województwach w tym samym roku

Źródło: Eurostat – Regional statistics (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>; dostęp: 10.09.2013) (GUS 2013: 46).

szym stopniu są w stanie zaoferować taką rozrywkę, jak place zabaw czy obiekty o charakterze komercyjnym związane z gastronomią czy handlem.

Kolejną korzyścią turystyki osób starszych jest bardziej równomierny rozkład ruchu turystycznego w regionie pozwalający na przedłużenie sezonu turystycznego o kilka kolejnych miesięcy, gdyż turystyka osób starszych w mniejszym stopniu uzależniona jest od wakacji letnich w szkołach. Co więcej, w Niemczech letnie wakacje szkolne w poszczególnych regionach odbywają się w różnym czasie, co również sprzyja bardziej równomiernemu rozkładowi turystów korzystających z bazy noclegowej w Polsce. Poza tym, w świetle uwarunkowań klimatycznych Morza Bałtyckiego, turystyka osób starszych w mniejszym stopniu zależna jest od upalnych dni przyciągających turystów na plaże po obu stronach granicy. Zmienna pogoda nad Morzem Bałtyckim sprawia, że ta grupa społeczna stanowi pewniejszą grupę docelową dla przedsiębiorców oferujących swoje usługi dla turystów, a bogata oferta turystyczna może być dodatkowym atutem dla wszystkich turystów przybywających na wypoczynek nad morzem.

Z perspektywy rozwoju turystyki jest to tym bardziej znaczące, że w szczególności na cennych obszarach przyrodniczych nadmierne natężenie ruchu turystycznego w wąskich przedziałach czasowych może prowadzić do zbyt

Ryc. 25. Ilość nocy udzielonych w poszczególnych powiatach województwa zachodniopomorskiego (w mln) oraz udział w tej liczbie noclegów turystów zagranicznych (w %). Największą liczbę gości mają przede wszystkim powiaty z dostępem do Morza Bałtyckiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (<http://www.stat.gov.pl>; dostęp: 27.09.2013); fragment mapy wykorzystanej do prezentacji wyników: KSNG (http://ksng.gugik.gov.pl/pliki/mapa_administracyjna_polski_2013.pdf; dostęp: 29.09.2013).

obciążenia tych terenów ruchem turystycznym i w konsekwencji zakłócenia lub niszczenia walorów przyrodniczych. Zmiany w strukturze ruchu turystycznego w świetle wskazywanych tutaj przemian są również zauważalne w Wolińskim Parku Narodowym. Jednak wobec potencjału, jaki ma Euroregion Pomerania chociażby po stronie niemieckiej, wydaje się, że możliwości zwiększenia ruchu turystycznego Niemców po stronie polskiej są znacznie większe. Zbudowanie oferty turystycznej w oparciu o walory Wolińskiego Parku Narodowego może stanowić szansę na skuteczny rozwój turystyki osób starszych w regionie.

Iwona Bąk, Maciej Oesterreich, Wojciech Zbaraszewski

4. Turystyka transgraniczna na obszarach chronionych w świetle badań w Wolińskim Parku Narodowym

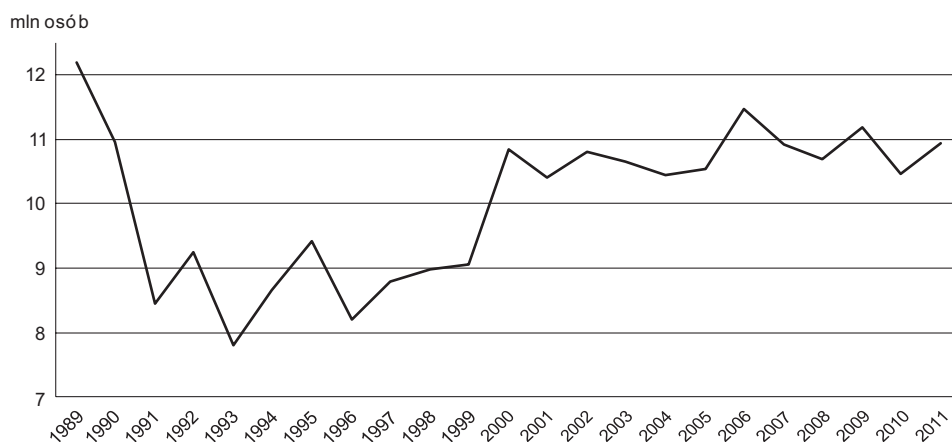
Rozwój turystyki zarówno na świecie, jak i w krajach Unii Europejskiej przynosi coraz większe dochody, a sektor turystyczny należy do najszybciej rozwijających się dziedzin światowej gospodarki. Międzynarodowe przyjazdy turystów według danych Światowej Organizacji Turystyki (United Nations World Tourism Organization – UNWTO) w 2012 r. po raz pierwszy wyniosły 1 mld i tym samym wzrosły o 3,8% w porównaniu do roku poprzedniego. Miliard turystycznych przejazdów międzynarodowych świadczy o tym, że jedna osoba na sześć przekroczyła granicę. Wzrost liczby turystów do nigdy wcześniej nie odnotowanego poziomu nastąpił w relatywnie krótkim czasie. Jeszcze w 1950 r. wielkość przyjazdów międzynarodowych szacowano na 25 mln. Według UNWTO w 2012 r. dominujący udział w przyjazdach turystów miała Europa (52%). Największy wzrost przyjazdów, bo o 9%, odnotowano do Azji Południowo-Wschodniej i do Afryki Północnej. Wzrostową tendencję można zaobserwować również w Europie. Europę Zachodnią odwiedziło o 3% więcej, a Europę Środkowo-Wschodnią aż o 8% więcej turystów niż w 2011 r. Do tego wzrostu przyczyniła się też Polska, która stała się miejscem docelowym dla 11% turystów więcej niż rok wcześniej. W 2012 r. Europę Środkowo-Wschodnią odwiedziło 111,6 mln turystów wobec 166,6 mln odwiedzających Europę Zachodnią. Nieco ponad połowa dotarła do miejsca przeznaczenia drogą powietrzną (52%). Istotny udział miał transport drogowy (40%). Na znaczeniu zyskuje transport wodny, który jest środkiem komunikacji dla 6% podróżujących wobec 2% korzystających z transportu szynowego. Przewiduje się, że średnioroczny wzrost liczby turystów do 2030 r. wyniesie około 3,3%, osiągając tym samym 1,8 mld przyjazdów międzynarodowych (UNWTO 2013).

Turystyka jest ściśle zależna od środowiska przyrodniczego, jednocześnie powodując jego przekształcenia. Jako jedna z dziedzin gospodarki wykorzystująca zasoby przyrodnicze powinna uwzględniać potrzebę ochrony przyrody, w tym na obszarach chronionych. Obszary chronione zaliczyć można do tych walorów regionu, które w istotny sposób wpływają na kierunki jego rozwoju społeczno-gospodarczego i stanowią coraz częściej cel wyjazdów turystycznych. Dla obszarów chronionych nadrzędną funkcją jest ochrona zasobów, tworów i składników przyrody w miejscu ich występowania. Jednak na znaczeniu zyskuje model zdrowego trybu życia, preferujący aktywność w czystym środowisku. To powoduje

jeszcze większe zainteresowanie turystów terenami o wysokich walorach środowiskowych. Tym samym może pojawić się pewien dylemat pomiędzy działaniami ochronnymi na obszarach chronionych a ich dostępnością turystyczną. W Polsce, ale i na świecie, obszary prawnie chronione znajdują się w permanentnym konflikcie pomiędzy potrzebą zachowania walorów przyrodniczych a ich udostępnianiem do masowej obsługi ruchu turystycznego. Badania wskazują na to, że jest to problem dynamiczny o złożonych zależnościach (Nyaupane, Poudel 2011). W zakresie działań ochronnych można wskazać na negatywne skutki nadania statusu ochrony pewnym obszarom. Niekiedy sam status ochrony stanowi czynnik zagrożenia dla takiego obszaru, co może powodować m.in. zbyt duże zainteresowanie turystów. W Polsce dobitnym przykładem przekraczania natężenia ruchu turystycznego są górskie parki narodowe (Pociask-Karteczka i in. 2007).

Jedną z najważniejszych form ochrony przyrody jest park narodowy. Ma on do spełnienia wiele funkcji, a do najważniejszych można zaliczyć funkcje: ochronne, naukowe, edukacyjne i turystyczne. Funkcje te wynikają z obowiązującej w Polsce ustawy o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 nr 92, poz. 880 z późn. zm.). Idea rekreacyjnego udostępniania parków narodowych wynika również z jej międzynarodowej definicji (Dudley, Stolton 2008).

Na podstawie danych zawartych na rycinie 26 można stwierdzić, że ruch turystyczny w polskich parkach narodowych zyskuje na znaczeniu. Do okresu przełomu, który nastąpił w 1989 r., frekwencja w parkach narodowych kształtowała się na poziomie około 12 mln osób rocznie. Na tak wysoką frekwencję składały się zorganizowane przyjazdy z zakładów pracy, pobyty osób w ramach Funduszu Wczasów Pracowniczych, liczne wycieczki szkolne i pobyty osób indywidualnych. Wraz ze zmianą systemu gospodarczego nastąpił spadek liczby odwiedzających parki narodowe z 12 mln do 8–9 mln osób rocznie w latach 1991–1996. Począwszy od 1997 r. można zaobserwować rosnące zainteresowanie pobytem w parkach narodowych w Polsce.

Ryc. 26. Liczba turystów w parkach narodowych w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z parków narodowych oraz z GUS (2005: 272, 2006: 271, 2007: 292, 2008: 290, 2009: 288, 2010: 284, 2011: 284, 2012: 281).

Frekwencja zwiedzających poszczególne parki narodowe jest zróżnicowana. Jak wynika z danych w tabeli 16, najczęściej turystów w 2011 r. odwiedziło położony w Euroregionie Tatry Tatrzański PN (2,2 mln), w części Euroregionu Nysa – Karkonoski PN (2 mln), w Euroregionie Pomerania – Woliński PN (1,5 mln). Natomiast najmniejsze zainteresowanie odnotowano w Narwiańskim PN (10 tys. turystów) oraz położonym w Euroregionie „Pro Europa Viadrina” PN Ujście Warty (20 tys. turystów) i Poleskim PN (23,7 tys. turystów), który jest zlokalizowany w Euroregionie Bug. Liczba szlaków turystycznych w parkach narodowych w okresie analizowanych 4 lat od 2007 r. zwiększyła się o 12% i w 2011 r. szlaki turystyczne w polskich parkach narodowych osiągnęły łączną długość 3655 km. Największa łączna długość szlaków turystycznych w 2011 r. występuje w największych powierzchniowo polskich parkach narodowych. W Kampinoskim PN łączna długość szlaków wynosiła w 2011 r. 560 km, Bieszczadzkim

Tabela 16. Turystyka w parkach narodowych w Polsce w latach 2007 i 2011

Park narodowy	Rok utworzenia	Kategoria wg IUCN	Pow. tys. ha	Szlaki turystyczne (km)		Liczba turystów (tys.)	
				2007	2011	2007	2011
Ojcowski	1956	V	2,1	46,7	39,7	400,0	400,0
Pieniński	1954	II	2,4	34,7	35,0	797,0	710,0
Babiogórski	1954	II	3,4	53,0	55,0	61,0	75,0
Bory Tucholskie	1996	–	4,6	108,5	76,0	60,0	60,0
Karkonoski	1959	II	5,6	117,6	117,6	2000,0	2000,0
Gór Stołowych	1993	–	6,3	168,0	196,0	347,0	335,0
Gorczański	1981	II	7,0	105,1	155,3	60,0	65,0
Narwiański	1996	–	7,4	58,3	55,0	6,0	10,0
Świętokrzyski	1950	II	7,6	41,0	37,5	177,0	193,4
Wielkopolski	1957	II	7,6	215,0	215,0	1200,0	1200,0
Ujście Warty	2001	–	8,1	12,6	13,3	20,0	20,0
Woliński ^a	1960	II	8,1	47,0	50,1	1500,0	1500,0
Roztoczański	1974	II	8,5	62,8	30,5	100,0	100,0
Poleski	1990	II	9,8	67,5	135,5	15,9	23,7
Białowiecki	1947	II	10,5	38,0	42,0	141,0	133,8
Drawieński	1990	II	11,3	275,0	163,7	18,0	48,0
Wigierski	1989	V	15,1	228,0	245,4	120,0	110,0
Magurski	1995	–	19,4	85,0	85,0	50,0	45,0
Tatrzański	1954	II	21,2	275,0	275,0	2238,5	2234,0
Słowiński	1967	II	21,6	44,3	144,3	281,3	317,1
Bieszczadzki	1973	II	29,2	216,0	465,0	293,0	330,0
Kampinoski	1959	II	38,5	360,0	560,0	1000,0	1000,0
Biebrzański	1993	–	59,2	483,1	463,7	36,4	27,2
Razem	x	x	314,6	3243,1	3655,6	10922,1	10937,2

^a Bez wód przybrzeżnych Morza Bałtyckiego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS, 2008: 290, 2012: 279).

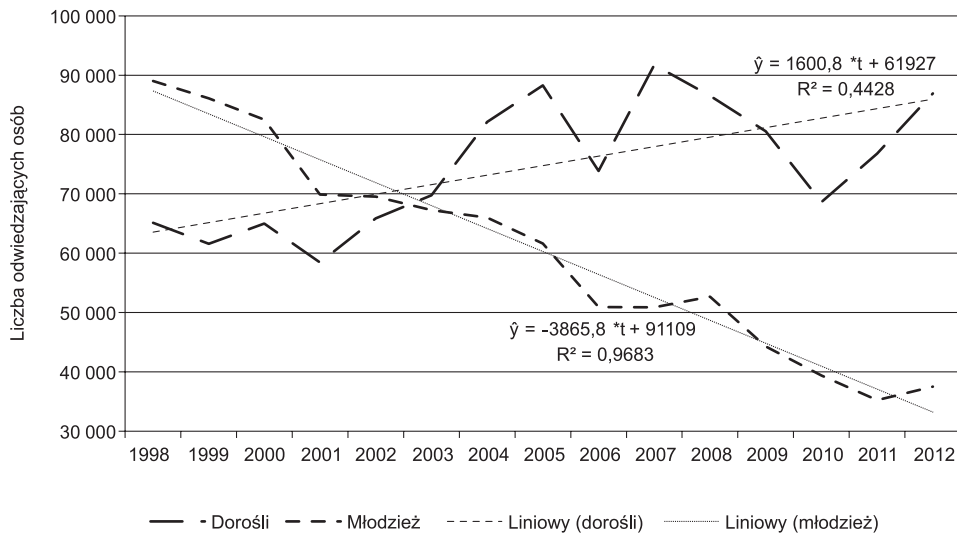
PN – 465 km oraz w Biebrzańskim PN – 463 km. Największy wzrost długości szlaków turystycznych w okresie 2007–2011 wystąpił w Słowińskim PN (3-krotny). Znaczny wzrost długości szlaków turystycznych, bo 2-krotny, odnotowano również w Bieszczadzkim PN i w Poleskim PN. Na podstawie analizy ruchu turystycznego w polskich parkach narodowych można stwierdzić, że ukształtował się on na poziomie 11 mln turystów rocznie i w wielu przypadkach nie jest wskazany dalszy jego rozwój, gdyż może to prowadzić do istotnej dewastacji środowiska przyrodniczego.

W 2011 r., podobnie jak w 2007 r., największą frekwencję wynoszącą około 2 mln osób odnotowano w parkach górskich (Tatrzańskim PN i Karkonoskim PN), w Wolińskim PN (ok. 1,5 mln osób), a także parkach zlokalizowanych w pobliżu dużych ośrodków miejskich, tj. w sąsiedztwie Poznania – Wielkopolskim PN (1,2 mln) oraz Warszawy – Kampinoskim PN (1 mln). Wymienione pięć parków odwiedziło w 2011 r. łącznie prawie $\frac{3}{4}$ odwiedzających polskie parki narodowe. Taka tendencja występuje od 2001 r. (Liszewski 2009).

Turysta, wybierając miejsce wypoczynku, zazwyczaj poszukuje obszarów charakteryzujących się relatywnie większym udziałem walorów naturalnych niż miejsce, z którego wyjeżdża. Dlatego czynniki decydujące o dużej wartości przyrodniczej obszaru chronionego stanowią jednocześnie składniki atrakcyjności turystycznej. Tym samym nie tylko stan infrastruktury turystycznej, ale również stan środowiska naturalnego i stopień jego ochrony oraz powierzchnia lasów i wód powierzchniowych rozstrzygają o możliwości rozwoju funkcji turystycznej (Milewski 2005). Prawdziwość stwierdzenia, że środowisko przyrodnicze jest źródłem dużej części walorów turystycznych, potwierdzają też Meyer i Senkowska (2005).

Niepowtarzalne walory przyrodnicze wyspy Wolin, urozmaicony krajobraz, bezpośrednie sąsiedztwo morza, a także nasłonecznienie przyczyniają się do tego, że liczba osób odwiedzających WPN należy do najwyższych w Polsce. Sprzyja temu dotychczasowa formuła wypoczynku „3S” (Sun – słońce, Sand – piasek, Sea – morze) oraz obecnie zyskująca na znaczeniu idea „3E” (Entertainment – rozrywka, Excitement – ekscytacja, Education – edukacja). Dzięki temu zjawisku na znaczeniu mogą zyskiwać parki narodowe, stanowiące doskonałe obiekty turystyki krajoznawczej i kwalifikowanej (Kowalczyk 2010). Jedną z podstawowych atrakcji turystycznych WPN jest Zagroda Pokazowa Żubrów (żubrowisko). Jak wynika z danych przedstawionych na rycinie 27, w sposób zauważalny maleje liczba młodzieży odwiedzającej żubrowisko, a występujący malejący trend można opisać równaniem $\hat{y} = -3865,8 \cdot t + 91109$ o bardzo dobrym stopniu dopasowania ($R^2 = 0,9683$). W 1998 r. młodzieży odwiedzającej żubrowisko było prawie 90 tys. Tym samym dominowała wśród odwiedzających tę atrakcję turystyczną, stanowiąc 58%, wobec 65 tys. osób dorosłych. W 2003 r. żubrowisko odwiedziło około 135 tys. osób, a relacja osób dorosłych do młodzieży ukształtowała się jak 1:1. Kolejne lata po 2004 r. to zauważalna tendencja spadkowa liczby młodzieży odwiedzającej żubrowisko do zaledwie około 38 tys. osób, wobec tendencji wzrostowej liczby osób dorosłych, których w 2012 r. było około 87 tys.

Oprócz zauważalnej tendencji występującej wśród turystów związanej ze starzeniem się społeczeństwa można dostrzec również tendencję wzrostu licz-

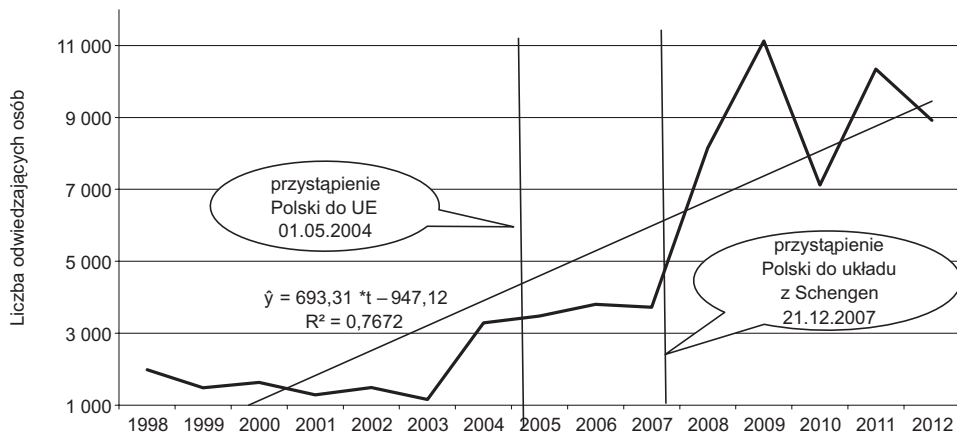

Ryc. 27. Dorośli i młodzież odwiedzający żubrowisko w Wolińskim Parku Narodowym (WPN) w latach 1998–2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z WPN.

by obcokrajowców odwiedzających WPN opisaną funkcją trendu liniowego $\hat{y} = 693,31 * t - 947,12$ o zadowalającym stopniu dopasowania (ryc. 27).

W latach 1998–2003 liczba obcokrajowców odwiedzających żubrowisko wynosiła około 1,5–2 tys. osób rocznie. Mniej więcej dwukrotny wzrost liczby obcokrajowców w WPN do około 4 tys. osób nastąpił w momencie wstąpienia Polski w 2004 r. w struktury Unii Europejskiej. Kolejny znaczący wzrost liczby obcokrajowców odnotowano od 2007 r. Wówczas to rozszerzono strefę Schengen

Ryc. 28. Liczba obcokrajowców odwiedzających żubrowisko WPN w latach 1998–2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z WPN.

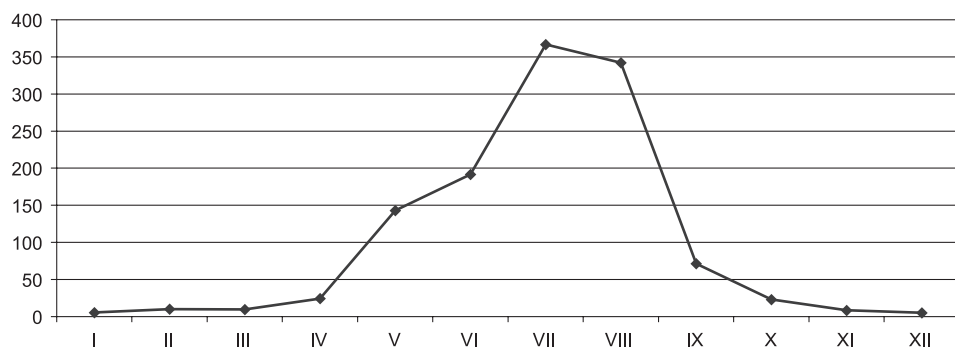
(21.12.2007 r.), a na granicach Polski na mocy decyzji Parlamentu Europejskiego zostały zniesione kontrole paszportowe. W latach 2008–2012 liczba obcokrajowców odwiedzających WPN wzrosła mniej więcej 4-krotnie w porównaniu do lat 1998–2002, osiągając swoje maksimum w 2009 r.

Sezonowość ruchu turystycznego w WPN związana jest przede wszystkim z porami roku i tym samym warunkami pogodowymi oraz okresami wolnymi od zajęć szkolnych i akademickich. Potwierdzają to wartości wskaźników sezonowości, które zostały wyznaczone dla poszczególnych miesięcy w latach 1998–2012 (ryc. 29).

Największe nasilenie ruchu turystycznego występuje w sezonie letnim (czerwiec–sierpień). Podobnie jak w przypadku innych parków (Czochoński 2002) obserwowane są zmiany w sezonowym rozkładzie ruchu turystycznego. Wzrost natężenia ruchu obserwuje się od maja, a spadek dopiero we wrześniu i październiku.

W celu identyfikacji czynników determinujących transgraniczny ruch turystyczny na obszarach chronionych zostały przeprowadzone pilotażowe badania ankietowe w ramach polsko-niemieckiego projektu „Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania turystyki transgranicznej w Euroregionie Pomerania na przykładzie Wolińskiego Parku Narodowego”¹⁸. Celem tych badań była analiza ruchu turystycznego w Wolińskim Parku Narodowym (WPN) z perspektywy turystyki transgranicznej. W szczególności celem projektu była identyfikacja współcześnie występujących barier i określenie czynników wpływających na turystykę transgraniczną na obszarach chronionych, co umożliwi zwiększenie liczby turystów niemieckich w zakresie korzystania z walorów, jakie oferują cenne obszary przyrodnicze w Polsce.

W badaniach wykorzystano dwa rodzaje ankiet. Ankiety miały charakter anonimowy i były skierowane do obywateli polskich i niemieckich przebywających w Euroregionie Pomerania. Badanie wykonano w okresie od lipca do sierpnia

Ryc. 29. Sezonowość ruchu turystycznego na żubrowisku w WPN (wielkości średnie z lat 1998–2012)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z WPN.

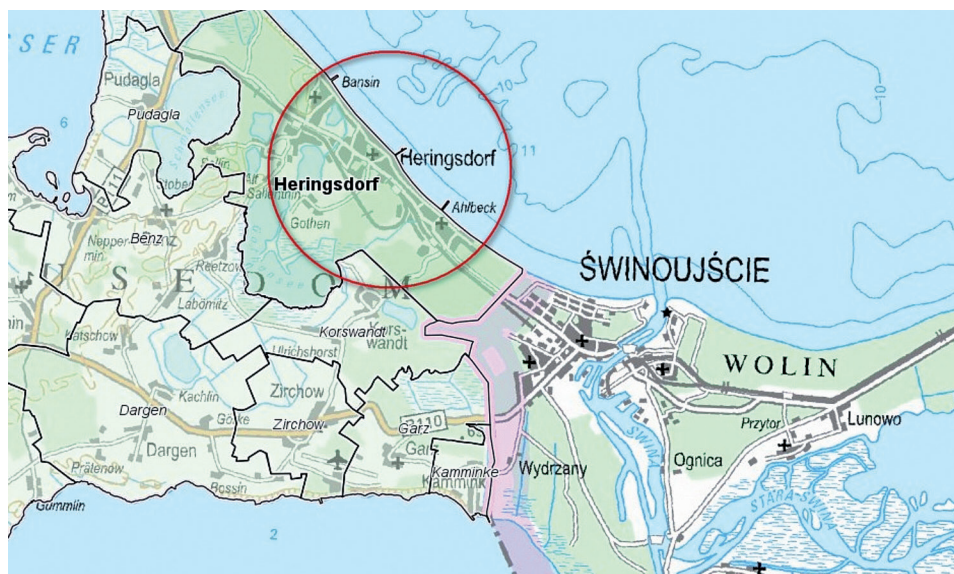
¹⁸ Projekt został dofinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz budżetu państwa w ramach Funduszu Małych Projektów INTERREG IV A Euroregionu Pomerania.

2013 r. i objęto nim 1392 osoby. Ankiety po stronie niemieckiej Euroregionu Pomerania przeprowadziły osoby z Ernst-Moritz-Arndt-Universität w Greifswaldzie. Była ona przeznaczona dla Niemców odwiedzających trzy niemieckie kurorty nadmorskie (Alhbeck, Heringsdorf i Bansin). Miejscowości te na wniosek władz i za zgodą mieszkańców od 2005 r. połączono w jedną gminę pod nazwą Ostseebad Heringsdorf¹⁹. Ponadto te 3 miejscowości często nazywane są kurortami cesarskimi, tzw. Kaiserbädern (ryc. 30).

Ankiety zgodziło się wypełnić 813 osób. Pytano w niej m.in. o to, czy respondenci podczas pobytu w niemieckich kurortach odwiedzili także Polskę²⁰. Twierdząco odpowiedziało 138 osób, czyli 17% badanych. Niespełna 30% nie przekroczyło jeszcze granicy Polski, ale miało w planach odwiedzenie tego kraju. Pozostałe osoby (53%) nie były w Polsce i nie planowały tam pojechać.

Zdecydowana większość turystów niemieckich (70%) w czasie swojego pobytu w kurortach niemieckich tylko jeden raz przekroczyła granicę Polski, 18% pojechało tam od 2 do 3 razy, a 4 razy i więcej odwiedziło Polskę 12% Niemców (ryc. 31). Przeciętne wydatki turystów niemieckich w Polsce wynosiły około 38 euro na jedną osobę.

W ankiecie pytano także o to, czy respondenci odwiedzili kiedykolwiek WPN. Spośród 813 osób tylko 14 respondentów, co stanowiło zaledwie 1,7% badanej próby, odpowiedziało twierdząco. Ze względu na nieznaną zagadnień dotyczących turystyki w WPN przez obywateli niemieckich zrezygnowano z dalszej analizy ankiet w tej dziedzinie.

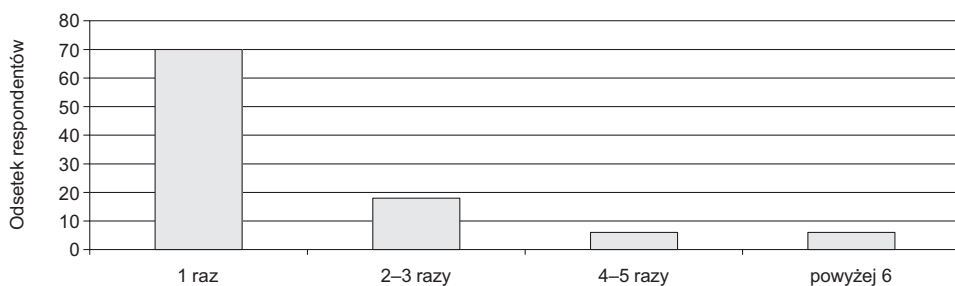

Ryc. 30. Gmina Ostseebad Heringsdorf

Źródło: <http://www.gaia-mv.de/gaia/gaia.php> (dostęp: 8.11.2013).

¹⁹ Więcej na stronie internetowej gminy Heringsdorf (<http://www.gemeinde-ostseebad-heringsdorf.de>).

²⁰ Ankieta stanowi załącznik nr 1.

Ryc. 31. Procentowa struktura ilości odwiedzin Polski przez turystów niemieckich
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z WPN.

Druga ankieta została skierowana do turystów przebywających w WPN. Przeprowadziły ją osoby z Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie. Badania wykonano wśród turystów odwiedzających:

- punkt widokowy Gosań, który jest najwyższym wzniesieniem polskiego wybrzeża (93,4 m n.p.m.),
- punkt widokowy Kawcza nad Zatoką Pomorską, będący nadmorskim wzniesieniem o wysokości 61 m n.p.m.,
- Zagrodę Pokazową Żubrów, która jest zlokalizowana w lesie około 2 km od centrum Międzyzdrojów.

Otrzymano 579 prawidłowo wypełnionych ankiet, przy czym 337 dotyczyło obywateli polskich, a pozostałe (242) obywateli niemieckich. W kwestionariuszu ankiety uwzględniono cztery pytania klasyfikacyjne oraz 12 pytań odnoszących się do analizowanego zjawiska. W metryce znalazły się pytania o charakterze demograficznym na temat: płci, wieku, liczby osób w gospodarstwie domowym i miejsca zamieszkania. Druga część ankiety dotyczyła charakterystyki wyjazdów i zawierała pytania na temat: częstotliwości odwiedzin w WPN, czasu trwania pobytu, powodów odwiedzenia WPN, problemów zaobserwowanych w WPN, źródeł informacji turystycznej o WPN, środków transportu wykorzystywanych na dojazd, obiektów noclegowych, z jakich korzystano podczas odwiedzin, oraz szacunkowych wielkości wydatków poniesionych w związku z wyjazdami.

Wśród ankietowanych dominowały osoby narodowości polskiej (58,2%). Ponad 54% badanych to kobiety (tab. 17), przy czym najbardziej liczną grupę stanowiły kobiety narodowości polskiej (31,8%).

Najwięcej było osób w wieku 41–60 lat, a następnie 26–40 lat (tab. 18). Średni wiek ankietowanych wyniósł 43 lata. Połowę badanych stanowiły osoby w wieku do 41 lat, a więc zazwyczaj czynne zawodowo.

Turyści odwiedzający WPN najczęściej podróżowali z innymi osobami dorosłymi (56,3%) albo z dziećmi (36,1%). Tylko 7,6% osób samotnie zwiedzało WPN. Większość spędzała w WPN pół dnia (43,1%) i więcej (43%), a blisko 14% stanowili turyści przebywający na terenie parku dwa dni i więcej (ryc. 32).

Z punktu widzenia rynku turystycznego podstawowe znaczenie ma charakterystyka usług nabywanych w związku z odwiedzinami WPN. Podstawowym elementem tych usług są usługi noclegowe. Podróżujący najczęściej korzystali

Tabela 17. Turyści objęci badaniem ankietowym po stronie polskiej według płci i kraju pochodzenia

Pochodzenie turysty	Kobiety	Mężczyźni	Ogółem
Niemcy	129	113	242
Polska	184	153	337
Ogółem	313	266	579

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Tabela 18. Turyści objęci badaniem ankietowym po stronie polskiej według wieku i kraju pochodzenia

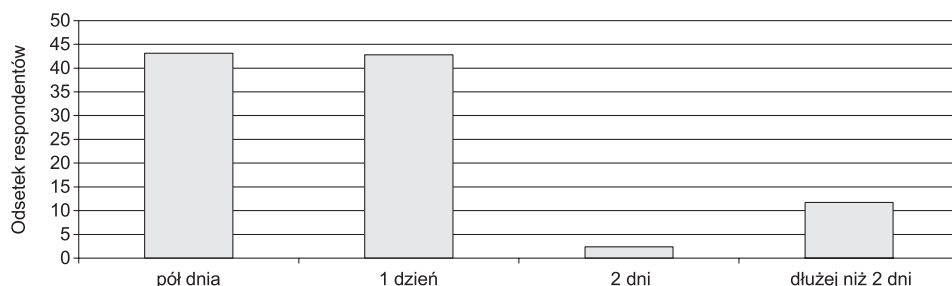
Kraj pochodzenia turysty	Wiek turysty					Ogółem
	do 19 lat	20–25 lat	26–40 lat	41–60 lat	powyżej 60 lat	
Niemcy	4	10	37	116	75	242
Polska	10	50	157	104	16	337
Ogółem	14	60	194	220	91	579

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

z noclegów w hotelach (24%). Innymi popularnymi rodzajami zakwaterowania podczas podróży były wynajęte kwatery prywatne (21,6%) oraz domy wczasowe (21,2%). Zauważalny udział w świadczeniu usług noclegowych miały także domki letniskowe, namioty oraz noclegi u krewnych lub znajomych (ryc. 33).

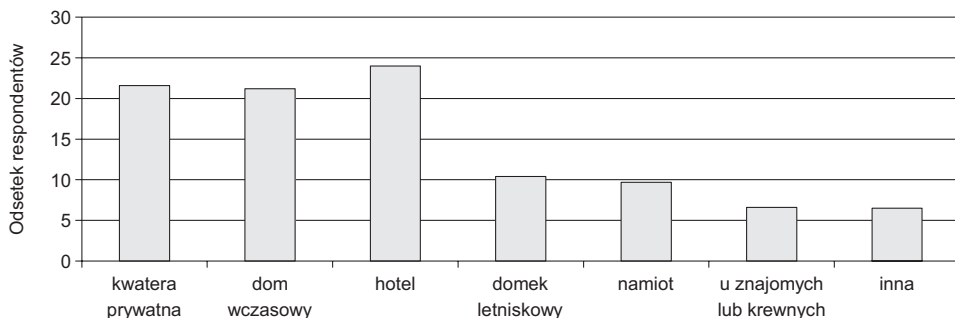
W odniesieniu do wszystkich rodzajów podróży podstawowe znaczenie jako środek transportu miał samochód osobowy (ryc. 34). Skorzystało z niego ponad 58% respondentów. Ponad 16% odwiedzających WPN przybyło do niego pieszo, a drugie tyle przyjechało rowerem. Pozostałe osoby skorzystały ze środków transportu zbiorowego.

Respondenci na temat WPN dowiedzieli się z różnych źródeł. Najczęściej korzystali z Internetu (70%) oraz z informacji turystycznej w miejscu zamieszkania i miejscowościach turystycznych, które odwiedzili (33%). O WPN usłyszeli również od znajomych i krewnych. Najmniejszy odsetek ankietowanych korzystał z informacji przekazywanych przez środki masowego przekazu (ryc. 35).

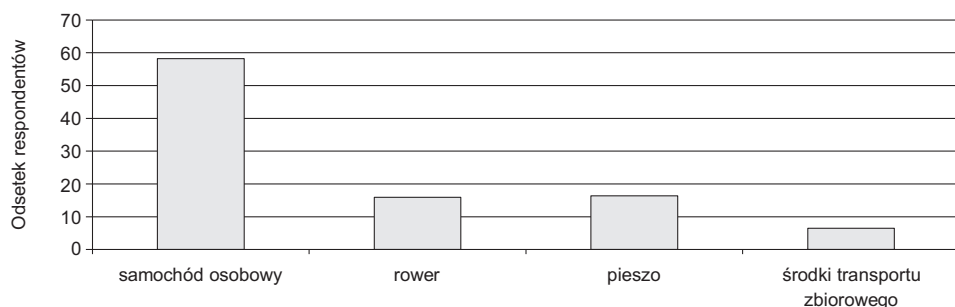

Ryc. 32. Struktura czasu pobytu w WPN przez respondentów

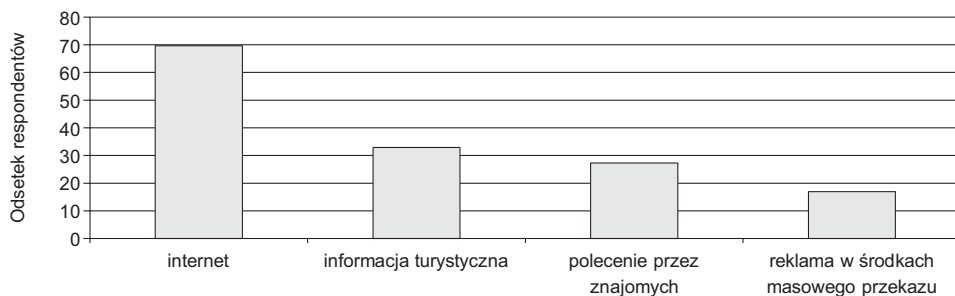
Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet (strukturę lepiej prezentuje wykres kołowy).

Ryc. 33. Procentowa struktura bazy noclegowej wykorzystywanej przez respondentów
Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

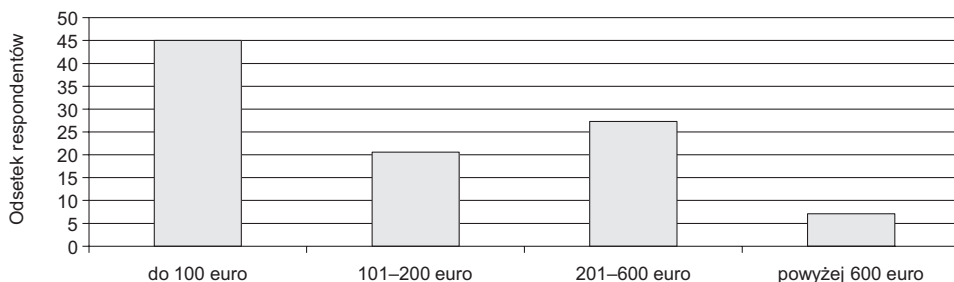
Ryc. 34. Procentowa struktura środków transportu wykorzystywanych przez respondentów
Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

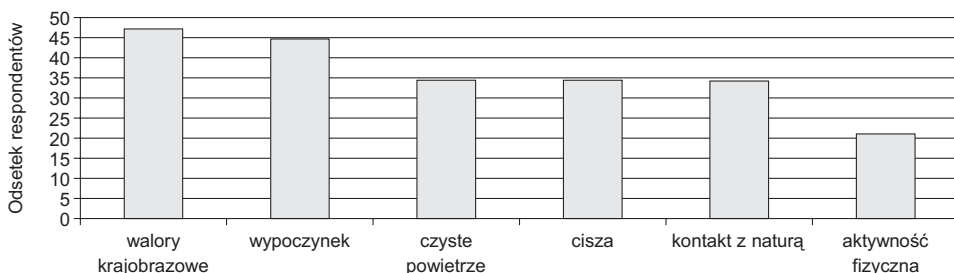
Ryc. 35. Struktura źródeł informacji o WPN wykorzystywanych przez respondentów (w %)
Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Na wyjazdy turystyczne, w czasie których badani odwiedzili WPN, przeznaczano najczęściej do 100 euro (ryc. 36)²¹. Ponad 27% respondentów wydało od 201 do 600 euro, a jedynie nieco ponad 7% wydatkowało na ten cel powyżej 600 euro.

²¹ Z uwagi na to, że wśród ankietowanych byli zarówno Polacy, jak i Niemcy, wydatki Polaków podane w złotych przeliczono na euro.

Ryc. 36. Struktura wydatków związanych z wyjazdem turystycznym respondentów (w %)
 Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Ryc. 37. Procentowa struktura powodów odwiedzenia WPN przez respondentów
 Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Głównym celem przyjazdów do WPN były przede wszystkim jego walory krajobrazowe, a następnie wypoczynek (ryc. 37). Ankieterzy podkreślali również czyste powietrze i ciszę. Ponad 20% badanych preferowało aktywność fizyczną.

Z przeprowadzonych badań wynika, że co drugi odwiedzający obszary przyrodniczo cenne to wycieczkowicz, osoba przyjeżdżająca na kilka godzin, nie korzystająca z noclegu. Połowa odwiedzających WPN to typowi turyści, którzy przyjeżdżają na dłuższy wypoczynek i korzystają przynajmniej z jednego noclegu. Z punktu widzenia rozwoju turystyki są to najlepsi klienci zarówno dla organizatorów wypoczynku, jak i środowiska przyrodniczego. Z uwagi na dłuższy pobyt osoby te wydają więcej pieniędzy, korzystają z większej liczby lokalnych usług i produktów turystycznych, a jednocześnie lepiej doceniają unikatowość środowiska przyrodniczego przez dłuższe z nim obcowanie (Ziółkowski 2010).

Na podstawie informacji zawartych w ankietach zbadano również korelację między zmiennymi dotyczącymi odwiedzin WPN przez respondentów według krajów ich pochodzenia. W tym celu dla wybranych zmiennych zbudowano tablice wielodzidelcze. Siłę zależności oceniono, stosując współczynnik V Cramera, wyznaczany na podstawie następującego wzoru (Sobczyk 1995):

$$V = \sqrt{\frac{\chi^2}{n \min(r-1, k-1)}}$$

gdzie:

χ^2 – statystyka oparta na porównaniu liczebności empirycznych i teoretycznych,

n – liczba obserwacji,
 r – liczba wierszy w tablicy,
 k – liczba kolumn w tablicy.

Współczynnik ten przyjmuje wartości z przedziału $[0, 1]$. Zależność rozpatrywanych cech jest tym silniejsza, im V jest bliższe jedności. Przeanalizowano wiele zależności, spośród których wybrano te, które charakteryzują się najwyższymi wartościami współczynnika V Cramera.

Okazuje się, że pochodzenie turysty jest silnie skorelowane z bazą noclegową, z której on korzysta podczas odwiedzin w WPN (współczynnik V Cramera wynosił 0,524). Polscy turyści najczęściej nocują na kwaterach prywatnych lub w domach wczasowych, natomiast niemieccy preferują hotele lub inną bazę noclegową, np. domki letniskowe lub kampery (tab. 19).

Badania wykazały również silny związek pomiędzy pochodzeniem turysty a środkiem transportu wykorzystywanym przez niego na dojazd. Co prawda, większość ankietowanych, niezależnie od kraju pochodzenia, jako podstawowy środek transportu podawała samochód osobowy, występują jednak znaczne różnice w doborze pozostałych środków transportu (tab. 20). Około 40% turystów niemieckich przyjeżdżało do WPN na rowerze, z którego skorzystało tylko niespełna 1,5% turystów z Polski. Dwukrotnie więcej Polaków w porównaniu z Niemcami przyszło pieszo. Wartość współczynnika V Cramera dla zmiennych: pochodzenie turysty i środki transportu wyniosła 0,437.

Pochodzenie turysty jest też mocno związane z długością jego pobytu w WPN. Korelacja jest silna, o czym świadczy wartość współczynnika V Cramera wynosząca 0,469. Niemcy najczęściej przebywają w WPN jeden dzień, nieco ponad 18% z nich tylko pół dnia, a 16% dłużej niż dwa dni (tab. 21). Długość pobytu Polaków w WPN kształtuje się zdecydowanie inaczej. Większość przyjeżdża tam jedynie

Tabela 19. Tablica wielodzzielcza dla zmiennych: pochodzenie turysty i baza noclegowa

Pochodzenie turysty	Baza noclegowa				Razem
	kwatery prywatna	dom wczasowy	hotel	inna	
Niemcy	13	19	102	108	242
Polska	112	104	37	84	337
Razem	125	123	139	192	579

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Tabela 20. Tablica wielodzzielcza dla zmiennych: pochodzenie turysty i środki transportu

Pochodzenie turysty	Środki transportu				Razem
	samochód osobowy	rower	pieszo	środki transportu zbiorowego	
Niemcy	98	87	33	24	242
Polska	239	5	62	31	337
Razem	337	92	95	55	579

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Tabela 21. Tablica wielodzielcza dla zmiennych: pochodzenie turysty i długość pobytu w WPN

Pochodzenie turysty	Długość pobytu				Razem
	Pół dnia	1 dzień	2 dni	Dłużej niż 2 dni	
Niemcy	44	159	0	39	242
Polska	205	89	14	29	337
Razem	249	248	14	68	579

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

na kilka godzin – maksymalnie na pół dnia. Na dłużej niż dwa dni pozostaje tylko 8,6% turystów polskich.

Również powody odwiedzania WPN są dość silnie związane z pochodzeniem turysty. Świadczy o tym wartość współczynnika V Cramera wynosząca 0,401. Dla turystów niemieckich priorytetowe znaczenie mają walory krajobrazowe połączone z wypoczynkiem (tab. 22). Turyści polscy preferują walory krajobrazowe, a następnie wypoczynek. Ponad 20% Polaków jako powód odwiedzin podaje wypoczynek połączony z aktywnością fizyczną.

Umiarkowaną zależność stwierdzono między pochodzeniem turysty i wydatkami ponoszonymi podczas wyjazdu (0,283). Najwięcej turystów na swój wyjazd turystyczny przeznaczyło do 100 euro (tab. 23). Tylko 66 osób wydało na ten cel ponad 600 euro. Wśród tych ostatnich trzykrotnie więcej było obywateli niemieckich.

Również źródła informacji o WPN są powiązane z pochodzeniem turysty. Siłę zależności pomiędzy zmiennymi określono na podstawie tablicy wielodzielczej (tab. 24). Wartość współczynnika V Cramera w tym przypadku wyniosła 0,279.

Tabela 22. Tablica wielodzielcza dla zmiennych: pochodzenie turysty i powody odwiedzenia WPN

Pochodzenie turysty	Powody odwiedzin w WPN			Razem
	walory krajobrazowe i wypoczynek	tylko walory krajobrazowe	wypoczynek i aktywność fizyczna	
Niemcy	140	102	0	242
Polska	84	185	68	337
Razem	224	287	68	579

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Tabela 23. Tablica wielodzielcza dla zmiennych: pochodzenie turysty i wydatki na wyjazd turystyczny

Pochodzenie turysty	Wydatki na wyjazd turystyczny				Razem
	do 100 euro	101–200 euro	201–600 euro	powyżej 600 euro	
Niemcy	114	39	38	51	242
Polska	122	80	120	15	337
Razem	236	119	158	66	579

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Tabela 24. Tablica wielodzielcza dla zmiennych: pochodzenie turysty i źródła informacji o WPN

Pochodzenie turysty	Źródła informacji o WPN			Razem
	Znajomi	Internet	Różne	
Niemcy	130	33	79	242
Polska	97	112	128	337
Razem	227	145	207	579

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Tabela 25. Tablica wielodzielcza dla zmiennych: pochodzenie turysty i liczba osób w podróży

Pochodzenie turysty	Liczba osób w podróży			Razem
	Podróżuje samotnie	Podróżuje z osobami dorosłymi	Podróżuje z osobami dorosłymi i dziećmi	
Niemcy	14	165	63	242
Polska	30	161	146	337
Razem	44	326	209	579

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Badania wykazały, że turyści niemieccy informacje na temat WPN czerpią przede wszystkim od znajomych, a także z różnych innych źródeł, np. w miejscu zakwaterowania lub z biur turystycznych. Natomiast Polacy o WPN dowiadują się z wielu różnych źródeł, na których czele jest Internet, a następnie od znajomych, z biur informacji turystycznej, reklam w gazetach itp.

Wpływ na wybór źródła informacji może być powiązany z wiekiem. W przypadku obywateli Niemiec przeważają osoby starsze (powyżej 41 lat), które rzadziej korzystają z komputerowych źródeł informacji. Przeważająca grupa respondentów z Polski, tj. do 40 roku życia, jest już bardziej zaznajomiona z nowoczesnymi technologiami i dlatego preferuje Internet jako źródło informacji turystycznej.

Turyści niemieccy rzadko samotnie przyjeżdżali do WPN. Najczęściej podróżowali z innymi osobami dorosłymi, czasami z dziećmi (tab. 25). Wśród Polaków występowała podobna prawidłowość, z wyjątkiem większego udziału osób dorosłych z dziećmi. Wartość współczynnika V Cramera w tym przypadku wyniosła 0,203.

Główną tego przyczynę można upatrywać w preferowanych przez turystów środkach transportu. W przypadku turystów niemieckich przeważały środki transportu inne niż samochód osobowy. Utrudniało to więc przewóz dzieci. Turyści polscy natomiast wybierali samochód osobowy. Ważny w tym wypadku był również wiek turystów.

W dalszej części tego rozdziału podjęto próbę wykrycia powiązań pomiędzy zmiennymi charakteryzującymi podróże turystów polskich i niemieckich mających na celu odwiedzinę WPN. Wykorzystano wielowymiarową analizę korespondencji²². Analiza korespondencji jest jedną z metod statystycznej analizy wielo-

²² Do obliczeń i graficznej prezentacji wyników wykorzystano moduł Analiza korespondencji w pakiecie Statistica 10.0.

wymiarowej. Umożliwia ona trafne rozpoznanie współwystępowania kategorii zmiennych (lub obiektów) zmierzonych na skali nominalnej. Punktem wyjścia jest zapisanie złożonej tablicy kontyngencji (wielodzielczej, krzyżowej), w której umieszcza się liczebności wystąpień poszczególnych kategorii zmiennych przyjętych do opisu n obiektów²³.

Efektom wykonanej analizy korespondencji jest graficzna prezentacja jednoczesnych wystąpień kategorii zmiennych. Interpretując rozrzut punktów na rycinach, należy wziąć pod uwagę następujące elementy: położenie punktu wobec centrum rzutowania (początek układu współrzędnych), położenie punktu względem innych punktów określających kategorie należące do tej samej zmiennej, położenie punktu względem punktu opisującego kategorie innej zmiennej (Stanimir 2005: 76–77). Jeżeli punkt znajduje się blisko początku układu współrzędnych, oznacza to, że wyznaczony dla niego profil jest zbliżony do profilu przeciętnego. Punkty położone daleko od centrum rzutowania potwierdzają hipotezę o zależności cech. Jeżeli dwa punkty opisujące różne kategorie tej samej zmiennej leżą blisko siebie, to ich profile są podobne i możliwe jest połączenie liczebności dwóch kategorii w jedną bez istotnego wpływu na wyniki dalszych badań. Analizując położenie punktów opisujących kategorie dwóch różnych zmiennych, można stwierdzić, że istnieją powiązania między kategoriami, jeżeli punkty są położone blisko siebie. Jeżeli zaś punkty leżą po przeciwnych stronach centrum rzutowania, to oznacza, że kategorie nie występują wspólnie, a częstość występowania obu kategorii jednocześnie powinna być bliska zeru.

Jeżeli najlepszą formą prezentacji współwystępowania cech jest przestrzeń o wymiarze większym niż trzy, należy wybrać inną metodę analizy wyników. Do tego celu, w przestrzeni zarówno o niskim, jak i wysokim wymiarze, można zastosować metody klasyfikacji, np. metodę Warda (Bąk 2013). Jako obiekty należy określić kategorie wszystkich analizowanych cech, zmiennymi zaś są wartości współrzędnych rzutowania każdej kategorii. Metody klasyfikacji są również użyteczne, gdy liczba wszystkich wariantów cech jest duża oraz rozrzut punktów na rycinie nie pozwala jednoznacznie wyodrębnić klas.

W celu dokonania niezbędnych obliczeń kategoriom zmiennych przedstawionych w ankiecie przypisano następujące symbole:

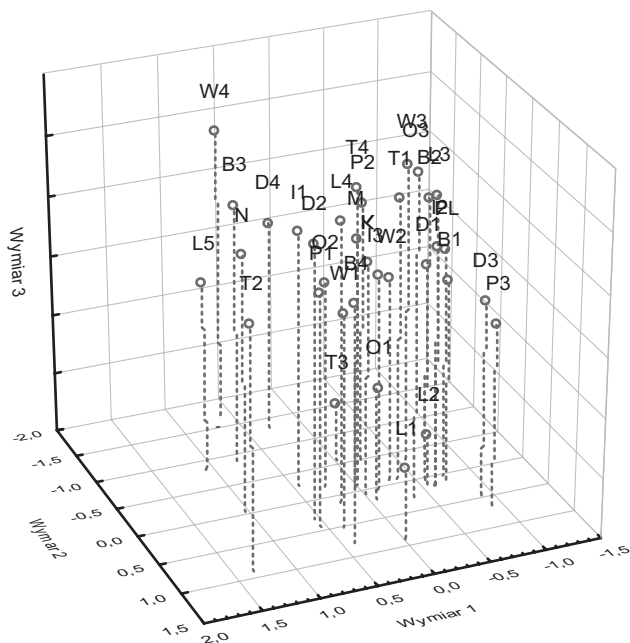
- baza noclegowa: B1 – kwatery prywatna, B2 – dom wczasowy, B3 – hotel, B4 – inne (np. u znajomych lub krewnych, sanatorium, namiot, domek letniskowy);
- długość pobytu: D1 – pół dnia, D2 – 1 dzień, D3 – 2 dni, D4 – dłużej niż 2 dni;
- źródło informacji o WPN: I1 – polecenie przez znajomych, I2 – Internet, I3 – wiele źródeł informacji;
- główny środek transportu wykorzystywany na dojazd: T1 – samochód osobowy, T2 – rower, T3 – pieszo, T4 – środki transportu zbiorowego;
- wydatki ogółem poniesione w związku z wyjazdem: W1 – do 100 euro, W2 – 101–200 euro, W3 – 201–600 euro, W4 – powyżej 600 euro;

²³ Analiza korespondencji jest szeroko omówiona m.in. w pracach: Gatnar, Walesiak (2004) i Stanimir (2005).

- liczba osób w podróży: O1 – podróżuje samotnie, O2 – podróżuje tylko z osobami dorosłymi, O3 – podróżuje z osobami dorosłymi i dziećmi;
- narodowość: PL – polska, N – niemiecka;
- płeć: M – mężczyzna, K – kobieta;
- wiek: L1 – do 19 lat, L2 – 20–25 lat, L3 – 26–40 lat, L4 – 41–60 lat, L5 – powyżej 60 lat;
- powody odwiedzenia WPN: P1 – walory krajobrazowe i wypoczynek, P2 – tylko walory krajobrazowe, P3 – wypoczynek i aktywność fizyczna.

Po przeprowadzeniu niezbędnych obliczeń, wykorzystując procedury omówione w pracach Gatnar i Walesiak (2004) oraz Stanimir (2005), stwierdzono, że przestrzeń prezentacji współwystępowania wariantów zmiennych powinna być trójwymiarowa (ryc. 38).

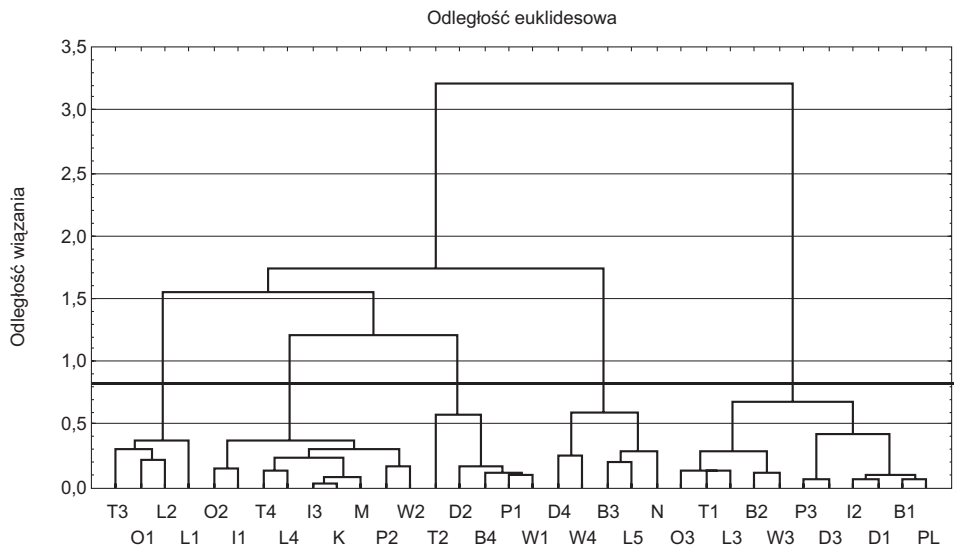
Z uwagi na dużą liczbę analizowanych zmiennych i ich wariantów interpretacja wyników uzyskanych w przestrzeni trójwymiarowej jest niezwykle trudna. W celu dokonania bardziej jednoznacznej interpretacji wyników wykorzystano metodę Warda²⁴, która umożliwiła zidentyfikowanie powiązań pomiędzy wariantami

Ryc. 38. Trójwymiarowa prezentacja wyników analizy korespondencji wszytkich zmiennych objętych badaniem ankietowym w WPN

Źródło: opracowanie własne.

²⁴ Metoda Warda jest jedną z aglomeracyjnych metod grupowania. Znajduje zastosowanie w badaniach empirycznych zarówno w odniesieniu do klasyfikacji obiektów, jak i cech. W metodzie tej odległość między grupami jest definiowana jako moduł różnicy między sumami kwadratów odległości punktów od środków grup, do których punkty te należą. Por.: Pocięcha i in. (1988: 83), Malina (2004: 62–63), Balicki A. (2009: 276–277).

Ryc. 39. Diagram hierarchicznej klasyfikacji kategorii zmiennych objętych badaniem ankietowym wykonanej metodą Warda
 Źródło: opracowanie własne.

tami zmiennych. Na rycinie 39 przedstawiającej łączenia kategorii w klasy zaznaczono poziomą linią etap, w którym przerwano łączenie klas²⁵.

Na podstawie uzyskanych klas można wskazać na powiązania pomiędzy kategoriami analizowanych zmiennych, które pozwoliły na zidentyfikowanie prawidłowości dotyczącej odwiedzin WPN przez turystów polskich i niemieckich. Prawidłowości te można zidentyfikować w następujący sposób:

Klasa I (T3, L1, L2, O1): obejmuje młode osoby w wieku do 25 lat, które podróżują samotnie, pieszo.

Klasa II (O2, I1, I3, T4, L4, K, M, P2, W2): dotyczy osób podróżujących z innymi osobami dorosłymi. Są wśród nich zarówno kobiety, jak i mężczyźni w wieku 41–60 lat. Przyjeżdżają oni środkami transportu zbiorowego, a powodem ich odwiedzin WPN są walory krajobrazowe. Wydatki na wyjazd kształtują się od 101 do 200 euro. Osoby te o WPN dowiedziały się z różnych źródeł (głównie od znajomych, z reklam, informacji turystycznej).

Klasa III (T2, D2, B4, P1, W1): obejmuje osoby, które przyjeżdżają rowerem na cały dzień w celu podziwiania walorów krajobrazowych oraz aktywności fizycznej. Nocują w innej bazie noclegowej (znajomi lub krewni, namiot itp.), a wydatki na wyjazd nie przekraczają 100 euro.

²⁵ W celu podziału dendrogramu i określenia liczby skupień wykorzystano następujący miernik (Grabński 1992): $q_i = d_i/d_{i-1}$, gdzie d_i to i -ta odległość. Największa wartość q_i wskazuje miejsce podziału dendrogramu.

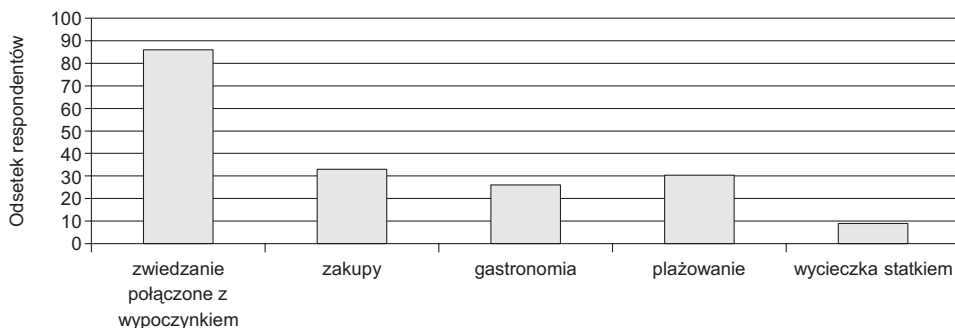
Klasa IV (D4, W4, B3, L5, N): dotyczy obywateli z Niemiec w wieku powyżej 60 lat, którzy przyjeżdżają na dłużej niż 2 dni, nocują w hotelach i wydają na wyjazd turystyczny powyżej 600 euro.

Klasa V (O3, T1, L3, B2, W3): dotyczy obywateli polskich w wieku 26–40 lat, którzy podróżują samochodem osobowym z dziećmi. Nocują oni w domach wczasowych lub na kwaterach prywatnych, przyjeżdżają w celu wypoczynku oraz aktywności fizycznej na pół dnia lub 2 dni. Na wyjazd turystyczny wydają od 201 do 600 euro, a o WPN wiedzą głównie z Internetu.

W ankietach przeprowadzonych zarówno po stronie niemieckiej, jak i polskiej zadano Niemcom pytanie o powody odwiedzenia Polski. Wypowiedziało się na ten temat tylko 358 obywateli niemieckich, czyli około 34% ankietowanych Niemców. Zdecydowana większość respondentów, którzy udzielili odpowiedzi na to pytanie (86%), twierdziła, że przekroczyła granicę Polski w celu poznawczym oraz wypoczynku (ryc. 40). Istotnym powodem odwiedzenia Polski były również zakupy oraz korzystanie z plaży, a 26% badanych chwaliło polską gastronomię.

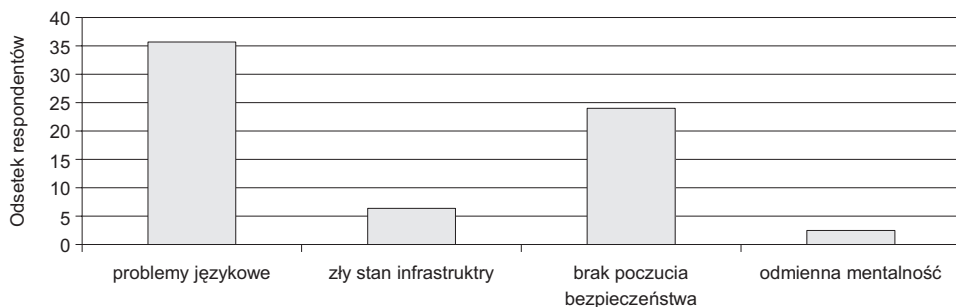
Wśród ankietowanych pojawiły się też głosy przeciwko wyjazdom turystycznym do Polski. Wypowiedziało się na ten temat 283 badanych Niemców, którzy jako główny powód braku uczestnictwa w tego rodzaju wyjazdach podawali bariery językowe (35,7%), a następnie brak poczucia bezpieczeństwa (24%) związany np. ze złym zachowaniem użytkowników dróg w Polsce (ryc. 41). Ponadto respondenci krytykowali stan infrastruktury oraz zupełnie inną mentalność Polaków, która może stanowić barierę dla przyjazdu cudzoziemców do Polski.

Biorąc pod uwagę odnotowywany wzrost aktywności turystycznej oraz tendencję do nasilania się tego wzrostu w przyszłości, należy dążyć do udostępniania obszarów chronionych dla obecnych i przyszłych pokoleń przy zachowaniu dziedzictwa przyrodniczego. Należy przy tym być świadomym zniszczeń, jakie mogą spowodować nadmierna presja turystyczna i szkodliwe działania. W realizacji celu, jakim jest udostępnienie obszarów chronionych społeczeństwu, należy m.in. dysponować wiedzą odpowiednią do obsługi różnych rodzajów turystów, z uwzględnieniem ich zróżnicowanej motywacji i oczekiwań, co może nasilać się na obszarach transgranicznych. Ponadto należy rozwijać monitoring aktywności

Ryc. 40. Struktura powodów odwiedzenia Polski przez turystów niemieckich (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Ryc. 41. Struktura powodów nieodwiedzenia Polski przez turystów niemieckich (w %)
Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

turystycznej poprzez śledzenie zmieniających się potrzeb, oczekiwań i zachowań odwiedzających (Council of Europe 1995).

Załącznik nr 1 – Formularz ankiety wykorzystany po stronie niemieckiej

Zachodniopomorski
Uniwersytet Technologiczny
w Szczecinie

Projekt "Sozioökonomische Determinanten der grenzüberschreitenden Tourismus in Euroregion Pomerania am Beispiel des Nationalparks Wolin"
Dr. Wojciech Zbaraszewski – ZUT Szczecin, Lehrstuhl f. Ökonomie
Tel. +48 506 836 245

Lieber Gast,

wir begrüßen Sie ganz herzlich in Polen. Um den grenzüberschreitenden Tourismus zu fördern und die bereits vorhandenen Angebote zu verbessern, möchten wir ein wenig mehr über Ihre persönliche Einschätzung, Ihre Meinung erfahren. Deshalb bitten wir Sie, diesen Fragebogen für uns auszufüllen. Natürlich ist es eine anonyme Befragung, ein Rückschluß auf einzelne Personen ist ausgeschlossen.

Vielen Dank für Ihre Unterstützung.

B1 Aus welchem Grund sind Sie heute hier?				B2 Wo übernachten Sie?			
1 ☐ Urlaub		2 ☐ Geschäftsreise		1 ☐ Hotel		6 ☐ privat bei Freunden oder Verwandten	
3 ☐ Freunde / Verwandte besuchen		4 ☐ Tagesausflug von meinem Urlaubsort in.....		2 ☐ Pension		7 ☐ private Zimmervermietung	
5 ☐ Rundreise		6 ☐ Tagesausflug von meine Wohnort in		3 ☐ Ferienwohnung oder Ferienhaus		8 ☐ Zweitwohnsitz	
				4 ☐ Campingplatz / Caravan		9 ☐ Sanatorium; REHA	
				5 ☐ Jugendherberge		10 ☐ anderes:	
B3 Wie lange beabsichtigen Sie sich hier in Polen aufzuhalten?							
1 ☐ etwa 1 Stunde		2 ☐ einen halben Tag		3 ☐ den ganzen Tag		4 ☐	
B4 Welche Informationsquellen nutzen Sie als Tourist? (mehrere Antworten zulässig)							
1 ☐ Empfehlung im Internet		6 ☐ Soziale Netzwerke (facebook, twitter,...)		10 ☐ zufällig			
2 ☐ Empfehlung von Verwandten / Bekannten		7 ☐ Reisebüro, Reiseleiter		11 ☐ Messe / Ausstellung			
3 ☐ Information an anderen touristischen Orten		8 ☐ Empfehlung in der Tourist-Information		12 ☐ Radio / Fernsehen			
4 ☐ Werbung in einer Zeitung / Zeitschrift		9 ☐ Reiseführer		13 ☐ ist Teil der gebuchten Rundreise			
5 ☐ Empfehlung der Rezeption oder Vermieter		14 ☐ andere Quellen. und zwar:					
B5 Wie sind Sie hierher gekommen ? (Verkehrsmittel)							
1 ☐ PKW / Caravan		3 ☐ Fahrrad		5 ☐ zu Fuß			
2 ☐ Reisebus (Rundreise)		4 ☐ ÖV (Bahn, Bus)		6 ☐ anders, und zwar:			
B6 Was machen Sie hier bzw. haben Sie vor zu unternehmen ? (Aktivitäten - mehrere Antworten zulässig)							
1 ☐ einfach ausspannen / erholen		4 ☐ Cafe / Restaurant		7 ☐ Schiffsausflug			
2 ☐ spazieren gehen, ein wenig herumlaufen		5 ☐ baden & schwimmen, Strandaktivitäten		8 ☐ anderes, und zwar:			
3 ☐ einkaufen, shopping		6 ☐ Entdecken der Naturschutzgebiete, zB. Woliner Nationalpark				
B7 Was geben Sie durchschnittlich für ihren Aufenthalt in Polen mit den Kosten für den Transport aus?							
1 ☐ < €100		2 ☐ €101 - €150		3 ☐ €151 - €200		4 ☐ €201 - €300	
5 ☐ 301 - €450		6 ☐ €451 - €600		7 ☐ €601 - €750		8 ☐ > €751	

B8	Reisebegleitung		
	1 ☐ ich reise alleine	2 ☐ ich reise zusammen mit: _____ Erwachsenen _____ Kinder <small>(ohne Sie selbst; bitte die Anzahl eintragen) (unter 18 Jahre)</small>	3 ☐ Ich reise mit Freund/-in/-en
B9	1 ☐ männl. 2 ☐ weiblich	Alter: Jahre	Postleitzahl des Heimatwohnortes:
B1 1	Wie oft während eines Urlaubs überqueren Sie die polnische Grenze?:		
	1 ☐ 1 mal	2 ☐ 2 - 4 mal	3 ☐ 5 - 10 mal 4 ☐ mehr als 10 mal
B1 2	Welche Gründe sprechen aus Ihrer Sicht gegen einen Besuch in der Republik Polen? (mehrere Antworten zulässig)		
	1 ☐ Sprachschwierigkeiten	4 ☐ Hohe Preise	7 ☐ der Reinheit
	2 ☐ Verhalten der Verkehrsteilnehmer im Strassenverkehr	5 ☐ Sicherheit (Diebstahl, Raub)	8 ☐ anderes, und zwar:
	3 ☐ Infrastruktur	6 ☐ Mentalität	
B13	Waren Sie oder planen Sie, die Woliner Nationalpark zu besuchen?		
	1 ☐ nein	2 ☐ ja	

B1 4A	Warum? (mehrere Antworten zulässig)	
	1 ☐ Ich habe nicht über diesem Nationalpark gehört.	7 ☐ Ich habe schon ähnliche Naturschutzgebiete gesehen.
	2 ☐ Es ist mir egal, mag es nicht, solche Orte zu besuchen.	8 ☐ anderes, und zwar:
	3 ☐ Es ist mir egal, denn es gibt nichts Interessantes.	

Vielen Dank für Ihre Unterstützung!

B1 4 B	Wie sind Sie auf die Woliner Nationalpark aufmerksam geworden? (Informationsquelle; mehrere Antworten zulässig)		
	1 ☐ Empfehlung im Internet	6 ☐ Soziale Netzwerke (facebook, twitter,...)	10 ☐ zufällig
	2 ☐ Empfehlung von Verwandten / Bekannten	7 ☐ Reisebüro, Reiseleiter	11 ☐ Messe / Ausstellung
	3 ☐ Information an anderen touristischen Orten	8 ☐ Empfehlung in der Tourist-Information	12 ☐ Radio / Fernsehen
	4 ☐ Werbung in einer Zeitung / Zeitschrift	9 ☐ Reiseführer	13 ☐ ist Teil der gebuchten Rundreise
	5 ☐ Empfehlung der Rezeption oder Vermieter	14 ☐ andere Quellen. und zwar:	
B1 5 B	Was war besonders gut? (mehrere Antworten zulässig)		
	1 ☐ Luftreinheit	3 ☐ Schöne Landschaft	5 ☐ anderes, und zwar:
	2 ☐ Die Stille	4 ☐ Wilde Tiere (<i>Bison bonasus</i>), seltene Arten von Tieren/ Pflanzen	
B1 6B	Was sollte verbessert werden? (Ursachen – maximal 3 Antworten):		
	1		
	2		
	3		

■ Vielen Dank für Ihre Unterstützung!

Projekt jest dofinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz budżetu państwa (Fundusz Małych Projektów INTERREG IV A Euroregionu Pomierania)

Dieses Projekt wird durch die Europäische Union aus Mitteln des Europäischen Fonds für Regionale Entwicklung unterstützt Programm INTERREG IV A (Fonds für kleine Projekte der Euroregion Pomerania)

Wspólny Region - Wspólne Cele

Załącznik nr 2 – Formularz ankiety wykorzystany po stronie polskiej

Projekt "Sozioökonomische Determinanten der grenzüberschreitenden Tourismus in Euroregion Pomerania am Beispiel des Nationalparks Wolin"
 Dr. Wojciech Zbaraszewski – ZUT Szczecin, Lehrstuhl f. Ökonomie
 Tel. +48 506 836 245

Lieber Gast,

wir begrüßen Sie ganz herzlich in Polen. Um den grenzüberschreitenden Tourismus zu fördern und die bereits vorhandenen Angebote zu verbessern, möchten wir ein wenig mehr über Ihre persönliche Einschätzung, Ihre Meinung erfahren. Deshalb bitten wir Sie, diesen Fragebogen für uns auszufüllen. Natürlich ist es eine anonyme Befragung, ein Rückschluß auf einzelne Personen ist ausgeschlossen.

Vielen Dank für Ihre Unterstützung.

B1 Aus welchem Grund sind Sie heute hier?		B2 Wo übernachten Sie?	
1 ☐ Urlaub		1 ☐ Hotel	6 ☐ privat bei Freunden oder Verwandten
2 ☐ Geschäftsreise		2 ☐ Pension	7 ☐ private Zimmervermietung
3 ☐ Freunde / Verwandte besuchen		3 ☐ Ferienwohnung oder Ferienhaus	8 ☐ Zweitwohnsitz
4 ☐ Tagesausflug von meinem Urlaubsort in.....		4 ☐ Campingplatz / Caravan	9 ☐ Sanatorium; REHA
5 ☐ Rundreise		5 ☐ Jugendherberge	10 ☐ anderes:
6 ☐ Tagesausflug von meine Wohnort in			

B3 Wie lange beabsichtigen Sie sich hier im Woliner Nationalpark aufzuhalten?			
1 ☐ etwa 1 Stunde	2 ☐ einen halben Tag	3 ☐ den ganzen Tag	4 ☐ Übernachtungen

B4 Welche Informationsquellen nutzen Sie als Tourist? (mehrere Antworten zulässig)		
1 ☐ Empfehlung im Internet	6 ☐ Soziale Netzwerke (facebook, twitter,...)	10 ☐ zufällig
2 ☐ Empfehlung von Verwandten / Bekannten	7 ☐ Reisebüro, Reiseleiter	11 ☐ Messe / Ausstellung
3 ☐ Information an anderen touristischen Orten	8 ☐ Empfehlung in der Tourist-Information	12 ☐ Radio / Fernsehen
4 ☐ Werbung in einer Zeitung / Zeitschrift	9 ☐ Reiseführer	13 ☐ ist Teil der gebuchten Rundreise
5 ☐ Empfehlung der Rezeption oder Vermieter	14 ☐ andere Quellen. und zwar:	

B5 Wie sind Sie hierher gekommen? (Verkehrsmittel)		
1 ☐ PKW / Caravan	3 ☐ Fahrrad	5 ☐ zu Fuß
2 ☐ Reisebus (Rundreise)	4 ☐ ÖV (Bahn, Bus)	6 ☐ anders, und zwar:

B6	Was machen Sie hier (in Polen) neben einem Besuch in Woliner Nationalpark? (Aktivitäten - mehrere Antworten zulässig)		
	1 ☐ einfach ausspannen / erholen	4 ☐ Cafe / Restaurant	7 ☐ anderes, und zwar:
	2 ☐ spazieren gehen, ein wenig herumlaufen	5 ☐ baden & schwimmen, Strandaktivitäten	
	3 ☐ einkaufen, shopping	6 ☐ Schiffsausflug	

B7	Was geben Sie durchschnittlich für ihren Aufenthalt in Polen mit den Kosten für den Transport aus?			
	1 ☐ < €100	2 ☐ €101 - €150	3 ☐ €151 - €200	4 ☐ €201 - €300
	5 ☐ 301 - €450	6 ☐ €451 - €600	7 ☐ €601 - €750	8 ☐ > €751

B8	Reisebegleitung		
	☐ 1 ich reise alleine ☐ 2 ich reise zusammen mit: _____ Erwachsene _____ Kinder _____ <small>(ohne Sie selbst; bitte die Anzahl eintragen) (unter 18 Jahre)</small>	3 ☐ Ich reise mit Freund/-in/-en	
B9	1 ☐ männl. 2 ☐ weiblich	Alter: Jahre	Postleitzahl des Heimatwohnortes:

B10	Wie oft während eines Urlaubs überqueren Sie die polnische Grenze?			
	1 ☐ 1 mal	2 ☐ 2 - 4 mal	3 ☐ 5 - 10 mal	4 ☐ mehr als 10 mal

B11	Welche Gründe sprechen aus Ihrer Sicht gegen einen Besuch in der Republik Polen? (mehrere Antworten zulässig)		
	1 ☐ Sprachschwierigkeiten	4 ☐ Hohe Preise	7 ☐ der Reinheit
	2 ☐ Verhalten der Verkehrsteilnehmer im Strassenverkehr	5 ☐ Sicherheit (Diebstahl, Raub)	8 ☐ anderes, und zwar:
	3 ☐ Infrastruktur	6 ☐ Mentalität	

B12	Was war besonders gut im Woliner Nationalpark? (mehrere Antworten zulässig)		
	1 ☐ Luftreinheit	3 ☐ Schöne Landschaft	5 ☐ anderes, und zwar:
	2 ☐ Die Stille	4 ☐ Wilde Tiere (<i>Bison bonasus</i>), seltene Arten von Tieren/ Pflanzen	

B13	Was sollte verbessert werden in den Woliner Nationalpark? (Ursachen – maximal 3 Antworten):		
	12.	4 13.	
	5 6		

■ Vielen Dank für Ihre Unterstützung!

Projekt jest dofinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz budżetu państwa (Fundusz Małych Projektów INTERREG IV A Euroregionu Pomerania)

Dieses Projekt wird durch die Europäische Union aus Mitteln des Europäischen Fonds für Regionale Entwicklung unterstützt Programm INTERREG IV A (Fonds für kleine Projekte der Euroregion Pomerania)

Wojciech Zbaraszewski, Wilhelm Steingrube,
Dariusz Pieńkowski

5. Wnioski

Powstawaniu euroregionów towarzyszą próby stworzenia wspólnej strategii rozwoju regionu z wykorzystaniem uwarunkowań społeczno-ekonomicznych i przyrodniczych w poszczególnych ich częściach. Po przystąpieniu Polski do strefy Schengen w 2007 r. i likwidacji administracyjnych ograniczeń w przekraczaniu granicy w Euroregionie Pomerania obszary przygraniczne stanęły przed koniecznością zbudowania nowej tożsamości w oparciu o różne uwarunkowania społeczno-ekonomiczne i kulturowe po obu stronach niewidocznej granicy.

Podjęte w ramach projektu pilotażowego badania w Wolińskim Parku Narodowym w zakresie ustalania atrakcyjności polskich obszarów przyrodniczo cennych dla turystów niemieckich umożliwiły wstępne zidentyfikowanie uwarunkowań społeczno-ekonomicznych i przyrodniczych dla zwiększenia atrakcyjności turystycznej tych terenów wśród turystów niemieckich. Pomimo wzrastającej atrakcyjności Polski dla turystów niemieckich, badania po stronie niemieckiej ujawniły, że znajomość polskich obszarów przyrodniczo cennych oraz zainteresowanie nimi wśród turystów przybywających na wypoczynek do popularnych niemieckich kurortów wypoczynkowych (Ahlbeck, Heringsdorf, Bansin) są niskie. Największy udział wśród turystów niemieckich odwiedzających Woliński Park Narodowy mają turyści zamieszkujący niemiecką część Euroregionu, czyli mieszkańcy Meklemburgii-Pomorza Przedniego oraz Brandenburgii.

Turyści niemieccy masowo odwiedzający tzw. kurorty cesarskie w małym stopniu znali Woliński Park Narodowy i byli zainteresowani jego odwiedzeniem. Kurorty te stanowią historycznie ugruntowane miejsce wypoczynku dla Niemców, oferując w szerokim zakresie możliwości różnego rodzaju aktywności turystycznej dla swoich gości. Z kolei turystyka w województwie zachodniopomorskim, głównej części składowej tego euroregionu po stronie polskiej, w dużym stopniu związana jest z rozwojem różnego rodzaju form aktywności turystycznej atrakcyjnej dla turystów niemieckich zamieszkujących niemiecką część Euroregionu Pomerania.

Badania wśród turystów polskich i niemieckich w Wolińskim Parku Narodowym pozwoliły na zbudowanie profilu turystów w szczególności zainteresowanych turystyką na obszarach przyrodniczo cennych. Zwłaszcza dwie grupy zmiennych powiązane były z narodowością turystów odwiedzających Woliński Park Narodowy. Specyficzną grupę ze względu na narodowość stanowili niemieccy seniorzy wydający średnio ponad 600 euro i nocujący dłużej niż 2 dni

głównie w hotelach. Niemieccy seniorzy z punktu widzenia rozwoju turystyki w Polsce są pożądaną grupą. Turystyka osób w starszym wieku nie powoduje tak dużego obciążenia dla środowiska. Wynika to z faktu większej świadomości tych osób w porównaniu do grup młodzieży oraz i mniejszego uzależnienia turystyki osób starszych od sezonu wakacyjnego. To z kolei przyczynia się do zmniejszenia sezonowości ruchu turystycznego, co jest korzystne dla obszarów przyrodniczo cennych.

Wśród turystów polskich charakterystyczna była grupa respondentów w średnim wieku (26–40 lat) podróżująca z dziećmi samochodami. Przy czym na miejsce noclegowe wybierane były głównie kwatery prywatne i domy wczasowe. W większym stopniu grupę tę charakteryzowało też nastawienie na wypoczynek i aktywność fizyczną, krótszy pobyt oraz dużo mniejsze wydatki na osobę (201–600 euro). Nie oznacza to, że sumaryczna wielkość wydatków tych osób była mniejsza, gdyż podróżowały one zazwyczaj z dziećmi, co znacznie zwiększało całkowitą wysokość wydatków. Dominującym źródłem wiedzy o Wolińskim Parku Narodowym dla tej grupy osób był Internet.

Analiza społeczno-ekonomicznych i przyrodniczych uwarunkowań po obu stronach granicy wskazała na wiele wspólnych czynników towarzyszących rozwojowi euroregionu. Istotne różnice występują w poziomie dochodów, które są wyższe u sąsiadów z Niemiec, oraz strukturze wieku, w której większy udział osób starszych odnotowuje się w populacji niemieckiej. Turyści w tym wieku stanowią również charakterystyczną grupę osób zainteresowanych turystyką na obszarach przyrodniczo cennych. Można więc powiedzieć, że uwarunkowania społeczno-ekonomiczne są potencjalnie korzystnym czynnikiem dla rozwoju turystyki po stronie polskiej, w tym w szczególności turystyki na terenach przyrodniczo cennych.

W opracowaniu strategii rozwoju regionu należy w szczególności zwrócić uwagę na preferencje tej grupy turystów. Tymczasem baza noclegowa w województwie zachodniopomorskim w relatywnie niewielkim stopniu opiera się na ofercie miejsc noclegowych w hotelach, które preferowane są przez turystów niemieckich, co wykazały przeprowadzone badania. Nie bez znaczenia jest również społeczna świadomość uwarunkowań turystycznych po stronie polskiej. Jej przeobrażenia wymagają czasu i nowych doświadczeń, które będą rozwijane w miarę przekraczania granicy przez turystów niemieckich w oparciu o działania marketingowe na rzecz rozwoju turystyki w Polsce. W zakresie barier w przekraczaniu granicy respondenci niemieccy wskazywali przede wszystkim na barierę językową oraz niski poziom poczucia bezpieczeństwa po stronie polskiej.

Dalsze badania wymagają pogłębionej analizy preferencji wśród turystów niemieckich, którzy stanowili nieproporcjonalnie mniejszą część respondentów uczestniczących w ankiecie. Badaniami powinny być objęte zorganizowane grupy turystów przybywających autokarami nad Jezioro Turkusowe w Wolińskim Parku Narodowym oraz działania marketingowe podejmowane w euroregionie na rzecz wypracowania wspólnych projektów umożliwiających intensyfikację wymiany turystów po obu stronach granicy.

Literatura

- Balicki A. 2009. Statystyczna analiza wielowymiarowa i jej zastosowania społeczno-ekonomiczne. Gdańsk: UG.
- Bąk I. 2013. Statystyczna analiza aktywności turystycznej seniorów w Polsce. Szczecin: Wydawnictwo Uczelniane Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie.
- Białycki T., Krzywicki S. (red.) 2013. Leksykon Puszczy Wkrzańskiej. Nowe Warpno: Stowarzyszenie Ziemia Warpińska.
- Biuro Konserwacji Przyrody w Szczecinie 2010. Waloryzacja przyrodnicza województwa zachodniopomorskiego. Szczecin.
- Bork H.-R., Bork H., Dalchow C., Faust B., Piorr H.-P., Schatz T. 1998. Landschaftsentwicklung in Mitteleuropa. Wirkungen des Menschen auf Landschaften. Gotha/Stuttgart: Klett-Perthes.
- Borówka R.K. 2004. Środowisko naturalne Pomorza Zachodniego. [W:] K.R. Borówka, S. Friedrich, T. Heese, J. Jasnowska, R. Kochanowska, M. Opęchowski, E. Stanecka, W. Zyska (red.), Natura Pomorza Zachodniego. Szczecin: Oficyna In Plus, s. 6–105.
- Czaja S. (red.) 2007. Prawo środowiskowe dla ekonomistów. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Czochański T. 2002. Ruch turystyczny w Tatrzańskim Parku Narodowym. [W:] J. Partyka (red.), Użytkowanie turystyczne parków narodowych. Ruch turystyczny, zagospodarowanie, konflikty, zagrożenia. Ojców: Instytut Ochrony Przyrody PAN.
- Dann T., Ratzke U. 2004. Böden. [W:] G. Katzung (red.), Geologie von Mecklenburg-Vorpommern. Stuttgart: E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung (Nägele u. Obermiller), s. 489–507.
- Dekret z 8 listopada 1918 r. Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury (Dziennik Praw Państwa Polskiego nr 16, poz. 36).
- Dudley N. (red.) 2008. Guidelines for Applying Protected Area Management Categories. Gland, Switzerland: IUCN.
- Dudley N., Stolton S. (red.) 2008. Defining protected areas: An International Conference in Almeria, Spain. Gland, Switzerland: IUCN.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa. 2009/147/WE.
- Dyrektywa Rady z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory. 92/43/EWG.
- Europarc Deutschland e.V. 2013. Managementqualität deutscher Nationalparks. Berlin: Selbstverlag.
- Eurostat 2013. European social statistics. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Gatnar E., Walesiak M. (red.) 2004. Metody statystycznej analizy wielowymiarowej w badaniach marketingowych. Wrocław: Wydawnictwo AE we Wrocławiu.
- Grabiński T. 1992. Metody aksonometrii. Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie.

- Granitzki K., Katzung G. 2004a. Torfe und Braunkohlen. [W:] G. Katzung (red.), Geologie von Mecklenburg-Vorpommern. Stuttgart: E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung (Nägele u. Obermiller), s. 421–422.
- Granitzki K., Katzung G. 2004b. Steine und Erden. [W:] G. Katzung (red.), Geologie von Mecklenburg-Vorpommern. Stuttgart: E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung (Nägele u. Obermiller), s. 409–420.
- GUS 2005. Ochrona środowiska 2005. Warszawa.
- GUS 2006. Ochrona środowiska 2006. Warszawa.
- GUS 2007. Ochrona środowiska 2007. Warszawa.
- GUS 2008. Ochrona środowiska 2008. Warszawa.
- GUS 2009. Ochrona środowiska 2009. Warszawa.
- GUS 2010. Ochrona środowiska 2010. Warszawa.
- GUS 2011. Ochrona środowiska 2011. Warszawa.
- GUS 2011a. Wskaźniki zrównoważonego rozwoju Polski. Katowice.
- GUS 2012. Ochrona środowiska 2012. Warszawa.
- GUS 2012a. Rocznik Statystyczny Województwa Zachodniopomorskiego. Szczecin.
- GUS 2013. Ochrona środowiska 2013. Warszawa.
- GUS 2013a. Turystyka w 2012. Warszawa.
- Herrig E. 2004. Kreide auf Rügen. [W:] G. Katzung (red.), Geologie von Mecklenburg-Vorpommern. Stuttgart: E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung (Nägele u. Obermiller), s. 186–196.
- Jasnowska J. 2004. Świat roślin. [W:] K.R. Borówka, S. Friedrich, T. Heese, J. Jasnowska, R. Kochanowska, M. Opęchowski, E. Stanecka, W. Zyska (red.), Natura Pomorza Zachodniego. Szczecin: Oficyna In Plus, s. 106–163.
- Katzung G. 2004. Regionalgeologische Stellung und Entwicklung. [W:] G. Katzung (red.), Geologie von Mecklenburg-Vorpommern. Stuttgart: E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung (Nägele u. Obermiller), s. 8–37.
- Katzung G., Granitzki K. 2004. Salze und Erze. [W:] G. Katzung (red.), Geologie von Mecklenburg-Vorpommern. Stuttgart: E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung (Nägele u. Obermiller), s. 423–425.
- Katzung G., Müller U. 2004. Quartär. [W:] G. Katzung (red.), Geologie von Mecklenburg-Vorpommern. Stuttgart: E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung (Nägele u. Obermiller), s. 221–362.
- Kistowski M. 2001. Indywidualne formy ochrony przyrody w obrębie parków krajobrazowych województwa pomorskiego – dylemat „babuszeki”. [W:] G. Bezkowska (red.), Park krajobrazowy i co dalej? Problemy ekologii krajobrazu. T. IX. Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Kliewe H. 2004. Weichsel-Spätglazial und Holozän. [W:] G. Katzung (red.), Geologie von Mecklenburg-Vorpommern. Stuttgart: E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung (Nägele u. Obermiller), s. 242–284.
- Kowalczyk D.I. 2010. Rozwój funkcji turystycznych w Wolińskim Parku Narodowym. Klify 5: 115–123.
- Kucharczyk J., Łada A., Ochmann C., Wenerski Ł. 2013. Polityka i życie codzienne. Niemieckie spojrzenie na Polskę i Rosję. Warszawa: Fundacja Instytut Spraw Publicznych.
- Küster H. 1995. Geschichte der Landschaft in Mitteleuropa. Von der Eiszeit bis zur Gegenwart. München: C.H. Beck.
- Labuda G. (red.) 1972. Historia Pomorza. T. I. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Lewicki I. 1994. Rola i znaczenie Wolińskiego Parku Narodowego. Wolin. Zrównoważony rozwój w strefie przygranicznej. Szczecin: Oficyna In Plus.

- Liszewski S. 2009. Przestrzeń turystyczna parków narodowych w Polsce. [W:] B. Domański, W. Kurek (red.), *Gospodarka i przestrzeń*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Malina A. 2004. Wielowymiarowa analiza przestrzennego zróżnicowania struktury gospodarki Polski według województw. Kraków: Wydawnictwo AE w Krakowie.
- Mayer M. 2013. *Kosten und Nutzen des Nationalparks Bayerischer Wald*. München: Oekom.
- Meyer B., Senkowska B. 2005. Znaczenie środowiska przyrodniczego jako determinanty ruchu turystycznego na przykładzie gminy Rewal. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego: Ekonomiczne Problemy Turystyki* 5: 181–196.
- Milewski D. 2005. Determinanty rozwoju funkcji turystycznej gmin nadmorskich województwa zachodniopomorskiego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego: Ekonomiczne Problemy Turystyki* 5: 213–226.
- Ministerium für Landwirtschaft, Umwelt und Verbraucherschutz Mecklenburg-Vorpommern 2007. *Der Wald in Mecklenburg-Vorpommern. Ausgewählte Ergebnisse der Bundeswaldinventur II*. Schwerin
- Ministerium für Wirtschaft, Bau und Tourismus Mecklenburg-Vorpommern (red.) 2012. *Wirtschaftsbericht Mecklenburg-Vorpommern 2012. Investieren in Mecklenburg-Vorpommern*. Schwerin
- Möller L. 2007. Kriterien für Biosphärenreservate in Deutschland. *UNESCO heute*, 2: 48–53.
- Niedermeyer R.-O., Duphorn K. 2011. Geologische Entwicklung im Präquartär. [W:] R.-O. Niedermeyer, R. Lampe, W. Janke, K. Schwarzer, K. Duphorn, H. Kliewe, F. Werner (red.), *Die deutsche Ostseeküste*. (= Sammlung geologische Führer Band 105). Stuttgart: Gebr. Borntraeger, s. 12–31.
- Niedermeyer R.-O., Lampe R., Kliewe H., Schwarzer K. 2011. Die Küsten der südwestlichen Ostsee. [W:] R.-O. Niedermeyer, R. Lampe, W. Janke, K. Schwarzer, K. Duphorn, H. Kliewe, F. Werner (red.), *Die deutsche Ostseeküste*. (= Sammlung geologische Führer Band 105). Stuttgart: Gebr. Borntraeger, s. 92–112.
- Nyaupane G.P., Poudel S. 2011. Linkages among biodiversity, livelihood, and tourism. *Annals of Tourism Research* 38, 4: 1344–1366.
- PART 2010. *Strategia rozwoju turystyki w województwie zachodniomorskim do 2015 roku*. Warszawa–Szczecin–Koszalin: Polska Agencja Rozwoju Turystyki SA.
- Pociask-Karteczka J., Baścik M., Czubernat S. 2007. Ruch turystyczny w Tatrzańskim Parku Narodowym w latach 1993–2005. [W:] W. Kurek, M. Mika (red.), *Studia nad turystyką. Tradycje, stan obecny i perspektywy badawcze*. Kraków: IGiP UJ.
- Pociecha J., Podolec B., Sokołowski A., Zając K. 1988. *Metody taksonomiczne w badaniach społeczno-ekonomicznych*. Warszawa: PWN.
- Rąkowski G. (red.) 2004. *Parki krajobrazowe w Polsce*. Warszawa: Instytut Ochrony Środowiska.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. 1928 nr 29, poz. 265).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 1990 r. w sprawie utworzenia Drawieńskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1990 nr 26, poz. 151).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 marca 1960 r. w sprawie utworzenia Wolińskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1960 nr 14, poz. 79).
- Schretzenmayr S. 2004. *Erdöl und Erdgas*. [W:] G. Katzung (red.), *Geologie von Mecklenburg-Vorpommern*. Stuttgart: E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung (Nägele u. Obermiller), s. 451–457.

- Sitte P., Ziegler H., Ehrendorfer F., Bresinsky A. (red.) 1993. Lehrbuch der Botanik. Stuttgart, Jena, New York: Gustav Fischer Verlag.
- Sobczyk M. 1995. Statystyka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Stamv (Statistisches Amt Mecklenburg-Vorpommern) (red.) 2013. Statistisches Jahrbuch Mecklenburg-Vorpommern. Ausgabe 2013. Schwerin.
- Stanimir A. 2005. Analiza korespondencji jako narzędzie do badania zjawisk ekonomicznych. Wrocław: Wydawnictwo AE we Wrocławiu.
- Statistisches Amt Mecklenburg-Vorpommern (red.) 2011. Mecklenburg-Vorpommern im Spiegel der Statistik. Schwerin.
- Statistisches Amt Mecklenburg-Vorpommern (red.) 2012. Statistisches Jahrbuch 2012. Schwerin.
- Symonides E. 2008. Ochrona przyrody. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Szul R. 1999. Rola granicy w gospodarce – próba ujęcia teoretycznego. [W:] A. Mync, R. Szul (red.), Rola granicy i współpracy transgranicznej w rozwoju regionalnym i lokalnym. Warszawa: Wydawnictwo Europejskiego Instytutu Rozwoju Regionalnego i Lokalnego.
- Tokarczuk T. 2009. Krajobraz krawędzi – specyfika przestrzeni transgranicznej a rozwój turystyki. Nauka–Przyroda–Technologie 3, 1: 45–50.
- Twardochleb B. 2000. Pomorze Zachodnie: 2000 lat. Nowe rozdziały kronik. Kurier Szczeciński z dnia 29 grudnia.
- Unesco (red.) 1996. Biosphärenreservate. Die Sevilla-Strategie und die Internationalen Leitlinien für das Weltnetz. Bonn: Bundesamt für Naturschutz.
- Urząd Statystyczny w Szczecinie 2010. Ochrona środowiska w województwie zachodniopomorskim w latach 2007–2009.
- UStat 2012. Pogranicze polsko-niemieckie 2010 w liczbach. Zielona Góra: Zielonogórski Urząd Statystyczny.
- Ustawa z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 1934 nr 31, poz. 274).
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 1949 nr 25, poz. 180).
- Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (Dz.U. 1991 nr 101, poz. 444).
- Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 1991 nr 114, poz. 492).
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2009 nr 151, poz. 1220 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 nr 92, poz. 880 z późn. zm.).
- WiMi M-V (Ministerium für Wirtschaft, Arbeit und Tourismus Mecklenburg-Vorpommern) (red.) 2010. Die Folgen des Klimawandels in Mecklenburg-Vorpommern 2010. Schwerin: Eigenverlag.
- Wulf O. 2014. Wystąpienie szwedzkich partnerów z Euroregionu Pomierania. Informacja ustna z dnia 18.02.2014.
- Ziółkowski R. 2010. Charakterystyka aktywności turystycznej na obszarach o dominujących walorach przyrodniczych. Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia 9, 4.

Źródła internetowe

ARGE (= Bearbeitungsteam, bestehend aus: W.O.W. Kommunalberatung und Projektbegleitung GmbH/Döllinger Architekten Berlin, Inregia AB (Nordregio) Stockholm, Inros Lackner AG Rostock, Regionale Biuro Gospodarski Przestrzennej Stettin). Fort-

- schreibung (http://www.pomerania.net/download/EHK_POMERANIA_2007-13_Endfassung_DE.pdf; dostę: 17.02.2014).
- Baza danych obszarów Natura 2000 (www.gdos.gov.pl/Articles/view/1914/Baza_danych; dostę: 29.11.2013).
- BFN (Bundesamt für Naturschutz) 2013a. Naturparke in Deutschland (http://www.bfn.de/0308_np.html; dostę: 20.12.2013).
- BFN (Bundesamt für Naturschutz) 2013b: Natura 2000 (http://www.bfn.de/0316_grundsaetze.html#c71796; dostę: 19.12.2013).
- BMJ (Bundesministerium der Justiz) 2009. Bundesnaturschutzgesetz vom 29. Juli 2009 (BGBl. I S. 2542) (http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/bnatschg_2009/gesamt.pdf; dostę: 20.12.2013).
- Bundeszentrale für Politische Bildung (<http://www.bpb.de/>).
- Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R (95) 10 of the Committee of Ministers to member states on a sustainable tourist development policy in protected areas; Adopted by the Committee of Ministers on 11. September 1995 at the 543rd meeting of the Minister's Deputies (<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstranetServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=536662&SecMode=1&DocId=527924&Usage=2>; dostę: 9.11.2013).
- Drawieński Park Narodowy (www.dpn.pl; dostę: 20.11.2013).
- DPU (= Deutsche Projekt Union GmbH Planer Ingenieure). Grenzüberschreitendes Entwicklungs- und Handlungskonzept der Euroregion Pomerania für den Zeitraum 2000–2006 (http://www.pomerania.net/download/EHK_Pomerania_Bericht_D.pdf; dostę: 17.02.2014).
- EUROREGION POMERANIA 2003. Euroregion Pomerania. Polska, Deutschland, Sverige (http://www.pomerania.net/download/Kurzdarstellung_Euroregion_Pomerania_2003.pdf; dostę: 17.02.2014).
- Eurostat (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>; dostę: 4.10.2013).
- Eurostat – Regional statistics (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>; dostę: 10.09.2013).
- Geoserwis (<http://geoserwis.gdos.gov.pl/mapy/>; dostę: 16.11.2013).
- GUS (<http://www.stat.gov.pl>; dostę: 27.09.2013).
- GUS, Bank Danych Lokalnych (http://www.stat.gov.pl/bdl/app/dane_podgrup.display?p_id=983012&p_token=0.29608308989554644#; dostę: 23.11.2013).
- Hansel J. 2013. Eine neue Region entsteht: Pommersche Flusslandschaft (<http://www.polen-pl.eu/eine-neue-region-entsteht-pommersche-flusslandschaft/>; dostę: 17.02.2014).
- Heringsdorf (<http://www.gemeinde-ostseebad-heringsdorf.de>).
- KEP (= Kommunalgemeinschaft Euroregion Pomerania) e.V. 2013. Fortschreibung (http://www.pomerania.net/download/EHK_Pomerania_2014-20_DE_2013-09-30_mit_Teilkonzepten.pdf; dostę: 17.02.2014).
- Kinder S., Roos N. 2013. „Szczettinstan“ und „Nowa Amerika“. Regionsbildung von unten im deutsch-polnischen Grenzraum (<http://www.eurozine.com/articles/2013-10-08-kinder-de.html>; dostę: 17.02.2014).
- KSNG (http://ksng.gugik.gov.pl/pliki/mapa_administracyjna_polski_2013.pdf; dostę: 29.09.2013).
- Landesamt für Umwelt, Naturschutz und Geologie M.-V. (<http://www.lung.mv-regierung.de/>).
- Landesportal M.-V. (<http://www.regierung-mv.de>).
- Ministerium für Wirtschaft, Arbeit, Verkehr und Technologie des Landes Schleswig-Holstein (<http://www.schleswig-holstein.de/MWAVT/>).
- Ministerstwo Środowiska (www.mos.gov.pl; dostę: 20.11.2013).

- Mluv (Ministerium für Landwirtschaft, Umwelt und Verbraucherschutz Mecklenburg-Vorpommern) (red.) 2012. Statistisches Datenblatt. Land- und Forstwirtschaft, Fischerei, Natur und Landschaft (http://www.regierung-mv.de/cms2/Regierungsportal_prod/Regierungsportal/de/lm/Themen/Naturschutz_und_Landschaftspflege/Schutzgebiete/index.jsp?publikid=148; dostęp: 20.12.2013).
- Planco Consulting GmbH 2013. Interreg Project SuPortNet (<http://www.suportnet.com/>; dostęp: 17.02.2014).
- Pomerania.net 2008a. Was ist die Euroregion POMERANIA? (<http://www.pomerania.net/main.cfm?l=de&rubrik=5&th=30>; dostęp: 17.02.2014).
- Pomerania.net 2008b. Fördermöglichkeiten in der Euroregion Pomerania (<http://www.pomerania.net/main.cfm?rubrik=2&th=24&l=de>; dostęp: 17.02.2014).
- PWC/PricewaterhouseCoopers 2011. Analyse zur sozioökonomischen Lage im Land Mecklenburg-Vorpommern (www.pwc.de).
- Rezerwacja noclegów on-line (www.booking.com; dostęp: 29.09.2013).
- Sächsische Staatskanzlei (o.J.). Euroregionen (<http://www.internationales.sachsen.de/17557.htm>; dostęp: 17.02.2014).
- Statista (<http://www.statista.de>).
- Statistisches Amt M.-V. (<http://www.statistik-mv.de>).
- Statistisches Bundesamt (<http://www.destatis.de>).
- Tourismusverband M.-V. (<http://www.tmv.de>).
- UNWTO. Tourism Highlights 2013 Edition (<http://mkt.unwto.org/en/publication/unwto-tourism-highlights-2013-edition>; dostęp: 8.11.2013).
- Woliński Park Narodowy (www.wolinpn.pl; dostęp: 20.11.2013).
- World Conservation Strategy. Living Resource Conservation for Sustainable Development. IUCN, UNEP, WWF, FAO, UNESCO (<https://portals.iucn.org/library/efiles/html/WCS-004/cover.html>; dostęp: 20.11.2013).
- ZPKWZ, Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Zachodniopomorskiego (<http://www.zpkwz.pl/>; dostęp: 18.11.2013).

Autorzy części I:

dr Iwona Bąk
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
Wydział Ekonomiczny
ul. Janickiego 31
71-270 Szczecin
e-mail: ibak@zut.edu.pl

dyp. geograf Gabriel Gach
Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald
Institut für Geographie und Geologie
Makarenkostraße 22
17487 Greifswald
e-mail: gabriel.gach@uni-greifswald.de

mgr Maciej Oesterreich
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
Wydział Ekonomiczny
ul. Janickiego 31
71-270 Szczecin
e-mail: maciej.oesterreich@zut.edu.pl

dr Dariusz Pieńkowski
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Wydział Ekonomiczno-Społeczny
ul. Wojska Polskiego 28
60-637 Poznań
e-mail: darpie_xl@wp.pl

dr Ralf Scheibe
Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald
Institut für Geographie und Geologie
Makarenkostraße 22
D-17487 Greifswald
E-Mail: ralf.scheibe@uni-greifswald.de

prof. dr Wilhelm Steingrube
Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald
Institut für Geographie und Geologie
Makarenkostraße 22
17487 Greifswald
e-mail: steingru@uni-greifswald.de

dr Wojciech Zbaraszewski
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
Wydział Ekonomiczny
ul. Janickiego 31
71-270 Szczecin
e-mail: wzbaraszewski@zut.edu.pl

Część II

Spoleczno-ekonomiczne problemy obszarów przyrodniczo cennych

Bazyli Poskrobko

Europejskie Centrum Zielonej Terapii i Rekreacji. Koncepcja nowego produktu turystycznego

Na świecie już od wielu dziesięcioleci obserwuje się szybki rozwój turystyki oraz intensyfikację badań naukowych tego zjawiska. W Polsce istotne przyspieszenie rozwoju tej branży rozpoczęło się w latach 90. ubiegłego wieku. Rozwija się głównie mały i drobny biznes związany z turystyką: hotelarstwo, gastronomia, biura podróży. Rozwój ten dobrze służy mieszkańcom regionu i kraju, zaspokaja potrzeby wypoczynku i krótkotrwałej, kilkudniowej rekreacji. Przyczynia się także do aktywizacji i uatrakcyjnienia rejonów i miejscowości, w których znajdują się już rozpoznane atrakcje turystyczne.

Zdecydowana większość podejmowanych przedsięwzięć turystycznych jest oparta na własnym, drobnym kapitale, czasem wspieranym przez dotacje z funduszy europejskich. Są to działania bardzo zindywidualizowane. Ich koordynacją zajmują się głównie samorządy terytorialne poprzez miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego oraz pozwolenia na budowę z zachowaniem wymogów ochrony środowiska. Stąd w rozwoju małego biznesu turystycznego przeważa swego rodzaju „wolnoamerykanka”. Jest to „choroba wieku dziecięcego”, która powoduje określone konsekwencje. Wykorzystuje się istniejące atrakcje przyrodnicze, historyczne i kulturowe jako podstawę indywidualnych korzyści przedsiębiorców „tu i teraz”. Ani drobni inwestorzy, ani władze samorządowe nie zastanawiają się nad racjonalnością ich wykorzystania w długiej perspektywie czasowej, nie bada się pojemności turystycznej czy właściwości terapeutycznych i rekreacyjnych systemów przyrodniczych, a także skutków nadmiernego obciążenia zabytków historycznych lub kulturowych. W ekonomii jest to określane mianem rabunkowej eksploatacji dóbr publicznych, które w efekcie ulegają nadmiernemu zużyciu, zanieczyszczeniu lub zniszczeniu. Elinor Ostrom¹ już kilka dziesięcioleci temu udowodniła, że korzystanie z dóbr publicznych, szczególnie przyrodniczych, poprzez przyzmat indywidualnych korzyści (zysku) prowadzi do pogorszenia ich stanu, a następnie do pojawienia się negatywnych skutków, na ogół nieodwracalnych.

W rozwoju turystyki w Polsce stosunkowo małe jest zaangażowanie międzynarodowych firm turystycznych. Rozwój turystyki międzynarodowej na skalę

¹ Elinor Ostrom była profesorem Uniwersytetu Bloomington (USA), w 2009 roku otrzymała Nagrodę Nobla za „analizę ekonomicznych aspektów zarządzania, szczególnie przez wspólnoty”.

ponadregionalną następuje w dużych aglomeracjach miejskich, głównie w Warszawie i Krakowie. W zasadzie białą plamą pod tym względem jest wschodnia Polska, a szczególnie województwa lubelskie i podlaskie. Jest to obszar jeszcze nieodkryty dla zorganizowanej międzynarodowej turystyki.

Rozwój interdyscyplinarnych badań naukowych dotyczących z jednej strony turystyki jako biznesu, z drugiej zaś jako procesu odnowy fizycznych i psychicznych sił człowieka na świecie obserwuje się od lat 80. XX w. W Polsce badania w tym zakresie na szerszą skalę zaczęły się rozwijać w latach 90. W dorobku naszych uczonych wciąż jeszcze przeważają prace o charakterze opisowo-diagnostycznym, zaś mało jest prac planistyczno-wdrożeniowych.

Dalszy rozwój turystyki musi być w większym stopniu realizowany zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju. Powinien być oparty na kompleksowych projektach, wykorzystujących wyniki poważnych, wielodyscyplinarnych badań naukowych oraz najlepsze praktyki branży turystycznej odnotowane na świecie. Projekty powinny obejmować całe regiony turystyczne, odkrywać znajdujące się tam walory i udostępniać je turystom. Realizacja takich projektów powinna umożliwić szerokie zaangażowanie lokalnych społeczności oraz krajowego i międzynarodowego kapitału. W ten sposób można zapewnić racjonalizację turystycznego wykorzystania dóbr publicznych, pobudzić tworzenie się celowych grup społecznych, w efekcie zapewnić rozwój społeczeństwa obywatelskiego, włączenie lokalnych ośrodków turystycznych w międzynarodowy system informacji i zarządzania ruchem turystycznym, a w sumie zainicjować zrównoważony rozwój terenów o charakterze peryferyjnym.

Celem opracowania jest przedstawienie ogólnej koncepcji projektu nowego produktu turystycznego pod nazwą zielona terapia i rekreacja, ze szczególnym uwzględnieniem psychologicznych, przyrodniczych, kulturowych i organizacyjnych uwarunkowań procesu jego tworzenia i funkcjonowania.

Pojęcie zielona terapia jest rozumiane jako leczenie lekkich zaburzeń psychicznych i emocjonalnych bez użycia leków, poprzez bezpośredni kontakt z przyrodą, czyli poprzez oddziaływanie na psychikę naturalnych krajobrazów, kolorów, zapachów i szumu natury. W głównej mierze dotyczy to leczenia zaburzeń spowodowanych przepracowaniem lub zbyt długą, stałą pracą przy komputerze.

Zielona rekreacja jest to aktywny wypoczynek celem wzmocnienia sił fizycznych, umysłowych i twórczych człowieka. Z założenia powinna odbywać się głównie na „wolnym powietrzu” w różnych ekosystemach – leśnych, polnych, łąkowych lub wodnych, a także w parkach, zagajnikach, ogrodach, ogródkach zielarskich lub kwiatowych. Miejsca rekreacji powinny wzbudzać zainteresowanie rekreantów, dlatego powinny być wzbogacone o różne urządzenia informacyjno-edukacyjne, techniczne i kulturowe, np. służące wzmocnieniu kondycji fizycznej oraz odprężeniu umysłowemu.

Zieloną terapię i rekreację można prowadzić w różnych formach organizacyjnych. W tym artykule proponuje się formę wielopodmiotowych organizacji funkcjonujących na wielkich obszarach leśnych, bagienno-łąkowych i polnych. Najbardziej predystynowane pod tym względem jest pogranicze polsko-litewsko-białoruskie. Proponuje się utworzenie na tym obszarze Europejskiego Centrum

Zielonej Terapii i Rekreacji. Jest to specyficzny zakątek Europy charakteryzujący się najwyższą bioróżnorodnością, niskim zaludnieniem i słabo rozwiniętą gospodarką. Na tym terenie mogą być rozwijane równolegle takie specjalności, jak: terapia i rekreacja w ekosystemach, kwiatowo- i ziołoterapia w specjalnych ogrodach, zapachoterapia, muzykoterapia czy hipoterapia w obiektach turystycznych. Podstawą koncepcji są nowe oczekiwania rosnącej grupy turystów, którzy pragną znaleźć odprężenie psychiczne, wytchnienie dla wzroku obciążonego pracą przy komputerze, a jednocześnie poszukują nowych atrakcji i nowych doznań. Jest to swego rodzaju efekt społecznego trendu powrotu do natury.

W tekście rozwinięto tylko kilka wątków tego złożonego problemu.

Turystyka zdrowotna, według definicji sformułowanej jeszcze w latach 70. XX w., „jest to świadome i dobrowolne udanie się na pewien okres poza miejsce zamieszkania, w czasie wolnym od pracy w celu regeneracji ustroju dzięki aktywnemu wypoczynkowi fizycznemu i psychicznemu” (Wolski 1970). W ostatnim dziesięcioleciu cel zdrowotny staje się jednym z wiodących motywów wyjazdów turystyczno-wypoczynkowych. Jest to wynik zarówno potrzeby poprawy kondycji fizycznej i psychicznej człowieka, poszukiwania takich sposobów spędzania wolnego czasu, które zmniejszą negatywne skutki wykonywania pracy i życia w warunkach współczesnej cywilizacji. Jest to trend społeczny, swego rodzaju moda na zdrowy styl życia.

Cechą charakterystyczną współczesnej cywilizacji jest zastępowanie gospodarki opartej na sile przez gospodarkę opartą na wiedzy. Jak dowodzi Florida, rozwija się nowa klasa społeczna, zwana klasą kreatywną. Wyniki jego badań dowodzą, że w Stanach Zjednoczonych na przełomie XX i XXI w. ta nowa klasa społeczna obejmowała około 30% wszystkich zatrudnionych. „Rdzeń klasy kreatywnej tworzą (...) ludzie, których funkcją ekonomiczną jest tworzenie nowych idei i pomysłów, nowych technologii i nowych treści kreatywnych” (Florida 2010: 31). Są to pracownicy o ponadprzeciętnych zarobkach, którzy mają świadomość potrzeby i mają realne (finansowe, czasowe) możliwości poddania się terapii i rekreacji w profesjonalnie zorganizowanych ośrodkach.

Castells dowiódł, że na początku bieżącego stulecia w sześciu najbardziej rozwiniętych krajach świata (Stany Zjednoczone, Kanada, Japonia, Francja, Niemcy i Wielka Brytania) swoją wiedzę sprzedawało około 40% zatrudnionych, zaś 60% wykonywało zawody wymagające sprawności fizycznej (Castells 2008). Bank Światowy podaje, że w Stanach Zjednoczonych w 2010 r. już 45% zatrudnionych żyło ze sprzedaży swojej wiedzy. Oznacza to, że zwiększa się liczba ludzi, dla których zdrowy odpoczynek to regeneracja psychiczna. O ile zmęczenie fizyczne najlepiej zniwelować podczas „wylegiwania się” na plaży, opalania się na słońcu, korzystania z ochłody w wodzie, to dla uspokojenia psychicznego niezbędna jest zieleń i ruch. Stąd podstawowym warunkiem rozwoju turystyki zdrowotnej jest stworzenie możliwości przeżycia doznań. Największą gamę takich możliwości stwarza środowisko przyrodnicze (Owsiak 2012).

„Klasa kreatywna oczekuje stymulacji i inspiracji, a nie ucieczki od codzienności (...) ma swoje zainteresowania, które wykraczają poza wirtualny świat” – pisze Richard Florida (2010: 173). Ludzie tej klasy społecznej są szczególnie nastaw-

wieni na przeżycie doznań. Doznania różnią się od usług tak samo, jak usługi różnią się od dóbr. Kiedy klient płaci za usługę, nabywa pewien zestaw czynności wykonywanych w jego imieniu, kiedy zaś nabywa doświadczenie, to płaci za czas, w którym osobiście może brać udział w wydarzeniach. Towary są materialne, usługi przeważnie niematerialne, doznania zaś intelektualne. Ich istotą jest to, że mają pozostać w pamięci. Kiedyś ludzie ograniczali wydatki na dobra, aby móc więcej pieniędzy przeznaczyć na usługi. Dzisiaj zaś oszczędzają i wygospodarowują wolny czas, aby więcej zasobów przeznaczyć na doznania (Florida 2010: 173). Stąd przygotowanie obszarów i ośrodków terapii psychicznej oraz rekreacji ciała i umysłu wymaga identyfikacji wpływu na ludzkie doznania każdej atrakcji turystycznej, obiektu przyrody, ścieżki rekreacyjno-edukacyjnej czy konnej, drogi do przejażdżki bryczką czy sałmi.

Liczne badania nad estetyką i preferencjami krajobrazu wskazują, że ludzie najwyżej oceniają naturalne pejzaże o harmonijnym zróżnicowaniu rzeźby terenu i roślinności. Jest to swego rodzaju fenomen, który Wilson (1984) wyjaśnia w kontekście teorii ewolucji, tworząc pojęcie biofilii. Dowodzi on, że potrzeba kontaktu z naturą jest uwarunkowana biologicznie. Jego zdaniem ludzie są powiązani genetycznie ze środowiskiem przyrodniczym i naturalnym krajobrazem, a szczególnie z obszarami w stanie pierwotnym. Zdaniem Krzymowskiej-Kostrowickiej (1997) zestawienia barwne w oglądzie krajobrazu oddziałują na organizm ludzki wybitnie uspokajająco, likwidują stesy i napięcia emocjonalne. Dobroczynny wpływ kontaktu z naturą na psychiczny stan człowieka opisuje także Ulrich. Przeprowadził on szereg eksperymentów, w których wykazał, że obserwowanie pejzaży naturalnych prowadzi do redukcji stresu (również na poziomie oznak fizjologicznych) oraz sprzyja rekonwalescencji osób chorych. Na korzyści płynące z kontaktu z naturą wskazali też Rachel Kaplan i Stephen Kaplan w teorii regeneracji uwagi. W myśl tej teorii większość codziennych zajęć ludzi (praca, nauka) wymaga uwagi ukierunkowanej, która wiąże się z wysiłkiem i może prowadzić do szybkiego wyczerpania sił. Aby w pełni zregenerować uwagę ukierunkowaną, wskazana jest aktywizacja uwagi mimowolnej (rozproszonej), która przebiega bez wysiłku umysłowego i jest pobudzana przez fascynację. Przyroda jest zaś ważnym źródłem tzw. miękkich fascynacji (Kaplan, Kaplan 1989). Przebywanie na „łonie natury” podnosi nastrój ludzi i ich zdolność do mentalnego skupienia. Dzięki fascynacji przyrodą oraz możliwości zdystansowania się od uciążliwości życia zawodowego, poprawia się stan koncentracji umysłu, wzrasta kreatywność (Bell i in. 2004).

Ekosystemy i krajobrazy dostarczają człowiekowi szerokiej gamy doznań wielozmysłowych (multisensorycznych). Przebywanie „na łonie przyrody” bowiem silnie pobudza zmysły, co powoduje uruchomienie wszystkich kanałów percepcji. Człowiek mimowolnie harmonizuje własny rytm biologiczny z rytmem natury, który działa kojąco i relaksująco na jego organizm. Czas zaczyna płynąć inaczej, tak jakby spowalniał bieg. Poddanie się naturalnemu rytmowi powoduje, że człowiek czuje się wypoczęty i odprężony (Bielawska 2001: 46).

Warto jednak zauważyć, że skupienie głównej uwagi człowieka na przesadnie zagospodarowanych przyrodniczych atrakcjach turystycznych nie zawsze wzmac-

nia proces relaksu. Zbyt silne bodźce doprowadzają do przeciążenia umysłu i dekoncentracji uwagi, zbyt słabe zaś – do „wydelikacenia” oddziaływania (Krzymowska-Kostrowicka 1997: 46).

Fakt, że naturalne krajobrazy łagodzą stany napięcia stresowego, przyczynił się do rozwoju na świecie trendu wykorzystania piękna natury w procesach terapeutycznych. Pojawiły się różnego rodzaju terapie, np. silwoterapia (przebywanie w lesie), hortikuloterapia (terapia ogrodowa, inaczej roślinna) i pejzażoterapia (piękne widoki). Ostatnia z wymienionych oznacza nie tylko przebywanie w pięknym krajobrazie, ale też wykonywanie zajęć o tematyce przyrodniczej lub malowanie obrazów przedstawiających krajobrazy i obiekty przyrodnicze (Szulc 2011). Odpoczynek psychiczny w ekosystemach może (a nawet powinien) być połączony z muzykoterapią czy choreoterapią, zapachoterapią, kwiatoterapią, które pełnią funkcję ekspresyjną i kompensacyjną (Kataryńczuk 2007).

W psychologii pozytywnej szczególny nacisk kładzie się na zmianę filozofii życia. Należy tworzyć w umyśle poczucie zadowolenia z własnych osiągnięć, radości z faktu przebywania w określonym miejscu i danym gronie ludzi, rozwijając poczucie szczęścia. Przyroda na przykład w istotny sposób wpływa na rozwijanie poczucia szczęścia, które jest traktowane jako predyktor dobrej kondycji zdrowotnej (Hesen, Życińska 2008; Trzebińska 2008). Bycie szczęśliwym jest naturalnym dążeniem większości ludzi. Jak dowodzi Lyubomirsky (2011: 43), około 40% poczucia szczęścia podlega kształtowaniu przez naszą świadomość. Poczucie to nasila się, gdy człowiek osiąga harmonię „z samym sobą” i otoczeniem. Przebywanie na łonie natury, a jeszcze bardziej fascynacja przyrodą ułatwia przebieg tego procesu. Reakcje ludzi na informacje przekazywane przez przyrodę najczęściej przebiegają w sposób nieświadomy. Podstawowe stadium tego procesu polega na percepcji bodźców, które określają pierwsze wrażenia. Jest ono szczególnie ważne w procesie zielonej terapii i rekreacji, gdyż pozwala osiągnąć postawiony cel (Zimbardo 1994). Stadia późniejsze polegają na selektywnym doborze napływającej informacji i jej interpretowaniu, co wymaga już wysiłku umysłu.

W psychologii środowiskowej stosuje się szereg metod badawczych służących do opisu cech środowiska i sposobu ich wykorzystania w zielonej terapii i rekreacji. Mają one kluczowe znaczenie we wstępnych fazach projektów zagospodarowania turystyczno-rekreacyjnego obszarów przyrodniczych. Jako przykład można wskazać dwie spośród takich metod, pierwszą z nich jest metoda transekt walk. Jest to rodzaj pogłębionego, ustrukturalizowanego wywiadu, który prowadzony jest w trakcie spaceru. Procedura ta pozwala na zaangażowanie wszystkich zmysłów i bezpośredni opis przeżywanych doznań. Badania tą metodą, zrealizowane wśród odpowiednio dobranej grupy ludzi, umożliwiają ocenę danego obiektu przyrodniczego i pozwalają z dużym prawdopodobieństwem przewidzieć sposób jego postrzegania przez osoby o określonych kryteriach osobowościowych i/lub społecznych (Grosjean, Thibaud 2001). Drugą metodą jest indeks reakcji emocjonalnej na środowisko Jamesa A. Russela i Ulricha F. Laniusa. Istotą tej metody są reakcje typu emocjonalnego, które identyfikuje się w dwóch wymiarach „przyjemne–nieprzyjemne”, „pobudzające–niepobudzające”. W zależności od kombinacji tych emocji pojawiają się określone tendencje behawioralne: skłaniają do

podjęcia aktywności ku obiektowi fascynacji (emocje określane jako pobudzające i przyjemne), opuszczenia miejsca (emocje określane jako pobudzające i nieprzyjemne), relaksu, odprężenia, odpoczynku (emocje określane jako niepobudzające i przyjemne) lub nudy, bierności, monotonii (emocje określane jako niepobudzające i nieprzyjemne). Diagnoza tego typu jest istotna ze względu na fakt, że emocje leżą u podstaw szybkiego wartościowania środowiska przyrodniczego, tj. zanim badany będzie w stanie przeanalizować jego walory na poziomie poznawczym (Bell i in. 2004).

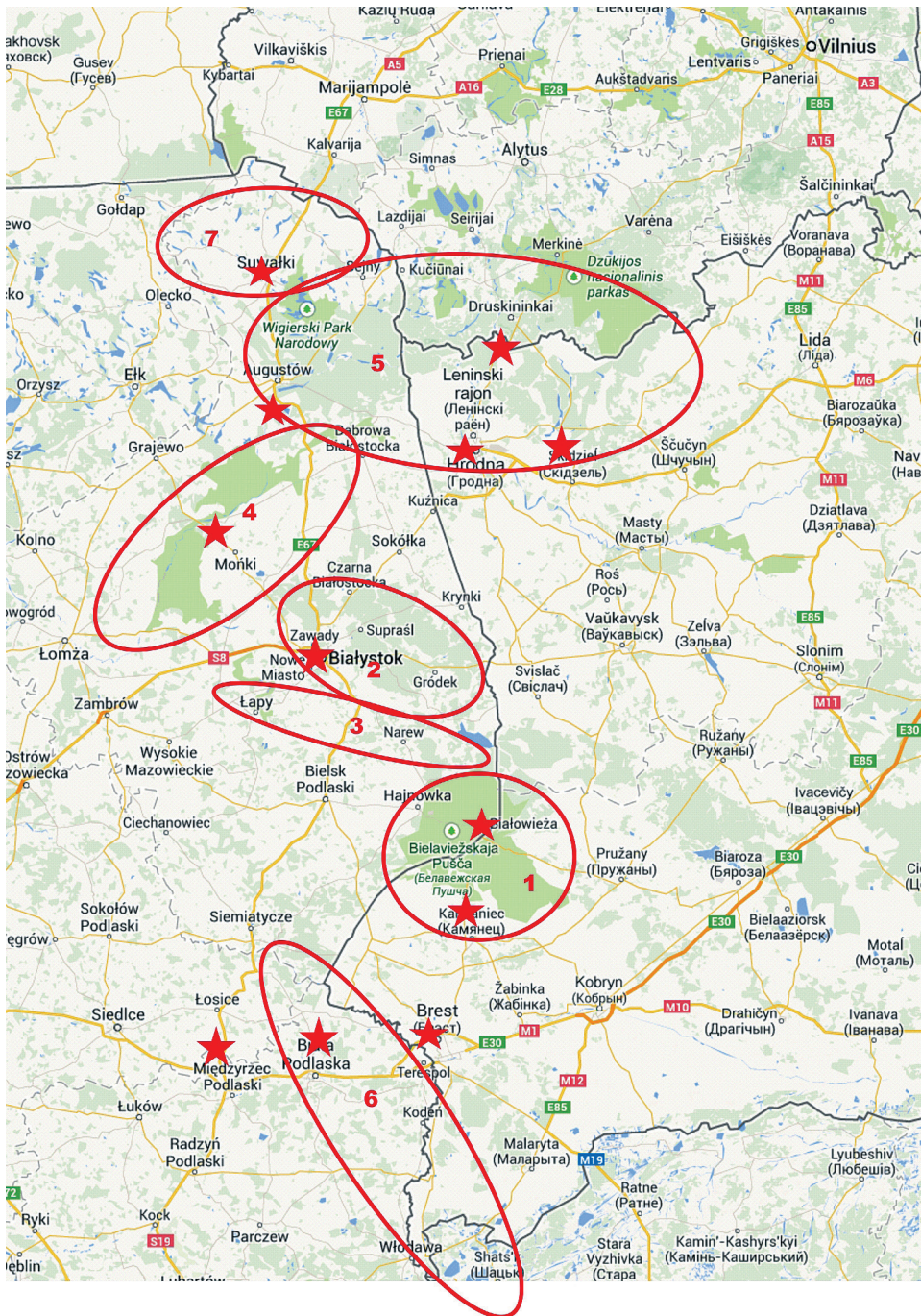
Przy projektowaniu ośrodków zielonej terapii i rekreacji należy zwrócić także uwagę na:

- czytelne zaprojektowanie przestrzeni, czyli stworzenie łatwo rozpoznawalnych punktów kompleksu, które ułatwią orientację, pozwolą uniknąć monotonii, zróżnicują różne jego części; czytelna przestrzeń ułatwia orientację, jest też wyżej oceniana pod względem estetycznym (Burton, Mitchel 2006);
- prymat rozwiązań umożliwiających przeprowadzanie zabiegów terapeutycznych i sprzyjających wieloaspektowej rekreacji nad rozwiązaniami wizualno-architektonicznymi. Poprawnie zaprojektowany obiekt powinien np. stymulować potrzebę („wymuszać” konieczność) ciągłego poruszania się, spacerowania i podziwiania krajobrazów, kolorów, okazów (np. pokroju różnych gatunków drzew), a także zapachów, które stanowią odpowiednie tło do porządkowania myśli i uczuć.

Są to tylko wybrane przesłanki do tworzenia nowego produktu turystycznego w formie specjalnie przygotowanych obszarów i ośrodków terapii psychicznej oraz rekreacji ciała i umysłu².

Na wschodnim pograniczu Unii Europejskiej znajduje się jeden z pięciu regionów całej Wspólnoty wyróżniający się niespotykanym gdzie indziej bogactwem przyrodniczym na wszystkich poziomach organizacji przyrody. Jest to obszar położony na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim (ryc. 1). Zachowały się tu, jako jedyne w całej Europie Środkowo-Wschodniej, wielkoprzestrzenne, nizinne, zwarte kompleksy leśne i łąkowo-bagiennie z roślinnością naturalną i półnaturalną. Na terenie tym znajduje się wiele polodowcowych jezior, głównie na Pojezierzu Augustowsko-Suwalskim. Znaczna część tego regionu została uznana za obszary przyrodniczo cenne i objęta różnymi formami ochrony. Ważną cechą jest relatywnie niski stopień urbanizacji i względnie mała gęstość zaludnienia, a w efekcie stosunkowo mały poziom degradacji środowiska. Jest to także teren styku narodowości i kultur. Wszystko to powoduje, że stanowi idealne miejsce rozwoju turystyki ukierunkowanej na terapię zmęczenia psychicznego i rekreację kreatywnych sił człowieka. Tego typu turystyka umożliwia zapewnienie ochrony obszarów przyrodniczo cennych, zachowanie tożsamości kulturowej, rozwój produkcji zdrowej żywności i lecznictwa uzdrowiskowego, a w sumie stworzenie nowych miejsc pracy i zahamowanie tempa wyludniania się tych okolic.

² Współautorami tego punktu są psycholożki dr Mirosława Czerniawska i mgr Aleksandra Czerniawska.

Ryc. 1. Obszar lokalizacji Europejskiego Centrum Zielonej Terapii i Rekreacji

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://mapy.google.pl>

Oddziaływanie terapeutyczne i rekreacyjne może być oparte na odpowiedniej organizacji pobytu stałego w konkretnym ośrodku przy wykorzystaniu lokalnych ekosystemów i krajobrazów lub związane z przemieszczaniem się na znaczne odległości po wielkoprzestrzennych obszarach przyrodniczych. Do terapii i rekreacji psychicznej mogą być wykorzystane następujące tereny:

- 1. Puszcza Białowieska** – jest to zwarty kompleks leśny o obszarze 1500 km² położony na pograniczu polsko-białoruskim, w tym w Polsce 625 km² i na Białorusi 875 km². Jest to las o bardzo zróżnicowanym składzie gatunkowym drzewostanów, co stwarza rzadko gdzie indziej spotykaną mozaikę kolorów, szczególnie w okresie wiosennym i jesiennym. Występuje tu także zróżnicowanie lokalnych uwarunkowań mikroklimatycznych – od powierzchni suchych dobrze nasłonecznionych do wilgotnych bardzo mocno zacienionych. Obszar nadaje się do wieloaspektowej terapii zmęczenia psychicznego. Na całym terenie Puszczy Białowieskiej istnieje dobrze rozwinięta infrastruktura turystyczna.
- 2. Puszcza Knyszyńska** jest to rozległy kompleks leśny o powierzchni 1050 km² z przeważającym udziałem drzewostanów świerkowo-sosnowych i domieszką drzew liściastych, głównie brzozy. Występuje tutaj stosunkowo duże zróżnicowanie krajobrazowe, co stanowi dobrą podstawę do organizacji działań terapeutycznych i rekreacyjnych, np. w formie długodystansowych wycieczek pieszych i rowerowych. Obszar puszczy jest intensywnym źródłem (zidentyfikowano ponad 240 wypływów) wód gruntowych i głębinowych średniego poziomu, co wpływa na zróżnicowanie mikroklimatyczne. Na niewielkich odległościach może być różny mikroklimat, co ułatwia organizację procesu terapii i rekreacji. Rejon Puszczy Knyszyńskiej jest stosunkowo dobrze zagospodarowany pod względem turystycznym.
- 3. Dolina górnej Narwi** rozciąga się po obu stronach rzeki od polsko-białoruskiej granicy do Żółtek. Powierzchnia tej doliny wynosi 1311 km². W górnym biegu rzeki znajduje się zalew Siemianówka, stosunkowo płytki, chociaż rozległy (3,5 km²) zbiornik wodny. Dolny odcinek to Narwiański Park Narodowy (73 km²), który został utworzony do ochrony unikatowego w skali Europy systemu rzeki. Narew na tym obszarze płynie wieloma łączącymi i rozdzielającymi się korytami. Dolina Narwi nadaje się do rekreacji rowerowej i kajakowej. Jest to teren jeszcze słabo zagospodarowany pod względem turystycznym.
- 4. Dolina Biebrzy** jest to rozległy obszar naturalnych bagien i rozlewisk rzecznych o powierzchni około 600 km², obejmujący całą dolinę rzeki Biebrzy od jej źródeł u podnóża Wzgórz Sokólskich do ujścia do Narwi. To jedyne takie tereny łąkowo-błotne w tej części Europy. Do celów terapeutyczno-rekreacyjnych najbardziej się nadaje krajobraz „morza zieleni” z horyzontem do kilku kilometrów. Jest to miejsce najbardziej odpowiednie do organizacji wycieczek rowerowych lub powozami konnymi. Rejon ten jest jeszcze stosunkowo słabo zagospodarowany pod względem turystycznym.
- 5. Wielki kompleks leśny** na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Są to połączone ze sobą cztery zwarte kompleksy leśne o łącznej powierzchni po-

nad 6000 km²: Puszcza Augustowska głównie w Polsce, Puszcza Grodzieńska i Puszcza Nalibocka na Białorusi oraz Lasy Wschodniej Dzukii na Litwie.

6. **Puszcza Augustowska** obejmuje obszar około 1600 km², z tego na terenie Polski około 1200 km², zaś pozostała część na Litwie i Białorusi. Puszcę porastają głównie drzewostany sosnowo-świerkowe, które zajmują 85% jej powierzchni, pozostała część obszaru to olsy i grądy (ok. 8,5%) oraz jeziora Pojezierza Augustowskiego: Wigry, Sajno, Białe, Necko, Studzieniczne, Blizno, Pomorze i kilkadziesiąt mniejszych. Część Puszczy Augustowskiej została objęta ochroną w formie parku narodowego. Jest to Wigierski Park Narodowy, który został powołany celem ochrony unikatowego w skali europejskiej jeziora Wigry i otaczających go drzewostanów z 42 mniejszymi jeziorkami. Jezioro Wigry zajmuje obszar 2187 ha i jest bardzo interesującym akwenem także pod względem krajobrazowym. Charakteryzuje się krętą linią brzegową, urozmaiconą wyspami, zatokami i przybrzeżnymi płycznami. Na terenie puszczy utworzono ponadto 10 rezerwatów przyrody.
Atrakcją turystyczną Puszczy Augustowskiej jest Kanał Augustowski, który zaczyna się od ujścia rzeki Netty do Biebrzy i kończy się ujściem do Niemna na Białorusi. Puszcza Augustowska nadaje się do terapii rekreacji „leśno-wodnej”, głównie spływów kajakowych, wycieczek rowerowych i samochodowych. Jest tu stosunkowo dobrze rozwinięta infrastruktura turystyczna.
7. **Puszcza Grodzieńska** to obszar leśny na wschód od Puszczy Augustowskiej o powierzchni około 1500 km². Charakter drzewostanów jest podobny do augustowskich. W ich składzie zdecydowanie przeważa sosna. Znaczna część tej puszczy jest objęta ochroną w formie Państwowego Krajobrazowego Rezerwatu „Puszcza Grodzieńska”. Jest to najbardziej ekologiczny rejon Białorusi, stosunkowo dobrze zagospodarowany pod względem turystycznym.
8. **Puszcza Nalibocka** to kompleks leśny położony na wschód od rzeki Niemen przy granicy z Litwą. Zajmuje 2400 km². Przeważają drzewostany świerkowo-sosnowe ze znaczną domieszką drzew liściastych, głównie brzozy. Teren pagórkowaty i falisty z niewielką ilością jezior, interesujący pod względem krajobrazowym, jednak stosunkowo słabo zagospodarowany turystycznie.
9. **Lasy Wschodniej Dzukii** zajmują powierzchnię około 1600 km² na pograniczu litewsko-białoruskim. Na obszarze tym dominują bory sosnowe, jest dużo czystych i malowniczo położonych jezior. Część tego terenu jest objęta ochroną w formie parku narodowego (Dzukijski Park Narodowy), dwóch rezerwatów przyrody oraz dwóch parków regionalnych. Rejon stosunkowo dobrze zagospodarowany pod względem potrzeb rekreacyjnych.
10. **Dolina Bugu** od Włodawy do Ciechanowca. Jest to malowniczy obszar o powierzchni około 1260 km². Jego cechą charakterystyczną jest urozmaicony krajobraz, łagodnie zarysowane wzgórza, nie poddana regulacji meandrująca rzeka. Przyroda wolna od ludzkiej ingerencji tworzy wiele unikatowych mikrokrajobrazów. Znaczna część tej doliny jest objęta ochroną. W górnej części znajduje się Park Krajobrazowy „Podlaski Przełom Bugu” (310 km²), w dolnej zaś Sobiborski Park Krajobrazowy oraz po stronie białoruskiej Park Krajobrazowy „Nadbużańskie Polessie” i po stronie ukraińskiej Szacki Park

Narodowy. Jest to teren nadający się do długodystansowych przejazdów rowerowych, przejazdów pojazdami konnymi, a także wycieczek samochodowych. Obszar stosunkowo słabo zagospodarowany pod względem turystycznym.

11. Wzgórza Suwalskie i Litewskie to niewielki obszar o powierzchni około 150 km² o niezwykle malowniczym krajobrazie polodowcowym. Umowna granica tego terenu przebiega od Sejna poprzez miejscowości: Suwałki, Filipów, Żytkiejmy i Wizajny w Polsce oraz Kalvarija, Šeštokai i Lazdijai na Litwie. Północno-zachodnia część tego obszaru została objęta ochroną w formie Suwalskiego Parku Krajobrazowego.

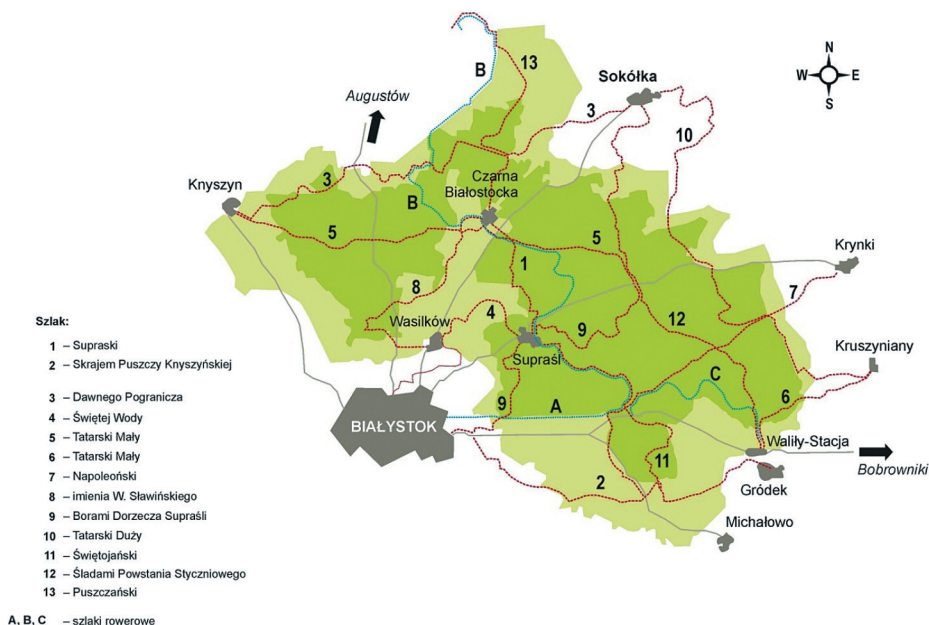
W obrębie lub w bezpośrednim sąsiedztwie każdego z wymienionych obszarów znajdują się ośrodki turystyczne. W Polsce są to następujące miejscowości: Augustów, Białowieża, Biała Podlaska, Białystok, Drohiczyn, Mielnik, Suwałki; na Białorusi: Aziory, Brześć, Grodna, Kamieniec. Dobrze zagospodarowany jest też rejon białoruskiej części Kanału Augustowskiego. Kanał został tu nie tylko odbudowany, ale także wydłużony o 3 km, ponieważ rzeka Niemen zmieniła swoje koryto. Na Litwie infrastruktura turystyczna najbardziej rozwinięta jest w Druskiennikach, gdzie znajduje się w sumie około dziesięciu sanatoriów i aquapark. Potrzeby turystów może zaspokoić również Wilno, oddalone jedynie o kilkadziesiąt kilometrów od Druskiennik i Wschodniej Dzukii.

W obrębie każdego z wydzielonych obszarów już istnieje mniej lub bardziej rozwinięta podstawowa infrastruktura turystyczno-rekreacyjna. Może ona stanowić podstawę do dalszego zagospodarowania na potrzeby zielonej terapii i rekreacji. Przykładem może być Puszcza Knyszyńska, gdzie funkcjonuje Park Krajobrazowy „Puszcza Knyszyńska” oraz Leśny Kompleks Promocyjny. Są one położone w bezpośrednim zasięgu aglomeracji białostockiej obejmującej miasta: Białystok, Wasilków, Supraśl, Zabłudów, Knyszyn, Sokółka i Krynki (ryc. 2). Na terenie Leśnego Kompleksu Promocyjnego już istnieją następujące elementy infrastruktury turystycznej:

- 11 szlaków pieszych o łącznej długości 221,8 km,
- szlaki rowerowe o łącznej długości 274,5 km, w tym 35,4 km o nawierzchni utwardzonej,
- szlaki konne o łącznej długości 187,2 km,
- 3 ścieżki dydaktyczne,
- 3 uzbrojone ścieżki zdrowia,
- Sylwarium w Poczopku,
- Arboretum w Kopnej Gorze (RDLP 2013).

Każdy z tych obiektów może być wykorzystany do potrzeb zielonej terapii lub rekreacji. Pokonanie tylko wyznaczonych szlaków pieszych, przy optymalnym odciążeniu dziennego marszu 20 km, zajęłoby dwa tygodnie.

Warto nadmienić, że w Białymstoku znajduje się 25 hoteli dysponujących 2100 miejscami noclegowymi, zaś w powiecie białostockim znajduje się Uzdrowisko Supraśl, 15 hoteli dysponujących 950 miejscami noclegowymi oraz 35 gospodarstw agroturystycznych mogących jednorazowo przyjąć ponad 120 turystów lub kuracjuszy.

Ryc. 2. Szlaki turystyczne w Puszczy Knyszynskiej
 Źródło: Poskrobko (2005: 163).

Podlasie i Suwalszczyzna to region o ciekawej historii i bogatej tradycji zarówno materialnej, jak i niematerialnej. Kultura tego regionu kształtowała się pod wpływem osiedlających się tu Mazowszan, Mazurów, Litwinów, Rusinów, Żydów, Tatarów, Rosjan, Niemców i Holendrów oraz przemierzających te okolice cygańskich taborów. Każda z tych grup przynosiła tradycyjne i tworzyła nowe, własne obyczaje, stroje, przedmioty użytkowe, narzędzia, oryginalne elementy budowlń, sztukę ludową. Wieloaspektowość i różnorodność narodowa i kulturowa zaowocowała powstaniem swego rodzaju podlaskiego stylu kulturowego, do którego swój wkład wniosły wszystkie nacje. Na pograniczu polsko-białoruskim zachowało się jeszcze dużo artefaktów, specyficznych dla regionalnej kultury. Można wymienić chociażby takie, jak drewniane chaty, często z ozdobnymi okiennicami i narożnikami (np. we wsiach Soce, Trześcianka, Puchły), gliniane i kamienne budynki gospodarcze (okolice Sejnu oraz Radziłowa), odświętny strój ludowy, narzędzia oraz przedmioty codziennego użytku, wykonane z naturalnych materiałów, tradycyjną techniką z wykorzystaniem specyficznych regionalnych wzorów. Tutaj do dziś produkuje się dwuosnowowe wełniane dywany (Janów), najprzeróżniejsze wyroby gliniane, takie jak: dzbany, misy, garnki, wazy, „makotry” (Czarna Wieś). Funkcjonują warsztaty kowalskie, które zajmują się kowalstwem dekoracyjnym, wytwarzając takie przedmioty, jak: świeczniki, wieszaki, szpady, rzeźby z metalu oraz dekoracyjne, metalowe płyty i bramy (Czarna Białostocka). W Zamczysku jeszcze działa ostatnia już w tym regionie ręczna wytwórnia drewnianych łyżek. W każdym z tych warsztatów można zobaczyć zarówno eksponaty, jak i proces ich wyrobu.

Adam Szczepanowski dokonał inwentaryzacji znanych kulturowych atrakcji turystycznych województwa podlaskiego (Szczepanowski 2013). Odnotował ponad sto obiektów i kilkadziesiąt cyklicznych przedsięwzięć kulturalnych, w tym dużą grupę obiektów sakralnych takich, jak: kościoły, cerkwie i monastera, meczety, synagogi, historyczne cmentarze, sanktuaria, a ponadto: muzea, skanseny i stałe wystawy kultury ludowej, historyczne budowle i układy urbanistyczne miast; festiwale; atrakcje regionalnej kuchni.

Nie mniej interesujące są walory i atrakcje kulturowe zachodniej części Białorusi. Przykładowo w odległości około 30 km od Grodna znajduje się wieś, żywy skansen budownictwa wiejskiego i kultury ludowej. Jest to normalnie funkcjonująca wieś, której mieszkańcy otrzymują wynagrodzenie za utrzymanie w dobrym stanie historycznego układu i znajdujących się tam budowli oraz za kultywowanie i udostępnianie turystom białoruskiej kultury ludowej. W Grodnie zaś jest organizowany Festiwal Kultury Narodów Grodzieńszczyzny. Każda spośród 12 zamieszkujących tu narodowości przedstawia swoje kulturowe artefakty: muzykę, taniec, wystawy rękodzieła, obrazy, a przede wszystkim serwuje narodowe dania i napoje.

Na Litwie w rejonie Druskiennik znajduje się Muzeum Socrealizmu, w którym na kilkudziesięciu hektarach zgromadzono różne pomniki stawiane w okresie istnienia Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej.

Atrakcje kulturowe stanowią istotne uzupełnienie procesu zielonej terapii i rekreacji. Mogą one być celem pieszych lub rowerowych wędrowek ścieżkami wśród lasów, pól i łąk. Mogą być także celem autokarowych wycieczek lokalnymi drogami wśród malowniczych krajobrazów.

Potencjał danego regionu w zakresie zielonej terapii i rekreacji tworzą:

- walory turystyczno-krajoznawcze, terapeutyczne i rekreacyjne obszarów leśnych, polnych i łąkowych oraz ich odpowiednie zagospodarowanie,
- baza noclegowo-żywieniowa,
- kadra organizatorów turystyki oraz specjalistów zielonej terapii i rekreacji,
- dostępność komunikacyjna,
- uwarunkowania polityczne, ekonomiczne, kulturowe i społeczne.

Walory to cechy przyrody, które mogą być wykorzystane w procesach terapii i rekreacji psychicznej. W znacznej części są one już rozpoznane i wykorzystywane w turystyce krajoznawczo-przyrodniczej. Są jednak i takie, którymi turystyka krajoznawczo-przyrodnicza się nie interesuje, np. właściwości terapeutyczne i relaksacyjne niektórych gatunków drzew lub wybranych drzewostanów. Warto podkreślić, że te same gatunki i podobne drzewostany mogą różnie oddziaływać na organizm ludzki, ponieważ mają inne podłoże skalne i glebowe, odmienną wilgotność oraz mikroklimat (nasłonecznienie, promieniowanie ziemskie, siła i kierunek wiatru). Stąd tworzenie ośrodków zielonej terapii i rekreacji powinno być poprzedzone inwentaryzacją walorów otaczającej przyrody. Wyniki inwentaryzacji powinny być podstawą lokalnego i regionalnego zagospodarowania turystycznego, skoncentrowanego wokół ośrodków recepcji turystycznej. Identyfikacja i zagospodarowanie walorów przyrody służących zielonej terapii i rekreacji może

stanowić istotne uzupełnienie i urozmaicenie tradycyjnej oferty turystycznej (Kaczmarek i in. 2005: 52).

Baza noclegowo-żywniowa stanowi ważny element procesu psychicznej terapii i rekreacji. Najlepiej nadają się do tego niewielkie obiekty, zapewniające spokój i komfort wypoczynku bez nadmiaru hałaśliwych imprez, szczególnie nocnych. Sieć takich hoteli i restauracji powinna tworzyć swego rodzaju „szkielet” proponowanego centrum. Jednak nie wszyscy rekreanci wolą spokojne miejsce. Niektórzy preferują duże obiekty z wysokim komfortem pobytu i szerokim spektrum imprez towarzyszących. Duże obiekty hotelowo-żywniowe stwarzają możliwość wdrożenia różnych form terapii i rekreacji bezpośrednio w miejscu zakwaterowania, np. muzykoterapii, zapachoterapii, możliwości korzystania z basenu czy komory solnej. Część osób preferuje zaś odpoczynek indywidualny lub w kiluosobowych grupach. Dla nich najlepszy jest pobyt w gospodarstwach agroturystycznych z indywidualnym programem terapeutycznym lub rekreacyjnym w pobliskich ekosystemach albo z dowozem czy samodzielnym dojazdem na zajęcia do hotelowych grup rekreacyjnych.

O powodzeniu każdej inicjatywy, a zwłaszcza nowego produktu turystycznego, decyduje kadra specjalistów. Potrzebni są m.in.: specjaliści od organizacji turystyki i imprez kulturalnych, lekarze psychiatry, psycholodzy, piloci i przewodnicy grup terapeutycznych i rekreacyjnych, a także hodowcy koni i woźnice, rolnicy specjalizujący się w produkcji zdrowej żywności i wielu innych. W regionie funkcjonuje co najmniej dziesięć wyższych uczelni, które prowadzą kierunki studiów kształcących kadrę potrzebną do obsługi procesu zielonej terapii i rekreacji. Tylko na uczelniach Białegostoku, Białej Podlaskiej i Lublina kształcą się studenci na takich kierunkach lub specjalnościach, jak: turystyka i rekreacja, psychologia, kierunek lekarski z możliwością zdobycia specjalizacji z psychiatrii, fizykoterapia, kosmetologia, zielarstwo i terapie roślinne, hipologia i jeździectwo, dietetyka, technologia żywności i żywienia, inżynier środowiska (kierunek przyrodniczy), leśnictwo. Specjaliści z tego zakresu mogą znaleźć stałe lub doraźne zatrudnienie w proponowanym Europejskim Centrum Zielonej Terapii i Rekreacji.

Powodzenie w tworzeniu nowego produktu turystycznego w dużym stopniu zależy od umiejętności i aktywności organizatorów poszczególnych ogniw tego procesu. Planista nie jest w stanie rozwiązać wszystkich problemów. Stąd już na etapie opracowywania projektu konieczne jest zapoznanie z ogólnymi założeniami koncepcji tych, którzy potencjalnie będą uczestniczyć w jej realizacji, np. prezesów firm i organizacji turystycznych działających na tym terenie czy trzon przyszłej kadry specjalistów zatrudnionych w centrum lub związanych z nim. Powinni oni dokładnie poznać proces zielonej terapii i rekreacji oraz wypracować własną wizję uczestnictwa w nim. Musi być jasno zdefiniowany sposób i zakres koordynacji wszystkich jednostek organizacyjnych działających w ramach proponowanego centrum, a także wskazane metody współdziałania między tymi jednostkami.

Dostępność komunikacyjna jest rozumiana w szerokim tego słowa znaczeniu jako możliwość dotarcia na miejsce i przemieszczania się po obszarze różnym transportem. Należy zapewnić zorganizowany dojazd kuracjuszy z najbliższego lotniska lub stacji kolejowej. Region polsko-litewsko-białoruskiego pogranicza

jest powiązany z centrum Polski ciągami kolejowymi i drogowymi. Istnieje możliwość korzystania z transportu lotniczego (lotniska funkcjonują w Wilnie, Grodnie i Brześciu, a na etapie przygotowania do budowy jest lotnisko regionalne w Białymstoku). Warto podkreślić, że udało się zapewnić normalny dojazd do każdej miejscowości, a jednocześnie utrzymać charakterystyczną odmiennność (swego rodzaju lokalność i pierwotność) sieci drogowej.

Ważna jest także organizacja transportu lokalnego od miejsca zakwaterowania do miejsc rekreacji lub zajęć terapeutycznych. Należy zdecydowanie preferować zbiorowy dojazd rekreantów, szczególnie do miejsc rekreacji w ekosystemach lub do atrakcji przyrodniczych. Nadmierny ruch samochodowy po lokalnych drogach może być uciążliwy dla mieszkańców, prowadzić do degradacji terapeutyczno-rekreacyjnych właściwości obiektów przyrodniczych oraz powodować osłabienie efektów kuracji.

Uwarunkowania polityczne w aspekcie wewnątrz krajowym dotyczą głównie warunków podejmowania i prowadzenia działalności gospodarczej, możliwości zrzeszania się osób prawnych i fizycznych, np. w celu tworzenia specjalistycznych grup obsługi turystów, takich jak: piloci i przewodnicy grup terapeutyczno-rekreacyjnych, właściciele pojazdów konnych, ogrodnicy, producenci zdrowej, testowanej żywności, hotelarze.

Uwarunkowania polityczne w aspekcie międzynarodowym ułatwiają lub ograniczają możliwość wykorzystania walorów terapeutycznych i rekreacyjnych regionów przygranicznych. Dotyczy to np. łatwości przekraczania granicy czy kosztów wizy i czasu jej uzyskania. Na projektowanym obszarze Polska i Litwa należą do układu Schengen, więc dla turystów granica ma charakter tylko swego rodzaju atrakcji turystycznej, natomiast przekraczanie granicy z Białorusią wymaga wizy, ale wydawanie wiz turystycznych w Konsulacie Republiki Białoruś w Białymstoku odbywa się prawie na bieżąco (w 2013 r. czas oczekiwania na zbiorową wizę turystyczną nie przekraczał trzech dni). Na proponowanym obszarze już znajduje się 15 przejść drogowych na granicy litewsko-białoruskiej oraz 7 takich przejść na granicy polsko-białoruskiej, zaś 3 kolejne są w budowie.

Uwarunkowania społeczne w znacznej mierze są powiązane z politycznymi. To polityka i propaganda kształtują stosunek do turystów, szczególnie obcokrajowców. W analizowanym regionie nie odnotowano widocznej niechęci do turystów. Społeczności lokalne przyjaźnie przyjmują zarówno turystów krajowych, jak i zagranicznych, odnoszą się z pełnym zrozumieniem do ich potrzeb, w tym do potrzeby wyciszenia się w „morzu zieleni”.

Uwarunkowania ekonomiczne mogą mieć charakter ogólny, np. stan zamożności czy wysokość zarobków, które decydują, jak często i w jakim zakresie przedstawiciele klasy kreatywnej mogą skorzystać z oferty zielonej terapii. Istotne znaczenie mają też kursy walut. Przy relacji między białoruskim rublem a euro, jaka miała miejsce w 2013 r. odpoczynek mieszkańców Unii Europejskiej na Białorusi był cenowo atrakcyjny. Pewnym problemem może być zмова cenowa organizatorów wypoczynku – hotelarzy, restauratorów, firm transportowych, a nawet przewodników. Stąd w procesie tworzenia i realizacji koncepcji Europejskiego Centrum Zielonej Terapii i Rekreacji musi być uwzględniony aspekt konkurencji.

Idea utworzenia Europejskiego Centrum Zielonej Terapii i Rekreacji wymaga wykonania wielu prac badawczo-planistycznych opisujących, uściślających i organizujących proces, a także działań wdrożeniowych angażujących firmy turystyczne, miejscową społeczność, studentów kierunków i specjalizacji niezbędnych do funkcjonowania centrum. Konieczne byłoby sformowanie międzydyscyplinarnego i międzynarodowego zespołu projektowego, który podejmie próbę rozwiązania wielu zagadnień na etapie prac badawczo-projektowych. Przykładowo można wskazać następujące problemy:

1. Opracowanie ekspertyz m.in. takich, jak:
 - wymogi i zasady terapii zmęczenia psychicznego, rekreacji psychicznej w środowisku przyrodniczym z jednoczesnym wzmocnieniem sił fizycznych organizmu;
 - terapeutyczne i rekreacyjne właściwości przyrodniczych krajobrazów, ekosystemów, drzewostanów, wybranych gatunków drzew i zwierząt, kwiatów, kolorów, zapachów oraz sposobu ich wykorzystania w procesie zielonej terapii i rekreacji;
 - architektoniczna wizualizacja obiektów kubaturowych i małej architektury, realizowanych (budowanych lub przystosowywanych) na potrzeby zielonej terapii i rekreacji.
2. Opracowanie zasad tworzenia długodystansowych korytarzy widokowo-krajobrazowych, służących zielonej terapii i rekreacji oraz ich wyznaczenie w terenie z jednoczesnym określeniem dopuszczalnego obciążenia antropogenicznego w najbardziej wrażliwych (newralgicznych) punktach.
3. Opracowanie zasad lokalizacji rejonów recepcji turystycznej zielonej terapii i rekreacji, wskazanie miejsc najbardziej predystynowanych do realizacji tego celu.
4. Przeprowadzenie inwentaryzacji zagospodarowania turystycznego wyznaczonych obszarów i ciągów (korytarzy) wraz z oceną możliwości wykorzystania istniejących obiektów i urządzeń na potrzeby zielonej terapii oraz wskazaniem niezbędnych uzupełnień.
5. Przeprowadzenie inwentaryzacji gospodarstw agroturystycznych oraz gospodarstw rolnych, które nadają się do tej działalności, wraz z oceną ich jakości, określeniem możliwej specjalizacji oraz niezbędnych nakładów inwestycyjnych. Opracowanie zestawu priorytetowych zadań inwestycyjnych, niezbędnych dla rozwoju agroturystyki z podziałem na inwestycje indywidualne w gospodarstwach, wiejskie, gminne lub ponadgminne wraz ze wskazaniem źródeł ich finansowania.
6. Opracowanie koncepcji zagospodarowania rekreacyjnego ekosystemów włączonych do każdego z wyznaczonych ośrodków zielonej terapii i rekreacji, w tym:
 - wyznaczenie miejsc rekreacji w ekosystemach oraz ścieżek i dróg dojazdowych do tych miejsc;
 - wyznaczenie i zagospodarowanie rekreacyjnych (krótkich) tras rowerowych w rejonie każdego ośrodka;

- opracowanie koncepcji pieszych szlaków rekreacyjno-edukacyjnych dla każdego z ośrodków i ich wyznaczenie w terenie;
 - opracowanie systemu wielojęzycznej elektronicznej informacji dla każdej z wytyczonych tras i ścieżek do korzystania za pomocą telefonii komórkowej.
7. Opracowanie programów wycieczek krajoznawczo-rekreacyjnych lub terapeutycznych: ogólnych i celowych, regionalnych i międzynarodowych o różnym okresie trwania, od jednodniowych do siedmiodniowych, wraz z niezbędnymi uzgodnieniami z już istniejącymi jednostkami turystycznymi.
 8. Skonsultowanie opracowanych założeń z potencjalnymi inwestorami, lokalnymi władzami i organizacjami. Nawiązanie kontaktów ze światowymi, europejskimi i krajowymi firmami turystycznymi celem ich zainteresowania i przekonania o zasadności zaangażowania w realizację projektu Europejskie Centrum Zielonej Teorii i Rekreacji.
 9. Dopracowanie koncepcji na podstawie wyników konsultacji. Przygotowanie studium wykonalności, zawierającego zadania inwestorów, gospodarzy terenu i lokalnych organizacji turystycznych. Doprowadzenie do zawarcia odpowiednich porozumień między inwestorami, gospodarzami terenu, lokalnymi organizacjami i turystycznymi stowarzyszeniami „branżowymi”.
 10. Podjęcie działań informacyjno-organizatorskich wśród miejscowej ludności – od samorządów gminnych, organizacji społecznych do pojedynczych gospodarstw, w tym takich jak:
 - zainicjowanie utworzenia:
 - Stowarzyszenia Przewodników „Zielonej Terapii” i udzielenie im pomocy w zakresie profesjonalnego przygotowania zawodowego, ze szczególnym uwzględnieniem opanowania biegłej znajomości języków obcych;
 - Stowarzyszenia Producentów Zdrowej Żywności oraz doprowadzenie do podpisania listów intencyjnych na dostawę lokalnej żywności do ośrodków zielonej terapii i rekreacji;
 - Stowarzyszenia Właścicieli Pojazdów Konnych (co najmniej 20 bryczek i sań przy każdym ośrodku);
 - wprowadzenie zasady sporządzania rocznych harmonogramów imprez kulturalnych w regionie, dostępnych dla każdego turnusu turystów;
 - przeprowadzenie wstępnej rekrutacji kadr (w porozumieniu z inwestorami) i skierowanie kandydatów na specjalistyczne kształcenie.

Przedstawione wyliczenie nie obejmuje wszystkich prac badawczych i wdrożeniowych, które należałoby wykonać w ramach tak pomyślanego projektu. Niniejsze opracowanie jest tylko swego rodzaju wprowadzeniem do utworzenia zespołu wykonawców projektu i podjęcia merytorycznej dyskusji nad jego ostatecznym kształtem.

Literatura

- Bańka A. 2002. Społeczna psychologia środowiskowa. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bell P.A., Greene Th.C., Fisher J.D., Baum A. 2004. Psychologia środowiskowa. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Bielawska I.B. 2001. Podstawy turystyki i rekreacji. Białystok: Wyd. Politechniki Białostockiej.
- Burton E., Mitchel L. 2006. Inclusive urban design: street for life. Oxford: Elsevier/Architectural Press.
- Castells M. 2008. Społeczeństwo sieci. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Florida R. 2010. Narodziny klasy kreatywnej. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Grosjean M., Thibaud J.-P. (red.) 2001. L'espace urbain en methods. Paris: Parentheses.
- Heszen I., Życińska J. 2008. Psychologia zdrowia: w poszukiwaniu pozytywnych inspiracji. Warszawa: Academica Wydawnictwo.
- Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B. 2005. Produkt turystyczny. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Kaplan R., Kaplan S. 1989. The experience of nature: A psychological perspective. New York: Cambridge University Press.
- Kataryńczuk M.L. 2007. Terapia dźwiękiem. Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Krzymowska-Kostrowicka A. 1997. Geoekologia turystyki i wypoczynku. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lyubomirsky S. 2011. Wybierz szczęście. Warszawa: Wydawnictwo Laurum.
- Owsiak J. 2012. Wybrane problemy turystyki zdrowotnej w Polsce. Problemy Turystyki i Rekreacji 4.
- Poskrobko B. (red.) 2005. Zarządzanie turystyką na obszarach przyrodniczo cennych. Białystok: Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej.
- Program gospodarczo-ochronny Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Puszcza Knyszyńska” 2013. Białystok: Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych.
- Sidorowicz S. 2008. Prozdrowotność muzykoterapii. [W:] M. Siemień, T. Siemień (red.), Arteterapia w edukacji i rozwoju człowieka. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Stachyra K., Grudzińska E. 2007. Muzykoterapia i terapia przez sztuki plastyczne w piśmiennictwie polskojęzycznym. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Strategia rozwoju turystyki w regionie 2009. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szczepanowski A.E. 2011. Walory i atrakcje turystyczne województwa podlaskiego. T. I. Atrakcje przyrodnicze. Białystok: Wyd. Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania.
- Szczepanowski A.E. 2013. Walory i atrakcje turystyczne województwa podlaskiego. T. II. Atrakcje kulturowe. Białystok: Wyd. Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania.
- Szulc W. 2011. Arteterapia. Narodziny idei, ewolucja teorii, rozwój praktyki. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Trzebińska E. 2008. Psychologia pozytywna. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe i Profesjonalne.
- Wilson E.O. 1984. Biophilia. The human Bond with other species. Cambridge: Harvard University Press.
- Winiarski R., Zdebski J. 2008. Psychologia turystyki. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- Wolski J. 1970. Turystyka zdrowotna a uzdrowiska europejskich krajów socjalistycznych. Problemy Uzdrowiskowe 5.

Zarządzanie turystyką na obszarach przyrodniczo cennych 2005. Białystok: Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej.

Zimbardo P.G. 1994. Psychologia i życie. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Prof. dr Bazyli Poskrobko
Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Ekonomii i Zarządzania
ul. Warszawska 63
15-062 Białystok
bposkrobko@wp.pl

Bartosz Bartniczak

Jakość życia jako czynnik determinujący ruch turystyczny na pograniczu polsko-saksońskim

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu wspólnie z Uniwersytetem Technicznym z Drezna realizuje projekt pt. „Jakość życia na obszarze przygranicznym – wzmocnienie ponadgranicznych przepływów dla wspólnego zrównoważonego rozwoju i planowania regionalnego”. Projekt finansowany jest przez Unię Europejską w ramach Programu Operacyjnego Polska–Saksonia 2007–2013. Badania wykonywane są na terenie sąsiadujących powiatów – zgorzeleckiego oraz Görlitz. Prace badawcze w ramach projektu przebiegają dwuetapowo. W etapie pierwszym przeprowadzono badanie jakości życia, któremu poddana została zarówno obiektywna, jak i subiektywna jakość życia. Etap drugi natomiast obejmuje badanie przepływów transgranicznych. Celem głównym przedsięwzięcia jest pokazanie, jak różnice w jakości życia wpływają na powstawanie przepływów transgranicznych. Wyniki projektu zostaną udostępnione władzom lokalnym z powiatu zgorzeleckiego oraz Görlitz i będą mogły zostać wykorzystane w procesie planowania strategicznego, np. w trakcie prac nad strategią rozwoju gminy czy też całego powiatu.

Jakość życia jako kategoria złożona, wieloaspektowa stanowi przedmiot badań wielu dyscyplin naukowych. Samo pojęcie jakości życia oraz próby jej kwantyfikacji są odmienne w zależności od metod badawczych i narzędzi pomiaru właściwych dla danej dyscypliny.

Jakość życia jako cel nadrzędny koncepcji zrównoważonego rozwoju za Borysem rozumiana jest jako zrównoważone docenianie i dostrzeganie całego bogactwa globalnej jakości i współlistnienia w życiu człowieka dobrobytu (cech jakości typu „mieć”) oraz dobrostanu (cech jakości typu „być”) (Borys 2005: 32). Z kategorią jakości życia związane są pojęcia pochodne o charakterze oceniającym, tj. obiektywna i subiektywna jakość życia czy, jak podkreśla Borys, obiektywizacja i subiektywizacja ocen jakości życia (Borys 2002: 58–63).

Przegląd literatury przedmiotu na temat jakości życia, zasobów statystyki publicznej oraz dostępnych baz danych pozwala stwierdzić, że zarówno w Polsce, jak i w Niemczech problematyka jakości życia budzi coraz większe zainteresowanie nie tylko jako dyscyplina naukowa, ale też jako kategoria istotna dla decydentów na różnych poziomach zarządzania.

W Niemczech jednym z najbardziej spektakularnych przykładów rosnącej roli jakości życia w polityce jest powołanie przy Bundestagu w 2010 r. komisji ds.

badań: „Wzrost, dobrobyt, jakość życia” (niem. Enquete-Kommission des Deutschen Bundestags „Wachstum, Wohlstand, Lebensqualität“). Jednym z zadań komisji jest opracowywanie nowych wskaźników dobrobytu, uwzględniających związek pomiędzy wzrostem, dobrobytem i jakością życia. Komisja koncentruje się szczególnie na takich zagadnieniach, jak¹:

- standard życia,
- dostęp do pracy i jej jakość,
- podział społeczny dobrobytu, inkluzja i kohezja społeczna,
- środowisko w nienaruszonym stanie i dostępność zasobów naturalnych,
- szanse na wykształcenie i poziom kształcenia,
- zdrowie i przewidywana długość życia,
- jakość usług publicznych, opieki społecznej i partycypacji,
- subiektywna jakość życia i zadowolenie.

Problematyka jakości życia i związanej z nią tematyki zrównoważonego rozwoju uwzględniana jest również na poziomie poszczególnych krajów związkowych Niemiec (landów) w planowaniu przestrzennym. Przykładowo w rządowym planie rozwoju Saksonii jakość życia definiowana jest przez pryzmat zaspokojenia potrzeb bytowych ludności².

Pomiar obiektywnej jakości życia jest najczęściej dokonywany za pomocą wskaźników i dotyczy w Niemczech i Polsce podobnych zagadnień, tj. przede wszystkim: dostępności dóbr i usług, poziomu zdrowia i opieki zdrowotnej, sytuacji na rynku pracy, ubóstwa i pomocy społecznej, dostępu do edukacji, poziomu wykształcenia, dostępu do kultury i sportu, poziomu bezpieczeństwa publicznego, stanu i ochrony środowiska, transportu i komunikacji. Badania przeprowadzone po obu stronach granicy pozwoliły stwierdzić, że jak dotąd nie opracowano jeszcze modułu wskaźnikowego do oceny jakości życia dla specyficznych obszarów, jakimi są obszary przygraniczne.

Danych do badania obiektywnej jakości życia, zarówno na poziomie krajowym, regionalnym, jak i lokalnym, dostarcza przede wszystkim statystyka publiczna – prace i bazy danych Głównego Urzędu Statystycznego. Wiele wskaźników makroekonomicznych i makrospołecznych, opisujących podstawowe tendencje społeczno-gospodarcze, jest równocześnie wskaźnikami obiektywnej jakości życia. Wyróżniającą się inicjatywą w zakresie badań jakości życia jest działalność Banku Danych Lokalnych (BDL), funkcjonującego w ramach Urzędu Statystycznego we Wrocławiu, który prowadzi analizy poziomu życia na różnych szczeblach zarządzania – od krajowego, poprzez regionalny do lokalnego. W BDL został także opracowany moduł wskaźnikowy zrównoważonego rozwoju na poziomie regionalnym³. Obecnie w ramach BDL prowadzone są prace mające na celu opracowanie modułu wskaźników zrównoważonego rozwoju na poziomie lokalnym.

¹ <http://www.bundestag.de/bundestag/gremien/enquete/wachstum/index.jsp>; data dostępu: 29.09.2012

² http://www.landesentwicklung.sachsen.de/download/Landesentwicklung/Entwurf_LEP_Druckversion.pdf; data dostępu: 29.09.2012

³ Szerzej Bartniczak (2012: 24–34).

Jakość życia w ujęciu subiektywnym wyznaczana jest przez zadowolenie (satisfakcję), jakie ludzie czerpią z własnego życia i jego warunków. Należy mieć jednak na uwadze fakt, że relacje tej kategorii do jakości obiektywnej nie są jednoznacznie określone. Subiektywne poczucie zadowolenia z obiektywnych warunków życia zależy bowiem również od kompleksowości jakości życia, tzw. względnego poczucia pokrzywdzenia oraz systemu wartości (Borys 2002: 63–71).

Podział na obiektywną i subiektywną jakość życia jest jedną z siedmiu proponowanych przez Borysa kategoryzacji. Jest to również podział ważny z punktu widzenia badań jakości życia na pograniczu polsko-saksońskim. W badaniach jakości życia ważne jest bowiem kwantyfikowanie obu jej wymiarów – obiektywnego ocenianego na podstawie wskaźników obliczanych głównie w oparciu o dane ze źródeł statystyki publicznej oraz subiektywnego opisywanego przez wskaźniki pochodzące z badań opinii mieszkańców. Z uwagi na to, że żaden z tych zbiorów nie jest wystarczająco trafny i rzetelny, aby samodzielnie w sposób wyczerpujący dokonywać oceny jakości życia, w praktyce prowadzenia tego typu badań oba zbiory powinny być traktowane jako wzajemnie się uzupełniające. Dzięki wzajemnemu uzupełnianiu się, ale także poprzez korygowanie pewnych informacji płynących z obu analiz wskaźnikowych, można uzyskać wiarygodną informację na temat jakości życia.

Jakość życia powinna być celem nadrzędnym dla wszystkich działań człowieka. Powinna być ona badana na każdym poziomie zarządzania. Bardzo ważnym zagadnieniem jest porównywanie jakości życia na różnych obszarach. Różnice bowiem w jakości życia prowadzić mogą do chęci zmiany miejsca zamieszkania. Mogą one też powodować powstawanie przepływów pomiędzy obszarami, na których istnieją różnice w jakości życia.

Szczególnym terenem, na którym takie zjawiska mogą się pojawiać, jest region przygraniczny. Różnice w jakości życia powodować mogą, że mieszkańcy będą przemieszczać się na drugą stronę granicy w celu poszukiwania lepszej pracy, dokonania zakupów, skorzystania z usług służby zdrowia, instytucji kultury itp. Dlatego tak ważnym zagadnieniem jest określenie jakości życia na obszarze przygranicznym oraz wskazanie, jak te różnice mogą wpływać na powstawanie przepływów transgranicznych.

Zaobserwowane różnice w jakości życia po obu stronach granicy mogą być traktowane jako determinanty powstawania przepływów transgranicznych. Przepływy transgraniczne definiowane są jako przepływy fizyczne (osób i dóbr) oraz instytucjonalne, które mają swój punkt wyjścia lub punkt docelowy w regionie badawczym (na pograniczu). Na potrzeby realizowanych badań w ramach projektu wyróżniono 16 obszarów, w których analizowano powstawanie przepływów transgranicznych: mieszkalnictwo, zakupy, usługi, rynek pracy, gospodarka, handel i finanse, kultura, religia, rekreacja, sport, turystyka, wykształcenie, komunikacja i mobilność, społeczeństwo, zdrowie i bezpieczeństwo socjalne, bezpieczeństwo publiczne, przeciwdziałanie kryzysom, infrastruktura, środowisko, polityka i administracja oraz media.

Szukano odpowiedzi na pytania, jakie są przepływy transgraniczne, jakie jest źródło ich powstawania, a także jakie są przydatne źródła zbierania informacji

o przepływach. Przesłanką podjęcia takiego rodzaju badań był fakt, że regiony te ze względu na swoje przygraniczne położenie są regionami peryferyjnymi. Ich mieszkańcy mogą mieć problemy z zaspokajaniem pewnych podstawowych usług z uwagi na występowanie granicy. Transgraniczne powiązania mogą rekompensować to niekorzystne położenie. Zwiększenie przepływów obserwowane jest od momentu otwarcia granicy. Swoboda w jej przekraczaniu powoduje, że mieszkańcy, jeśli ich potrzeby nie są zaspokajane na odpowiednim poziomie na obszarze, na którym mieszkają, szukają takich możliwości po drugiej stronie granicy. Dlatego bardzo ważnym zagadnieniem jest podejmowanie odpowiedniego procesu decyzyjnego, najlepiej wspólnego przez partnerów z obu stron granicy, co umożliwi odpowiednie zarządzanie zasobami, a w konsekwencji może doprowadzić do eliminowania różnic w jakości życia. Determinantą bowiem powstawania przepływów transgranicznych są również różnice w jakości życia. Postawić można tezę, że im większe różnice w jakości życia, tym większe przepływy i na większej ilości płaszczyzn do takich przepływów dochodzi.

Badania subiektywnej jakości życia na terenie powiatu zgorzeleckiego i Görlitz przeprowadzone zostały na reprezentatywnej próbie mieszkańców tych powiatów. Próba była reprezentatywna ze względu na trzy kryteria: płeć, wiek (15–24 lata, 25–34 lata, 35–64 lata, powyżej 64 lat) oraz miejsce zamieszkania (wieś i miasto). W ankiecie zamieszczono pytania z dziedzin, które w największym stopniu wpływają na jakość życia mieszkańców. Zaliczono do nich: opiekę zdrowotną, edukację, bezpieczeństwo publiczne i socjalne, kulturę i sport, sytuację materialną i zawodową, dostęp do usług, środowisko przyrodnicze, dostępność komunikacyjną.

Kwestionariusz ankiety został podzielony na trzy zasadnicze części. W pierwszej zidentyfikowano respondenta ze względu na kryteria zdefiniowane jako te, które decydowały o wyborze próby, tj. wiek, płeć oraz miejsce zamieszkania. Ankietowani zostali także poproszeni o wskazanie swojego wykształcenia (podstawowe i gimnazjalne, zawodowe, średnie i policealne, wyższe) oraz swojej sytuacji społeczno-zawodowej (student lub uczeń, emeryt lub rencista, pracujący, bezrobotny i poszukujący pracy, przedsiębiorca).

Druga obejmowała pytania z zakresu wpływu przygranicznego położenia miejscowości na jakość życia jej mieszkańców. Ankietowani zostali zapytani o wpływ granicy na jakość życia oraz podanie przykładów tego wpływu, wskazanie celu i częstości przekraczania granicy, chęć zmiany miejsca zamieszkania czy też o przywiązanie do miejsca zamieszkania. Trzecia zawierała pytania odnoszące się do wybranych dziedzin jakości życia (ochrona zdrowia, wykształcenie, bezpieczeństwo w miejscu zamieszkania, oferta kulturalno-sportowa, sytuacja materialna i zawodowa, zadowolenie z miejsca zamieszkania). Dodatkowo w drugiej części ankiety zawarto:

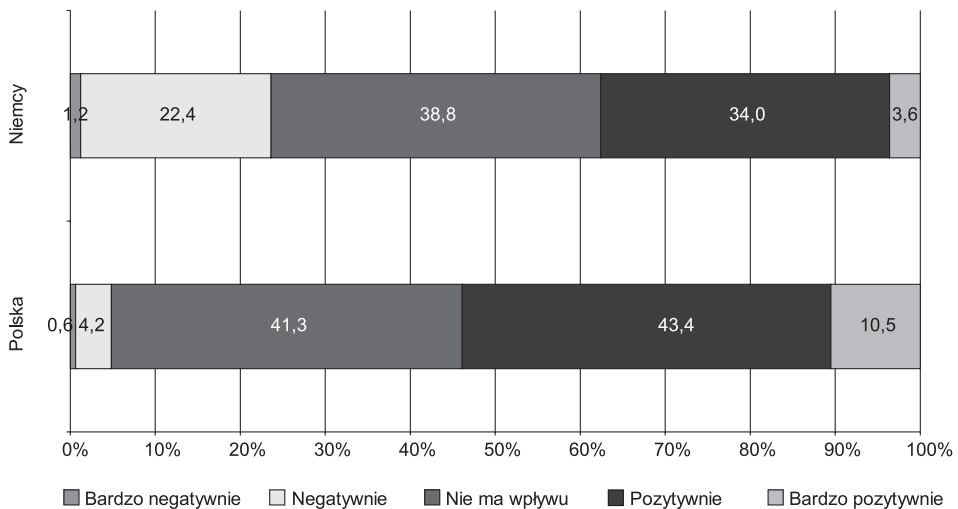
- pytania ogólne kwantyfikujące jakość życia w odniesieniu do wybranej dziedziny,
- pytania szczegółowe oceniające wybrane aspekty określone w ramach dziedzin.

Dla pytań ogólnych z drugiej części kwestionariusza oraz pytań z zakresu wpływu bliskości granicy na jakość życia, z wyłączeniem pytań o charakterze

otwartym, przewidziano 6-stopniową skalę pomiaru (począwszy od kategorii „bardzo negatywnie” lub „bardzo niezadowolony” do „bardzo pozytywnie” lub „bardzo zadowolony”).

W pytaniach szczegółowych zastosowano podejście znane m.in. z badań marketingowych, w tym badań satysfakcji klienta, obejmujące ocenę ważności oraz ocenę stanu każdego z aspektów wyodrębnionych w ramach dziedzin jakości życia. Tego typu podejście umożliwia m.in. wskazanie dziedzin, które dla respondentów są najważniejsze i jednocześnie najniżej przez nich oceniane. Obie oceny dokonywane są na 5-stopniowej skali pomiaru. W przypadku oceny ważności skala ta obejmuje kategorie od „mało ważne” lub „nieważne” do „bardzo ważne”. Ocena stanu dokonywana może być z wykorzystaniem kategorii od „bardzo zła” do „bardzo dobra”.

Badania pokazały, że w opinii blisko 39% niemieckich ankietowanych granica nie wpływa na jakość życia. Ponad 1/3 twierdziła, że wpływ ten jest pozytywny. Ponad 43% polskich ankietowanych uznało, że wpływ ten jest pozytywny, a ponad 41% wskazało, że granica nie wpływa na jakość ich życia. Należy także zwrócić uwagę, że częściej niż co piąty niemiecki ankietowany wskazywał, że wpływ granicy jest negatywny. Polacy podkreślali, że pozytywny wpływ granicy przejawia się możliwością podjęcia pracy w Niemczech, korzystaniem z obiektów sportowo-rekreacyjnych oraz oferty kulturalnej, możliwością dokonywania zakupów i poznania języka. Mieszkańcy Niemiec zwracali natomiast uwagę na możliwość dokonywania tańszych zakupów i korzystania z tańszych usług. Duża część ankietowanych wskazywała też, że pozytywny wpływ wynika z możliwości przyjazdu do Polski w celach turystycznych i rekreacyjnych. Polscy ankietowani oceniający negatywnie oddziaływanie granicy uważali, że bliskość granicy wpłynęła na wzrost cen towarów i usług w Polsce, a niemieccy akcentowali wzrost przestępczości, głównie kradzieży i włamań, co spowodowało znaczne obniże-

Ryc. 1. Ocena wpływu granicy na jakość życia

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

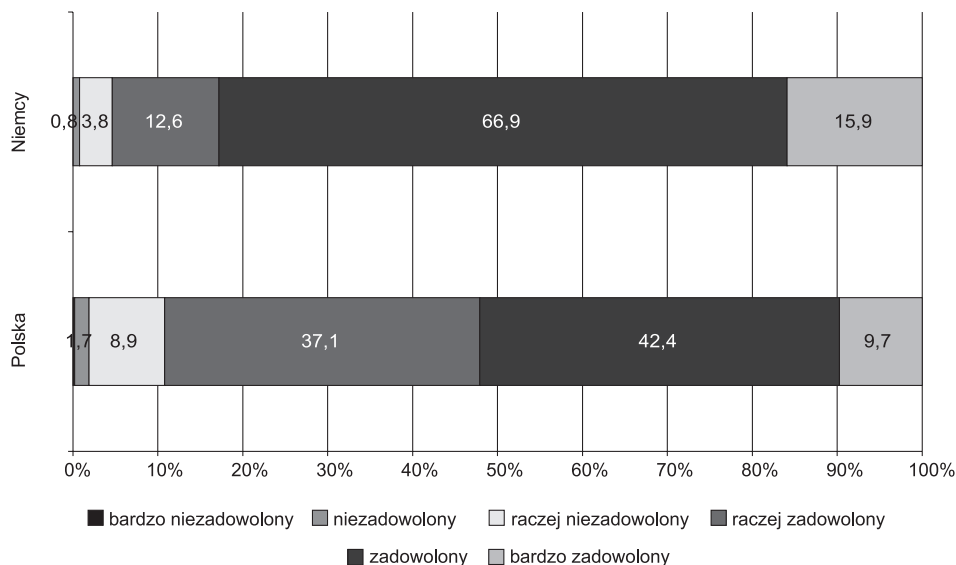
nie poczucia bezpieczeństwa. Otrzymane wyniki pokazały, że zarówno polscy, jak i niemieccy ankietowani zwracali uwagę na podobne czynniki wpływające na jakość życia z powodu bliskości granicy.

Zadowolonych ze swojego życia było ponad 2/3 niemieckich ankietowanych oraz ponad 42% polskich. Niezadowolonych w różnym stopniu było tylko niecałe 10% Niemców oraz niecałe 5% Polaków. Pokazuje to, że pomimo powszechnego wykazywania niezadowolenia z życia w sytuacji szczegółowej analizy konkretne osoby dochodzą do wniosku, że jednak są zadowolone z jakości swojego życia.

Analizując otrzymane wyniki, można postawić tezę, że polscy ankietowani pozytywniej oceniają zmiany jakości życia w najbliższej okolicy. Wśród polskich ankietowanych dominują bowiem osoby wskazujące, że jakość życia się poprawia. Ponad 38% wskazało, że jakość życia nie zmienia się, a rzadziej niż co piąty ankietowany uważał, że się pogarsza. Natomiast blisko połowa ankietowanych niemieckich wskazywała, że sytuacja nie zmienia się, a prawie 30% twierdziło, że się pogarsza. Częściej niż co piąty ankietowany wskazywał na poprawę sytuacji. Badania pokazały bardziej pozytywne nastawienie do pojawiających się zmian ze strony polskich ankietowanych.

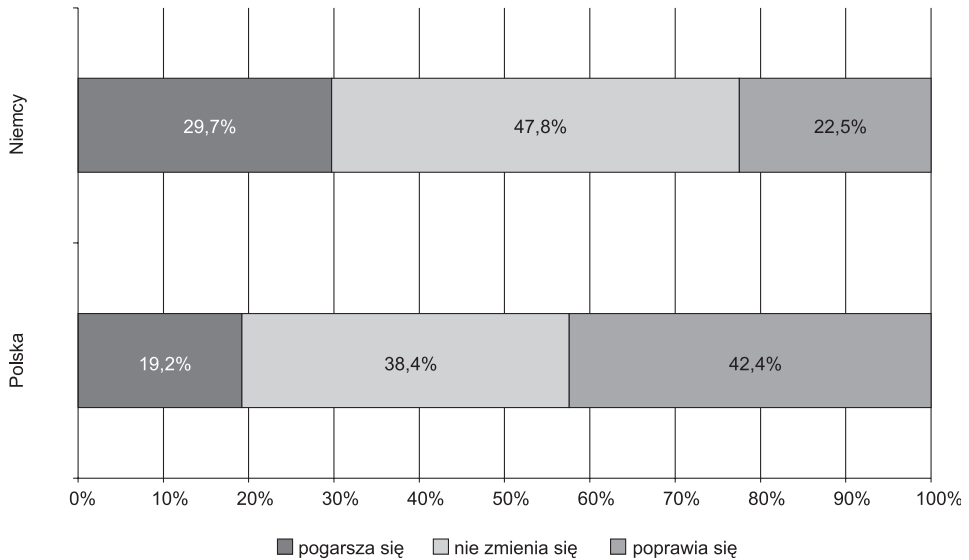
Ankietowani byli także zgodni, że lepsza jakość życia jest po stronie niemieckiej. Niemal 3/4 niemieckich respondentów wskazało bowiem, że jakość życia po drugiej stronie granicy jest gorsza, a blisko 63% polskich ankietowanych wskazało, że jakość życia po drugiej stronie granicy jest lepsza.

Jako przykład szczegółowej analizy zaprezentowane zostaną wyniki, które otrzymano w dziedzinie zadowolenia ze swojego miejsca zamieszkania.

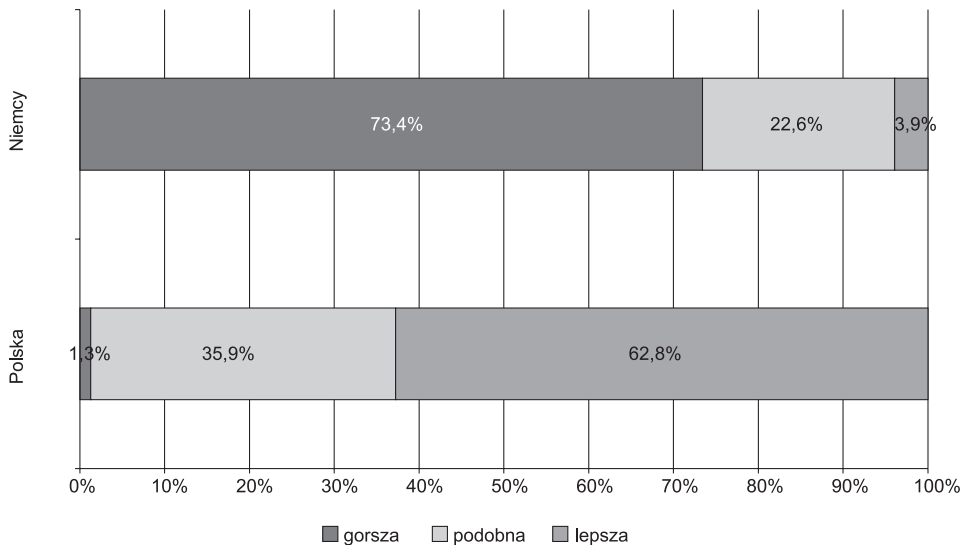
Ryc. 2. Ocena zadowolenia ze swojego życia

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

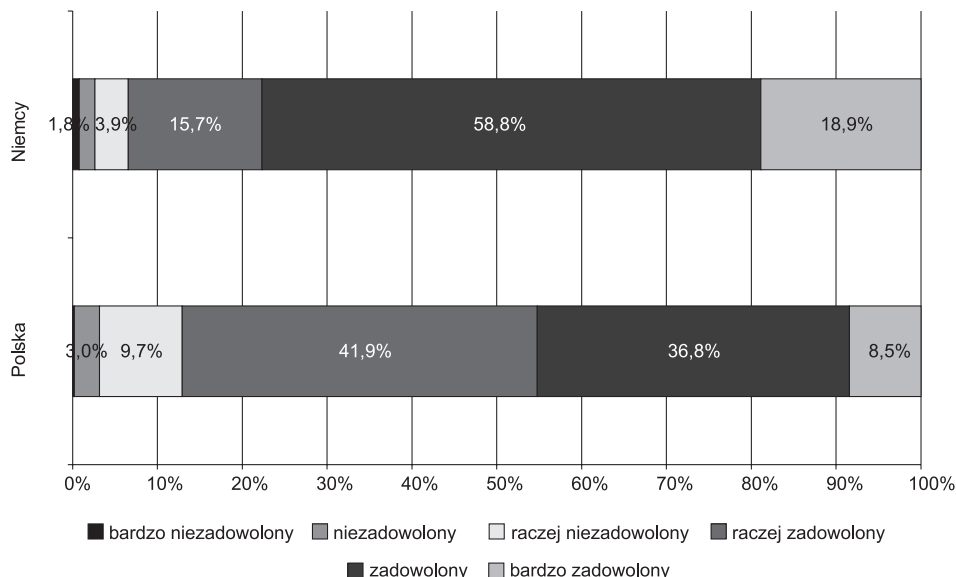

Ryc. 3. Ocena zmiany jakości życia w najbliższej okolicy
 Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Mieszkańcy zarówno polskiej, jak i niemieckiej części badanego obszaru są zadowoleni z miejsca swojego zamieszkania. W różnym stopniu zadowolonych było bowiem ponad 87% polskich respondentów i ponad 93% niemieckich. Wśród polskich ankietowanych dominują osoby raczej zadowolone, a wśród niemieckich zadowolone.

Ryc. 4. Ocena jakości życia po drugiej stronie granicy
 Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

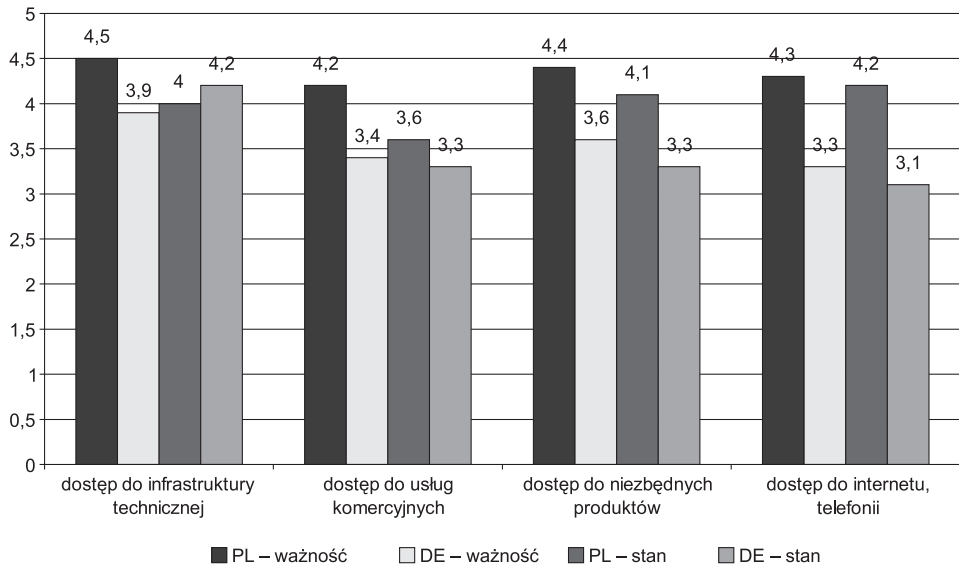

Ryc. 5. Ocena zadowolenia z miejsca zamieszkania

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Jako aspekty wpływające na zadowolenie z miejsca zamieszkania wybrane zostały do oceny trzy: dostęp do usług, stan środowiska przyrodniczego oraz dostępność komunikacyjna. W przypadku dostępu do usług szczegółowej ocenie poddano dostęp do infrastruktury technicznej rozumiany jako sieć wodociągowa, kanalizacyjna oraz gazowa. Dostęp do usług komercyjnych typu restauracje, naprawy, usługi pocztowe, w odniesieniu do których oceniano liczbę placówek, godziny otwarcia oraz ceny. Ocenie poddany został także dostęp do Internetu oraz telefonii komórkowej. Odnośnie do stanu środowiska przyrodniczego oceniano dostęp i stan terenów zieleni, tj. parków, skwerów oraz lasów. Oceniano też wizerunek miejsca zamieszkania ze szczególnym uwzględnieniem czystości i estetyki miejsc publicznych, jakość wody pitnej, powietrza oraz stan klimatu akustycznego. Ocenie poddano również system gospodarki odpadami w znaczeniu odbioru śmieci z gospodarstw domowych, dostępności pojemników na odpady w miejscach publicznych oraz możliwości segregacji odpadów. W kwestii komunikacji szczegółowej ocenie poddano możliwości poruszania się rowerem, w tym dostępność ścieżek rowerowych. Oceniano też możliwości poruszania się po okolicy własnym samochodem lub motocyklem. Brano przy tym pod uwagę korki, stan dróg oraz dostępność miejsc parkingowych. Ocenie poddano również połączenia komunikacyjne z najbliższym centrum miejskim oraz połączenia komunikacyjne transgraniczne.

Polscy ankietowani zdecydowanie wyżej niż Niemcy ocenili ważność poszczególnych aspektów związanych z dostępem do usług. Zarówno polscy, jak i niemieccy respondenci jako najważniejszy wskazali dostęp do infrastruktury technicznej, a jako najmniej ważny dostęp do usług komercyjnych. Również

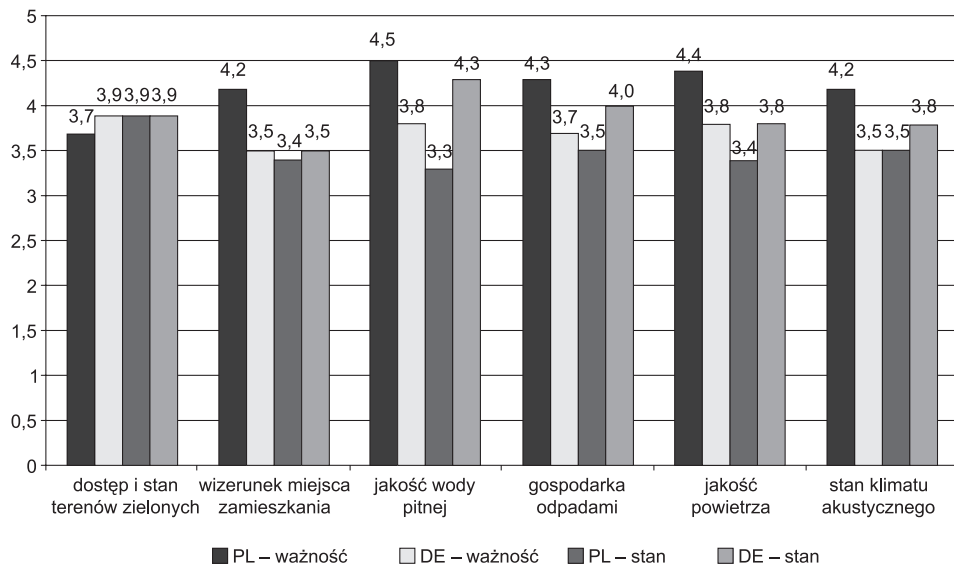
Ryc. 6. Średnie oceny dla poszczególnych aspektów oceny dostępu do usług

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

w przypadku oceny stanu oceny wystawiane przez polskich ankietowanych były wyższe niż przez niemieckich z wyjątkiem oceny stanu infrastruktury technicznej. Był to też jedyny przypadek, kiedy ocena stanu była wyższa niż ocena ważności. Polscy respondenci najlepiej ocenili stan dostępu do Internetu i telefonii, a niemieccy stan dostępu do infrastruktury technicznej. Polscy ankietowani najgorzej ocenili stan dostępu do usług komercyjnych, a niemieccy stan dostępu do Internetu i telefonii.

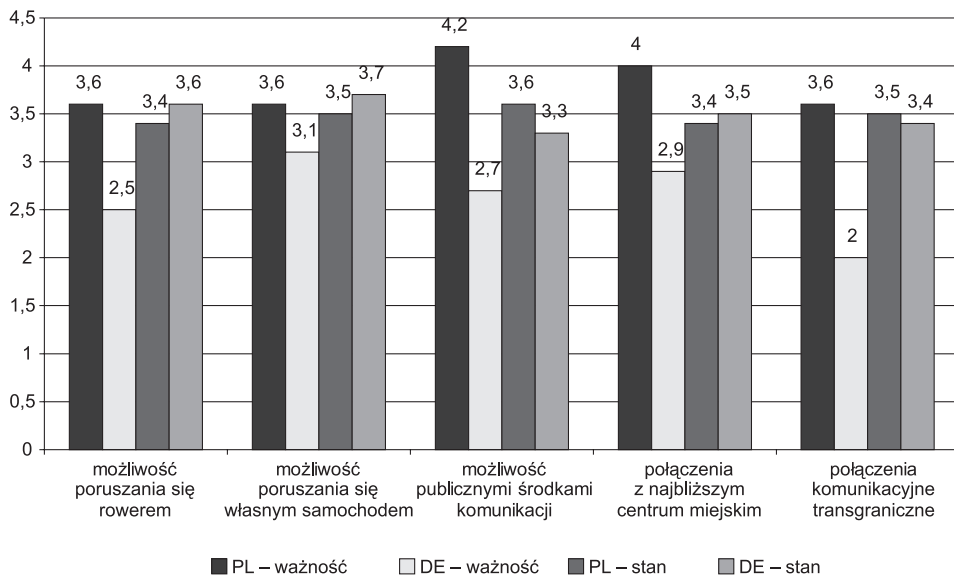
Polscy ankietowani ważność wszystkich aspektów oceny środowiska przyrodniczego poza dostępem i stanem terenów zielonych ocenili wyżej niż niemieccy. Dla polskich respondentów najważniejsza była jakość wody pitnej, a dla niemieckich dostęp i stan terenów zielonych. Najmniej ważny dla Polaków był dostęp i stan terenów zielonych, a dla Niemców wizerunek miejsca zamieszkania oraz stan klimatu akustycznego. Ocena stanu dokonana przez niemieckich ankietowanych była wyższa lub w jednym przypadku równa ocenie dotyczącej ważności. Polscy ankietowani ocenili natomiast stan niżej od ważności, a w przypadku dostępu do terenów zielonych wyżej. Polacy najlepiej ocenili stan terenów zielonych, a najgorzej jakość wody pitnej. Niemcy najlepiej ocenili również stan terenów zielonych, a najgorzej wizerunek miejsca zamieszkania.

Spośród badanych czynników wpływających na zadowolenie z miejsca zamieszkania największe różnice w ocenie ważności i stanu można zaobserwować w przypadku oceny dostępności komunikacyjnej. Polscy ankietowani ważność poszczególnych aspektów ocenili wyżej niż ankietowani niemieccy. Dla Polaków najważniejsza była możliwość poruszania się publicznymi środkami transportu, a dla Niemców możliwość poruszania się własnym samochodem. Najmniej istotne dla niemieckich ankietowanych były transgraniczne połączenia komunikacyj-

Ryc. 7. Średnia ocen dla poszczególnych aspektów oceny środowiska przyrodniczego
 Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

ne, natomiast polscy respondenci nie wskazali jednoznacznie najmniej ważnego aspektu. Aż trzy badane aspekty otrzymały taką samą minimalną ocenę. Polacy stan w każdym przypadku ocenili niżej niż ważność. Niemcy zaś stan oceniali wyżej niż ważność. Polacy najwyżej ocenili stan możliwości poruszania się pu-

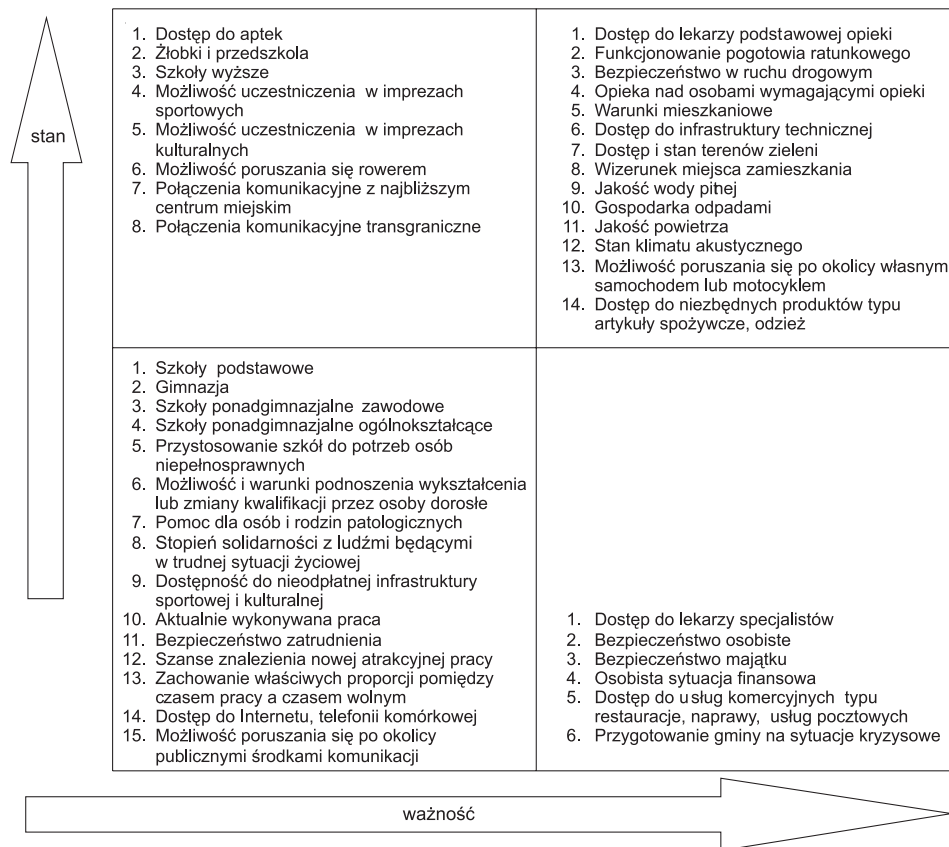
Ryc. 8. Średnia ocen dla poszczególnych aspektów oceny dostępności komunikacyjnej
 Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

blicznymi środkami transportu, a najgorzej możliwość poruszania się rowerem oraz stan połączenia z najbliższym centrum miejskim. Niemcy najlepiej ocenili natomiast stan możliwości poruszania się samochodem, a najgorzej możliwość poruszania się publicznymi środkami transportu.

Łącznie w 6 dziedzinach szczegółowej ocenie pod względem stanu oraz ważności poddane zostały 43 aspekty. Szczegółowe wyniki dla polskiego obszaru badania przedstawiono na rycinie 9, natomiast dla niemieckiego – na rycinie 10. Z punktu widzenia zarządzających najważniejsze są czynniki, na których powinna się skupić ich uwaga. Są to czynniki, które są ważne dla mieszkańców, a równocześnie zostały one słabo ocenione. W przypadku polskich ankietowanych jest to dostęp do lekarzy zarówno podstawowej opieki, jak i specjalistów, bezpieczeństwo w ruchu drogowym, przygotowanie gminy na sytuacje kryzysowe, bezpieczeństwo majątku, opieka nad osobami wymagającymi opieki, osobista sytuacja finansowa, bezpieczeństwo zatrudnienia oraz szanse znalezienia nowej atrakcyjnej pracy.

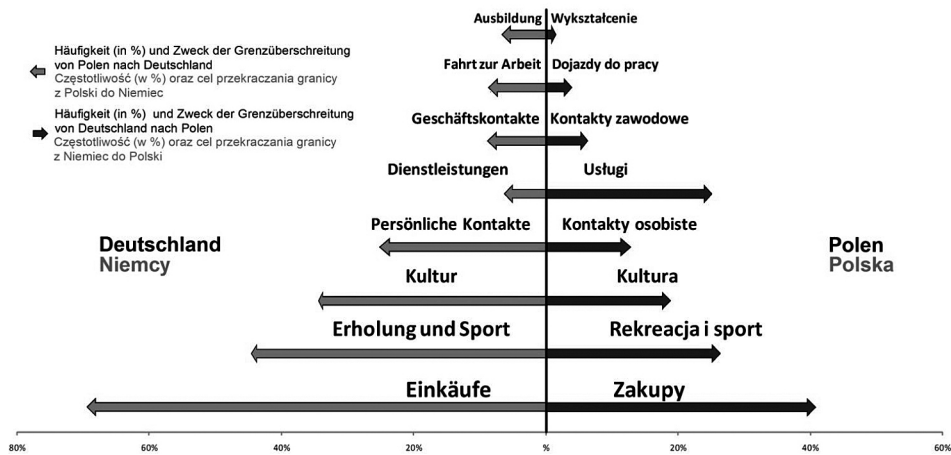
Ryc. 9. Ocena stanu i ważności przez polskich ankietowanych
 Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Ryc. 10. Ocena stanu i ważności przez niemieckich ankietowanych
 Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Dla niemieckich respondentów takie dziedziny to: dostęp do lekarzy specjalistów, bezpieczeństwo osobiste, bezpieczeństwo majątku, osobista sytuacja finansowa, dostęp do usług komercyjnych typu restauracje, naprawy, usług pocztowych oraz przygotowanie gminy na sytuacje kryzysowe.

Badanie pozwoliło na zidentyfikowanie wspólnych zakresów problemowych, tzn. elementów, które zostały zarówno po polskiej, jak i niemieckiej stronie ocenione słabo pomimo ich dużej ważności dla ankietowanych. Należą do nich: dostęp do lekarzy specjalistów, bezpieczeństwo majątku, osobista sytuacja finansowa oraz przygotowanie gminy na sytuacje kryzysowe. W celu poprawy sytuacji w zdefiniowanych obszarach problemowych, które okazały się ważne dla mieszkańców obu stron pogranicza, możliwe jest podejmowanie wspólnych działań przez władze lokalne sąsiadujących powiatów. Podjęcie współpracy umożliwi lepsze zaspokojenie potrzeb mieszkańców. Z uwagi na brak granicy nie ma bowiem potrzeby, aby władze polskie oraz niemieckie osobno prowadziły prace mające na celu poprawę jakości życia mieszkańców. W niektórych dziedzinach jest to wręcz niemożliwe. Takim przykładem może być przygotowanie na sytuacje kryzysowe. Jak pokazała

Ryc. 11. Główne obszary powstawania przepływów transgranicznych
 Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

mająca miejsce kilka lat temu powódź, tylko wspólne działanie służb ratowniczych polskich i niemieckich może doprowadzić do skutecznego ograniczenia zagrożenia.

Bardzo ciekawe oceny otrzymano w odniesieniu do poszczególnych aspektów związanych ze środowiskiem. Niemieccy ankietowani ocenili bowiem wszystkie aspekty jako ważne i których stan jest wysoki. Polscy respondenci również wysoko ocenili stan wszystkich aspektów. Wskazali jednak, że tylko jakość powietrza i jakość wody pitnej jest dla nich ważna.

Badania przepływów transgranicznych odbywały się za pomocą ankiety przeprowadzonej na terenie odpowiednich powiatów, analizy dostępnych danych statystycznych oraz na podstawie wywiadów eksperckich. Badania mają na celu nie tylko zidentyfikowanie obszarów oraz wielkości przepływów, ale także mają przyczynić się do ewidencji dostępnych źródeł danych na temat przepływów transgranicznych, dokonania oceny tych danych z punktu widzenia możliwości wykorzystania ich przy badaniu przepływów. Dzięki realizacji projektu mają zostać zidentyfikowane fizyczne przepływy pomiędzy badanymi powiatami oraz przeszkody utrudniające powstawanie przepływów.

Badania ankietowe na terenie powiatu zgorzeleckiego oraz Gorlitz pozwoliły na zidentyfikowanie głównych obszarów powstawania przepływów pomiędzy tymi dwoma powiatami.

Celem wyjazdu polskich ankietowanych do Niemiec jest najczęściej chęć zrobienia zakupów, skorzystania z infrastruktury sportowej, rekreacyjnej i kulturalnej. Z punktu widzenia turystycznego dużym zainteresowaniem Polaków cieszy się Park Krajobrazowy Gór Żytawskich oraz Europejski Geopark Łuk Mużakowa.

Park Krajobrazowy Gór Żytawskich⁴ jest parkiem, w którym prowadzona jest zrównoważona gospodarka turystyczna. Zasoby naturalne udostępniane są bo-

⁴ Park Krajobrazowy Gór Żytawskich (<http://naturpark-zittauer-gebirge.de/polnisch/strona-g%F3wna.html>).

wiem turystom w sposób przyjazny środowisku. Celem funkcjonowania parku jest ochrona i kształtowanie środowiska oraz krajobrazu we współpracy z lokalną społecznością. Park jest obszarem o walorach krajobrazowych i przyrodniczych, które udostępniane są zwiedzającym. Celem jego funkcjonowania jest więc ochrona przyrody i krajobrazu, a z drugiej strony stworzenie miejsca do uprawiania turystyki. W parku podejmowane są działania, które mają za zadanie równoważenie ingerencji w środowisko i krajobraz, prowadzenie działalności gospodarczej oraz utrzymanie wysokiej jakości życia. Park jest zatem miejscem, które jest wzorem, w jaki sposób powinno się w praktyce wdrażać zrównoważony rozwój. Władze parku koncentrują się na następujących problemach:

- utrzymaniu i rozwoju walorów krajobrazowych,
- wspieraniu zrównoważonego rozwoju na poziomie regionu,
- wspieraniu turystyki przyjaznej środowisku,
- podnoszeniu świadomości ekologicznej,
- wzmacnianiu współpracy ponadgranicznej.

Europejski Geopark Łuk Mużakowa⁵ jest obszarem, który powstał w wyniku działalności łądolołu skandynawskiego odpowiedzialnego za stworzenie moreny czołowej o nazwie Łuk Mużakowa. Jest to jedna z najlepiej zachowanych na świecie moren czołowych, form odzwierciedlających zarys małego języka łądolołu o szerokości nie przekraczającej 20 km. Z powodu walorów przyrodniczych i geologicznych uzyskał certyfikat siódmego narodowego geoparku Niemiec. Wyróżnikiem parku jest krajobraz polodowcowy i pogórnicy. Park jest idealnym miejscem do uprawiania turystyki zarówno pieszej, jak i rowerowej.

Polscy turyści coraz częściej odwiedzają także kościół św. Piotra i Pawła wraz z drogą krzyżową oraz świętym grobem. Wzrost zainteresowania tym obiektem nastąpił w wyniku realizacji wspólnego projektu z parafią kościoła Wang z Karpacza. W ramach bowiem tego projektu turyści odwiedzający kościół Wang otrzymywali informację na temat kościoła w Görlitz. Ankietowani niemieccy natomiast najczęściej udają się na teren powiatu zgorzeleckiego z powodu chęci dokonania zakupów, skorzystania z usług oraz z infrastruktury rekreacyjnej i sportowej. Osoby odwiedzające powiat w celach turystycznych koncentrują uwagę w głównej mierze na zabytkach stolicy powiatu. W mniejszym stopniu odwiedzają teren powiatu, gdzie mogą obejrzeć liczne dworki i pałace na obszarach wiejskich. Należy jednak podkreślić, że na terenie powiatu brak jest znaczących atrakcji turystycznych. Jedną z największych są Bory Dolnośląskie.

Bory Dolnośląskie są obszarem, na którym dominuje bór świeży, a przeważającym drzewostanem jest sosna. Zwiększają się jednak udziały świerka oraz dokonywana jest reintrodukcja jodły pospolitej. W borach występuje też duże nagromadzenie roślin atlantyckich, takich jak np. długosz królewski, gałuszka kulecznica oraz wrzosiec bagienny. Faunę borów reprezentują jelenie, sarny, dziki, lisy i zające. W powiecie zgorzeleckim w okolicach Węglińca funkcjonuje Rezerwat Przyrody Torfowisko pod Węglińcem. Celem utworzenia rezerwatu było

⁵ Europejski Geopark Łuk Mużakowa (http://www.muskauer-faltenbogen.de/level9_cms/index.php?mid=0001&LC=PL).

zachowanie ze względów naukowych i dydaktycznych torfowiska przejściowego z pierwotną roślinnością oraz reliktywnym stanowiskiem sosny błotnej. Drugim rezerwatem jest Wrzosiec koło Piasecznej. Celem jego utworzenia było zachowanie ze względów przyrodniczych, naukowych i dydaktycznych unikalnych torfowisk o charakterze atlantyckim w Borach Dolnośląskich, z kresowym stanowiskiem mszaru wrzoscowego oraz gatunkami roślin chronionych, rzadkich i zagrożonych wyginięciem⁶. Tereny te włączono też do sieci Natura 2000 jako Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków (Bory Dolnośląskie) i Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk (Puszcza Zgorzelecko-Osiecznicka).

W powiecie zgorzeleckim, w gminie Bogatynia funkcjonuje jeszcze Rezerwat Grądy. Celem jego utworzenia była ochrona naturalnego lasu grądowego, w tym grądu klonowo-lipowego.

Poniżej jako przykład uzyskanych szczegółowych wyników przedstawione zostaną przepływy transgraniczne zidentyfikowane w zakresie turystyki.

Na podstawie danych publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny w ramach Banku Danych Lokalnych⁷ oraz Krajowy Urząd Statystyczny w Kamenz⁸ można zaprezentować informacje pokazujące stan turystyki niemieckiej w powiecie zgorzeleckim dotyczące:

- liczby turystów niemieckich korzystających z noclegów,
- udziału turystów niemieckich korzystających z noclegów w liczbie ogółem korzystających z noclegów,
- udziału turystów niemieckich korzystających z noclegów w liczbie ogółem turystów zagranicznych korzystających z noclegów,
- liczby noclegów udzielonych turystom niemieckim,
- udziału liczby noclegów udzielonych turystom niemieckim w liczbie ogółem udzielonych noclegów,
- udziału liczby noclegów udzielonych turystom niemieckim w liczbie ogółem noclegów udzielonych turystom zagranicznym.

Wartości dla poszczególnych wskaźników z lat 2008–2012 dla powiatu zgorzeleckiego przedstawiono w tabeli 1.

Zaprezentowane dane pokazują tendencję malejącą zarówno w odniesieniu do liczby turystów niemieckich korzystających z noclegów, jak i liczby noclegów udzielonych turystom niemieckim. Na podkreślenie zasługuje też fakt, że turyści niemieccy korzystają z krótkotrwałych pobytów na terenie powiatu zgorzeleckiego. Średnia bowiem liczba noclegów na jednego turystę wynosiła od 1,3 noclegu w 2011 r. do 1,7 noclegu w 2012 r. Turystyka w powiecie zgorzeleckim to głównie turystyka „zakupowa”. Natomiast turyści „pobyтови” przekraczający granicę na najbardziej popularnych przejściach granicznych na terenie powiatu zgorzeleckiego kierują się do miejscowości położonych poza powiatem (np. Wrocław – zwiedzanie miasta, Świeradów-Zdrój – kuracjusze, kolej gondolowa, Jelenia Góra – zwiedzanie miasta, Karpacz – wycieczki górskie, kościół Wang).

⁶ Strona internetowa gminy Węgliniec (www.wegliniec.pl).

⁷ Bank Danych Lokalnych (www.stat.gov.pl/bdl).

⁸ Krajowy Urząd Statystyczny Saksonii (<http://www.statistik.sachsen.de/>).

Tabela 1. Stan poszczególnych wskaźników dotyczących turystyki niemieckiej w powiecie zgorzeleckim (lata 2008–2012)

Wskaźnik	2008	2009	2010	2011	2012
Liczby turystów niemieckich korzystających z noclegów (osoby)	2773	2459	1877	2420	1739
Udział turystów niemieckich korzystających z noclegów w liczbie ogółem korzystających z noclegów (%)	4,20%	4,37%	3,62%	4,31%	3,73%
Udział turystów niemieckich korzystających z noclegów w liczbie ogółem turystów zagranicznych korzystających z noclegów (%)	10,97%	13,11%	10,59%	10,23%	9,14%
Liczba noclegów udzielonych turystom niemieckim (szt.)	3526	3370	2632	3143	2906
Udział liczby noclegów udzielonych turystom niemieckim w liczbie ogółem udzielonych noclegów (%)	12,54%	15,77%	11,28%	10,50%	11,80%
Udział liczby noclegów udzielonych turystom niemieckim w liczbie ogółem udzielonych noclegów turystom zagranicznym (szt.)	3,48%	3,90%	3,13%	3,91%	4,30%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych (www.stat.gov.pl).

Z danych prezentowanych przez muzea z Görlitz można wywnioskować, że polscy turyści w znikomym stopniu je odwiedzają. W przypadku Muzeum Historii Naturalnej w Görlitz udział polskich zwiedzających w latach 2000–2012 wynosił od 2,8% do 4,2% rocznie. W Muzeum Śląskim w Görlitz udział ten w zależności od roku wynosił od 3,5% do 5,4%⁹. Miasto Görlitz jest zatem w głównej mierze celem wizyt handlowych.

Przeprowadzone ankiety pokazały, że istnieje konieczność badania jakości życia w obszarze przygranicznym. Obszary te bowiem mają swoją specyfikę, która powoduje, że różnice w jakości życia mogą być dosyć duże. Społeczności mieszkające blisko siebie, ale po obu stronach granicy mogą odczuwać inny poziom zadowolenia z czynników decydujących o postrzeganiu jakości życia. Mieszkańcy obszaru przygranicznego starają się w jak największym stopniu korzystać z wyższej jakości życia po drugiej stronie granicy. Jest to jeden z głównych powodów powstawania przepływów transgranicznych. Mogą one mieć bardzo różnorodny charakter, dotyczyć zarówno osób i kapitału, jak i przybrać formę instytucjonalną. Badania wykazały, że głównymi płaszczyznami powstawania przepływów transgranicznych na pograniczu polsko-saksońskim jest chęć dokonania tańszych zakupów, skorzystania z tańszych usług. Istotny jest też zamiar skorzystania z infrastruktury sportowej i kulturalnej po drugiej stronie granicy. Determinantą powstawania przepływów mogą być także motywacje wynikające z chęci pozna-

⁹ Informacje uzyskane za pomocą pogłębionych wywiadów telefonicznych.

nia sąsiedniego kraju, co powoduje, że istotnym czynnikiem staje się turystyka. Atrakcje turystyczne badanego regionu mają charakter naturalny. Są bardzo chętnie odwiedzane przez zagranicznych turystów, a dominującą grupę stanowią turyści z drugiej strony granicy.

Wyniki badań pozwalają zatem na postawienie tezy, że różnice w jakości życia mogą być determinantą powstawania przepływów transgranicznych w zakresie turystyki.

Literatura

- Bartniczak B. 2012. Moduł wskaźników zrównoważonego rozwoju w ramach Banku Danych Lokalnych. Wiadomości Statystyczne 9.
- Borys T. 2002. Jakość, jakość życia oraz pojęcia i relacje pochodne. [W:] W. Ostasiewicz (red.), Metodologia pomiaru jakości życia. Wrocław: Wydawnictwo AE.
- Borys T. 2005. Zrównoważony rozwój jako przedmiot pomiaru wskaźnikowego. [W:] T. Borys (red.), Wskaźniki zrównoważonego rozwoju. Warszawa–Białystok: Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko.
- Borys T. 2008. Jakość życia jako przedmiot pomiaru wskaźnikowego. [W:] T. Borys, P. Rogala (red.), Jakość życia na poziomie lokalnym – ujęcie wskaźnikowe. Warszawa: UNDP.

Źródła internetowe

- Bank Danych Lokalnych (www.stat.gov.pl/bdl).
- Bundestag (<http://www.bundestag.de/bundestag/gremien/enquete/wachstum/index.jsp>; dostęp: 29.09.2012).
- Europejski Geopark Łuk Mużakova (http://www.muskauer-faltenbogen.de/level9_cms/index.php?mid=0001&LC=PL).
- Park Krajobrazowy Gór Żytawskich (<http://naturpark-zittauer-gebirge.de/polnisch/stro-na-g%F3wna.html>).
- Sachsen (http://www.landesentwicklung.sachsen.de/download/Landesentwicklung/Entwurf_LEP_Druckversion.pdf; dostęp: 29.09.2012).
- Statistisches Landesamt Sachsen (<http://www.statistik.sachsen.de/>; dostęp: 29.09.2012).
- Strona internetowa gminy Węglińiec (www.wegliniec.pl).

dr Bartosz Bartniczak
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
ul. Kochanowskiego 8
58-500 Jelenia Góra
bartosz.bartniczak@ue.wroc.pl

Marek Giergiczny, Agnieszka Kossakowska, Jerzy Śleszyński

Wycena ekonomiczna w projektowaniu rewitalizacji parku miejskiego

Sytuacje trudne i konfliktowe dotyczące zarządzania nierynkowymi dobrami i zasobami przyrody najczęściej rozstrzygane są w oparciu o regulacje prawne i administracyjne. Stosunkowo rzadko sięga się po narzędzia ekonomiczne. Punktem wyjścia tego artykułu jest twierdzenie, że rozstrzygnięcie przynajmniej niektórych problemów byłoby łatwiejsze, gdyby brak ceny rynkowej dóbr przyrodniczych mógł być łagodzony dostarczeniem informacji uzyskanych z badań nad preferencjami i zachowaniami konsumentów tych dóbr. Skorzystałyby na takim podejściu zarówno ochrona środowiska, jak i metodyka zarządzania cennymi turystycznie i gospodarczo obszarami przyrodniczymi.

Metody wyceny ekonomicznej stosowane w ekonomii środowiska i zasobów naturalnych próbują wyjaśniać zjawiska, które dotyczą nierynkowych dóbr przyrodniczych. Przede wszystkim mogą odpowiadać na pytanie o społeczne korzyści związane z konkretnymi dobrami. Mogą również ujawniać preferencje społeczne w odniesieniu do poszczególnych cech dóbr będących przedmiotem analizy. Wydaje się to ważne zwłaszcza, kiedy zwykle konsultacje z interesariuszami są zbyt kłopotliwe lub zbyt kosztowne z powodu rozmiaru lub lokalizacji dóbr przyrodniczych.

W tym artykule problem rewaloryzacji parku miejskiego ilustruje możliwości i zalety zastosowania badania ankietowego. Problem został zbadany pod kątem identyfikacji społecznych korzyści wynikających z istnienia i użytkowania parku, ale również ze zwróceniem uwagi na społeczne priorytety w zakresie najbardziej pożądanых cech obiektu. Stosunek użytkowników do cech parku został zbadany z wykorzystaniem metody eksperymentu wyboru (Choice Experiment Method) w celu ujawnienia preferencji użytkowników parku i określenia wartości korzyści czerpanych z parku.

Całkowitą wartość ekonomiczną dobra tworzą dwa składniki: wartość użytkowa, wartość pozaużytkowa. Wartość użytkowa łączy się z cechami użytkowymi dobra i znajduje odzwierciedlenie na rynku. Wartość pozaużytkowa to z punktu widzenia ekonomii i samej wyceny ekonomicznej problem niebanalny. Składają się na nią wartość opcji, dziedzictwa i egzystencji. Wartość opcji uwzględnia tę część wartości, która łączy się z odsunięciem w przyszłość momentu czerpania potencjalnych korzyści. Wartość dziedzictwa, postrzegana z punktu widzenia dzisiejszego obserwatora, to część całkowitej wartości związana z możliwością

przekazania dobra przyszłym pokoleniom. Wartość egzystencji łączy się z samym faktem istnienia ocenianego obiektu, i to zupełnie niezależnie od pożytków, jakie mógłby on zapewnić teraz lub w przyszłości. W wartości dziedzictwa i egzystencji zaznacza się altruizm motywujący do równorzędnego traktowania praw obecnej generacji i przyszłych pokoleń, które mają prawo do samodzielnego podjęcia decyzji, czy to, co otrzymają „w spadku”, zechcą zużyć, oszczędnie użytkować lub może również przekazać swoim następcom.

Metody wypracowane do oszacowania wartości ekonomicznej związanej z dobrami nierynkowymi zmierzają do określenia krzywej popytu na te dobra. Metody identyfikujące wielkość popytu prowadzą do pomiaru nadwyżki konsumenta jako rynkowej miary korzyści ekonomicznej wynikającej z gotowości do zakupu dobra na rynku. Konsument uzyskuje dodatkową korzyść, poza faktem posiadania dobra, jeżeli kwota, jaką byłby gotów zapłacić za jednostkę dobra, jest wyższa od ceny, po jakiej je istotnie nabył. Osobną grupę metod wyceny, które nie będą tutaj omawiane, stanowią koncepcje szacowania kosztów, które wiążą się z użytkowaniem, odtworzeniem lub zastępowaniem dóbr nierynkowych. Główną wadą podejścia „kosztowego” jest pomijanie wartości pozaużytkowej i niemożność wyznaczenia funkcji popytu konsumentów.

W okresie ostatnich trzydziestu lat badania nad metodami wyceny ekonomicznej oraz nad wartościowaniem różnych składników środowiska niebawem się rozwinęły. W ślad za nimi poszły badania ukierunkowane na wycenę zdrowia i życia ludzkiego, a następnie nierynkowych dóbr kultury i dziedzictwa narodowego. Wypracowano szereg metod, które najczęściej dzieli się na te, w których wyceny dokonuje się bezpośrednio, tworząc scenariusz hipotetycznie przeprowadzanych transakcji, kontaktując się z konsumentem i pytając wprost o jego preferencje, oraz takie, w których stopniowo i pośrednio ujawnia się gotowość konsumenta do zapłaty¹.

W metodach dokonujących wyceny bezpośrednio konsument deklaruje swoją potencjalną gotowość do zapłacenia. W metodach wyceny pośredniej pomocy trzeba szukać w cenach ujawnionych na rynkach dóbr pokrewnych lub rynkach dóbr związanych z pozyskaniem badanych dóbr. Tak więc o tej grupie metod należałoby powiedzieć, że preferencje konsumenta są tu stopniowo ujawniane w procesie rozpoznawania i statystycznego analizowania jego wydatków na dobra inne niż badane. Do tej grupy należą takie metody, jak metoda kosztów podróży (Travel Cost Metod) czy metoda cen hedonicznych (Hedonic Price Metod).

Podstawowym sposobem bezpośredniego oszacowania wartości jest uzyskanie od potencjalnych lub aktualnych użytkowników odpowiedzi na pytania zawarte w specjalnie przygotowanej ankiecie. Pytania pozwalają zgromadzić informacje o społecznym i ekonomicznym statusie respondenta, zmierzają do określenia

¹ Literatura przedmiotu jest ogromna, więc tylko przykładowo można wymienić dwie pozycje: Garrod, Willis (1999), Bateman i in. (2002). W polskim piśmiennictwie tematyka wyceny zapoczątkowana została publikacją przedstawiającą podstawowe zagadnienia tej problematyki: Anderson, Śleszyński (1996). Liczne badania wyceny powstały w Warszawskim Ośrodku Ekonomii Ekologicznej, w tym również badania dotyczące zachowań konsumentów w sytuacji wyboru (np.: Giergiczny i in. 2010).

Tabela 1. Składniki wartości ekonomicznej

Całkowita wartość ekonomiczna				
Wartość użytkowa		Wartość pozaużytkowa		
Wartość wynikająca z bezpośredniego użytkowania	Wartość wynikająca z pośredniego użytkowania	Wartość opcji (optional value)	Wartość dziedzictwa (bequest value)	Wartość egzystencji (existence value)

Źródło: opracowanie własne.

jego preferencji względem dobra i jego cech, a ostatecznie również do odpowiedzi na pytanie: ile byłby gotów zapłacić za określone dobro lub dany poziom dostarczanych usług. Identyfikacja popytu na dane dobro następuje zatem poprzez kategorię ekonomiczną gotowości do zapłaty (Willingness To Pay, w skrócie WTP).

Niewątpliwie najbardziej znaną, najczęściej stosowaną w badaniach i reprezentatywną dla wyceny dokonywanej bezpośrednio jest metoda wyceny warunkowej (Contingent Valuation Method – w skrócie CVM). Jest to technika uzyskiwania informacji od respondenta w efekcie stworzenia scenariusza związanego z dobrami lub usługami na fikcyjnym rynku wykreowanym wyłącznie na potrzeby badania. Zasadniczym narzędziem tej metody jest badanie ankietowe, przypominające badania socjologiczne, w którym respondent informowany jest o przedmiocie badania, a następnie udziela odpowiedzi na pytania postawione w kwestionariuszu i przez przeprowadzającego wywiad (Arrow i in. 1993).

Należy podkreślić, że przeprowadzenie badania głównego powinno zostać poprzedzone zapoznaniem się z danymi opisującymi problem oraz rozmowami z grupami „fokusowymi”, czyli różnymi grupami konsumentów i specjalistów w danej dziedzinie. Testem dla budowanego kwestionariusza jest badanie pilotowe, z którego wnioski, dotyczące poprawności użytych sformułowań i hipotetycznego rynku badanego dobra, mają pomóc w poprawieniu formularza i przeprowadzeniu poprawnego badania głównego.

Praktycy zalecają w zadawaniu pytań o gotowość do zapłaty składanie ankietowanemu „ofert” z zastosowaniem wydrukowanych kart płatności, które umożliwiają wizualizację ocenianych kwot. Powtarzana kilkakrotnie procedura składania ofert, w której poziom oferty ulega metodycznym zmianom w górę lub w dół, w zależności od kolejnych ocen respondentów, przypomina w ogólnym zarysie licytację. Ostatecznie zaakceptowana oferta to wycena ujawniająca wartość badanego dobra dla respondenta. Ustalona w ankiecie wartość odpowiadać ma gotowości respondenta do zapłaty (WTP). Wyrażona w gotówce odzwierciedlać ma preferencje respondenta i w sposób warunkowy (stąd nazwa metody), bo wynikający z hipotetyczności transakcji, określa chęć posiadania rozważanego dobra, będącego dla konsumenta źródłem potencjalnych korzyści. Odpowiednio duża liczba odpowiedzi pojedynczych respondentów składa się na materiał badawczy, który daje podstawę do statystycznej analizy uzyskanych danych i przydatnych uogólnień.

Analiza rozkładu deklarowanych kwot jest stosowana w procedurach wyznaczania wartości WTP w metodzie wyceny warunkowej. Uzyskuje się zbiór punktowych obserwacji odpowiadających poziomom wycen, a dla zbioru takich

danych wyznaczyć można tradycyjne miary statystyczne, takie jak średnia czy mediana. Rozkład częstości deklarowanych kwot pozwala określić, jaka część badanej populacji wyraża daną gotowość do zapłaty. W analizie uzyskanych wyników wykorzystuje się również rozkład skumulowanego prawdopodobieństwa. Badana krzywa pozwala analizować zebrane dane statystyczne z uwagi na prawdopodobieństwo występowania określonych poziomów gotowości do zapłaty.

Metoda wyceny CVM spotkała się z bardzo dobrym przyjęciem wśród ekonomistów zajmujących się ochroną środowiska. Znalazła zastosowanie w wycenie całkowitej wartości ekonomicznej, a przede wszystkim wartości pozaużytkowej, która jest tak trudno uchwytana w wypadku zasobów środowiska przyrodniczego. Znane są badania dotyczące wartości reintrodukowanych lub chronionych gatunków zwierząt, wartości związanej z utrzymaniem lub ochroną unikalnych ekosystemów, wartości przypisywanej poprawie pewnych charakterystyk stanu środowiska przyrodniczego, a nawet wartości wizualnych walorów krajobrazowych².

Ostatnie dziesięć lat to dynamiczny rozwój coraz bardziej zaawansowanych metod wyceny ekonomicznej. Wśród nowych podejść do wyceny bezpośredniej wyróżnia się metoda eksperymentu wyboru. Tradycyjna CVM pozwala odpowiedzieć na pytanie o gotowość do zapłaty, natomiast nowe metody wyceny, ze szczególnym wskazaniem metod stosujących eksperyment wyboru, pozwalają również określić stosunek konsumentów do cech rozpatrywanego dobra nierynkowego. Skupienie uwagi na zestawie cech opisujących dobro predestynuje te metody do badań nad stosunkiem użytkowników do złożonych korzyści czerpanych z wypoczynku, czynnej rekreacji, turystyki i innych form kontaktu z walorami obszarów przyrodniczych.

Tabela 2. Typologia metod wyceny ekonomicznej dóbr nierynkowych

Metody bezpośredniej wyceny (preferencje bezpośrednio deklarowane przez konsumenta)		Metody pośredniej wyceny (stopniowe ujawnianie preferencji konsumenta dzięki informacjom czerpanym z istniejących rynków)	
Symulacja rynku	Wycena warunkowa (Contingent Valuation Method)	Metody korzystające z rynków zastępczych (ujawniane preferencje)	
	Eksperyment wyboru (Choice Experiment Method)	Metody z funkcją produkcji gospodarstwa domowego (w tym metoda kosztów podróży – Travel Cost Method)	Metoda cen przyjemności (Hedonic Price Method)
			Metody korzystające z rynków konwencjonalnych
			Metody kosztowe: oddziaływanie-skutek, substytucyjna, odtworzeniowa, prewencyjna, kompensacyjna, rachunek kosztów utraconych możliwości

Źródło: opracowanie własne

² Nie jest możliwe przedstawienie pełnej listy zastosowań bezpośrednich metod wyceny ekonomicznej. Przykłady interesujących zastosowań CVM podają następujące źródła: Boyle (2003), Carson (2011 – najbardziej wyczerpujące zestawienie publikacji).

Metoda eksperymentu wyboru (Choice Experiment Method – w skrócie CEM) pozwala na analizowanie preferencji konsumentów poprzez konfrontowanie ich z sytuacją wyboru projektu o określonym zestawie cech ze zbioru przedstawionych do oceny projektów. W tym sensie badanie symuluje zachowanie konsumentów na hipotetycznym rynku. Wykorzystanie metody CEM pozwala na poznanie preferencji konsumentów, ich ilościowy opis, analizę i prognozowanie wyborów. Początkowo metoda ta była wykorzystywana w badaniach marketingowych i przy rozważaniu różnych wariantów transportowych. Po raz pierwszy do wyceny dóbr o charakterze nierynkowym została zastosowana przez Adamowicza i in. (1994).

Teoretycznym założeniem większości mikroekonomicznych modeli zachowań konsumentów jest maksymalizacja użyteczności w ramach ograniczeń budżetowych. Podstaw CEM należy szukać w teorii wartości (Lancaster 1966) połączonej z losową teorią użyteczności (Manski 1977). Teoria Lancastera zakłada, że ludzie uzyskują użyteczność dzięki konkretnym cechom konsumowanych dóbr, a nie z konsumpcji dóbr jako takich. Przyjmuje się, że każde dobro można opisać za pomocą pewnych cech (atrybutów). CEM jest metodą pozwalającą na wycenę poszczególnych cech dobra (Alpizar i in. 2001).

W badaniu CEM ankietowani proszeni są o dokonanie wyboru tego spośród kilku proponowanych wariantów projektu (choice set), który uznają za najlepszy. Każdy wariant opisany jest zbiorem cech występujących na różnych poziomach realizacji, przy czym jedną z cech jest koszt danego wariantu. W przypadku wyboru wariantu status quo koszt zawsze jest równy 0. W zależności od zastosowanego modelu CEM respondent może być proszony o wybranie jednej, najlepszej opcji lub o hierarchiczne uszeregowanie wszystkich wariantów (od najlepszego do najgorszego).

Metoda CEM ma kilka zalet w porównaniu z wcześniej opracowaną metodą wyceny warunkowej. Po pierwsze, w przypadku CEM znacznie łatwiej można oszacować krańcową gotowość do zapłaty za daną cechę wycenianego dobra/projektu. Krańcowa gotowość do zapłaty za daną cechę jest w tym przypadku średnią wartością dla konsumentów wyznaczoną z ich gotowości do zapłaty za przejście z poziomu bazowego do wyższego i pożądanego poziomu cechy danego dobra/projektu. Po drugie, w przypadku CEM każdy z konsumentów dokonuje wyboru ze zbioru kilku wariantów projektu. To powoduje, że przy tej samej liczbie respondentów otrzymujemy znacznie większą liczbę danych, niż ma to miejsce w przypadku CVM. Ponadto w metodzie CEM dodatkowe informacje na temat preferencji respondentów można uzyskać poprzez zwiększenie liczby wariantów w każdym zbiorze.

Niektórzy badacze (np. Carlsson, Martinsson 2001) argumentują, że metoda CEM dzięki swej złożonej strukturze zmusza respondentów do dokładniejszego zastanowienia się, niż ma to miejsce w przypadku CVM. Zdaniem tych badaczy pozwala to ograniczyć problem udzielania przypadkowych odpowiedzi. Dodatkowo w ramach CEM respondenci zmuszeni są do myślenia w kategoriach szczegółowych porównań (stóp wymiany) różnych cech ocenianych projektów. Zdaniem części badaczy podejście takie zachęca badanych do myślenia w kategoriach maksymalizacji całkowitej użyteczności (tzn. wyboru takiego wariantu,

który zapewnia największe zadowolenie), co także sprzyja zmniejszeniu liczby przypadkowych odpowiedzi.

Najczęściej wymienianą wadą metody CEM jest fakt, że wymaga ona od respondentów stosunkowo dużego wysiłku intelektualnego. Na ogół badani dokonują wyboru preferowanego rozwiązania problemu ze zbioru od 3 do 6 wariantów, które są opisane kilkoma cechami. Porównanie i ocena wymagają zatem od respondenta skupienia i zaangażowania. Ponadto ograniczona liczba wariantów nie pozwala na konfrontację respondenta ze wszystkimi kombinacjami uwzględnianych cech. Tym samym zakłada się, że preferencje konsumenta nie są uwarunkowane kontekstualnie, tzn. nie zależą od specyficznej kompozycji cech w danym wariancie.

Badanie z wykorzystaniem CEM jest znacznie tańsze od CVM, na co wpływa przede wszystkim liczba koniecznych do przeprowadzenia ankiet. W przypadku drugiej z wymienionych metod wymagana jest duża próba statystyczna, aby zapewnić wiarygodność wyników. Stosując CEM, wiarygodne wyniki otrzymuje się przy znacznie niższych kosztach. Dobre własności statystyczne mogą już mieć ankiety przeprowadzane na próbie zaledwie stu kilkudziesięciu osób. Dzieje się tak dlatego, że od każdego respondenta uzyskujemy znacznie więcej informacji niż w przypadku ankiet CVM. Metoda CEM wymaga jednak bardzo starannych przygotowań, a warianty przedstawione do wyboru nie powinny zawierać opcji w sposób rażący bardziej lub mniej atrakcyjnej od pozostałych.

W badaniu wykorzystano wielomianowy model logitowy (McFadden 1974). Model tego typu jest podstawowym narzędziem służącym do analizy wyboru o charakterze dyskretnym, tzn. wyboru preferowanego wariantu ze zbioru wariantów (Train 2003). Wielomianowy model logitowy (Multinomial Logit – w skrócie MNL) jest skutecznym narzędziem, jeżeli głównym celem badania jest oszacowanie gotowości do zapłaty za dany wariant lub cechę dla „uśrednionego” respondenta badanej populacji. Model MNL ma jednak pewne ograniczenia, które zaczynają być istotne wtedy, kiedy głównym celem badania jest analiza zróżnicowania preferencji. Wówczas do analizy należy zastosować bardziej złożone modele. Ale ponieważ podstawowym celem tego badania jest oszacowanie średniej gotowości do zapłaty, wykorzystanie modelu MNL jest w pełni uzasadnione.

Najczęściej stosowanym miernikiem dobrobytu, który można otrzymać z CEM, jest krańcowa gotowość do zapłaty. Zakładając, że mamy do czynienia z liniową funkcją użyteczności, stopę wymiany pomiędzy którąkolwiek z cech i dochodem można wyrazić jako stosunek parametru przy wybranej cesze i krańcowej użyteczności dochodu (wyrażonej przez parametr przy koszcie). Parametry w przypadku modelu MNL są szacowane za pomocą metody największej wiarygodności. Oznacza to, że rozwiązaniem modelu są takie parametry funkcji użyteczności, dla których model najlepiej przewiduje wybory, które faktycznie zostały dokonane. Oszacowane parametry funkcji użyteczności są następnie wykorzystane do obliczenia krańcowych gotowości do zapłaty.

Projektowanie kwestionariusza ankiety rozpoczyna się od zdefiniowania celu badania, którym jest wybór najbardziej pożądanego wariantu projektu rewitalizacji parku. Następnie określa się cechy i ich poziomy, które będą charakteryzowały

różne scenariusze/warianty realizacji projektu. Przy tworzeniu kwestionariusza uwzględnia się, że jeden ze scenariuszy zakłada status quo, czyli zachowanie stanu obecnego, stanowiąc tym samym punkt odniesienia dla pozostałych, porównywanych i ocenianych wariantów.

Poprawne określenie cech i ich poziomów ma istotne znaczenie dla całego badania, ponieważ respondent wyraża swoje preferencje poprzez wybory ze zbioru wariantów opisanych zestawem cech realizowanych na określonym poziomie³. Cechy i ich poziomy powinny skupiać się na najważniejszych charakterystykach związanych z opisywanym projektem. W celu sprawdzenia, czy kwestionariusz jest zrozumiały dla respondentów oraz czy proponowane cechy rzeczywiście należą do obszaru zainteresowania grupy docelowej, przeprowadza się rozmowy z tzw. „grupami fokusowymi”, w których biorą udział osoby zainteresowane tematyką lub obszarem badania. Następnie wykonuje się badanie pilotażowe na próbie kilkudziesięciu osób. Informacje uzyskane w takim badaniu są wykorzystywane do przygotowania ostatecznej wersji ocenianych później wariantów rewitalizacji parku, które nazywane są w dialogu publicznym i kwestionariuszu projektami.

Stworzenie kwestionariusza poprzedziły rozmowy z losowo wybranymi użytkownikami parku. Etap ten miał na celu sprawdzenie, w jakim stopniu ludzie zwracają uwagę na infrastrukturę i przyrodnicze składniki parku. Osoby te prośzone były o odpowiedź na pytanie: „Co dla Pani/Pana jest istotne w parku miejskim?” Z rozmów można było wywnioskować, że oba czynniki są znaczące, jednak obecność odpowiedniej infrastruktury zazwyczaj wymieniana była pierwsza. Ponieważ takie elementy, jak rzeźby, pomniki i fontanny, nie były wymieniane przez użytkowników parku, uznano, że nie są to istotne komponenty parku i postanowiono nie uwzględniać ich osobno w badaniu.

Zestaw cech został zaproponowany w oparciu o informacje zamieszczone na oficjalnej stronie poświęconej rewitalizacji Parku Skaryszewskiego (utworzonej przez Zarząd Oczyszczania Miasta Warszawa) oraz w publikacjach opisujących to przedsięwzięcie. Lista cech i ich poziomów, wraz ze schematyczną mapą, została przedstawiona grupie użytkowników parku w celu sprawdzenia, na ile przedstawione informacje są zrozumiałe i czytelne dla potencjalnych respondentów. Na podstawie zadawanych pytań, dyskusji oraz krytycznych uwag dopracowano pilotażową wersję kwestionariusza. Etap ten miał istotne znaczenie, ponieważ pozwolił wyeliminować niezrozumiałe lub zawiłe pojęcia, uogólnić zbyt szczegółowe opisy, wyjaśnić cechy i ich poziomy w taki sposób, aby były oczywiste dla ankietowanych.

Potencjalny respondent powinien zapoznać się z problemem będącym przyczyną badania. W tym celu przygotowany został opis projektu zagospodarowania i rewitalizacji Parku Skaryszewskiego. Dodana została też informacja o formie, w jakiej pobierana byłaby opłata za wprowadzenie wybranych zmian. Dołączono schematyczną mapę Parku Skaryszewskiego, która miała pomóc w zrozumieniu

³ Szczegółowe przedstawienie Parku Skaryszewskiego, przygotowania badania i badania pilotażowego znajdują się w niepublikowanej pracy Kossakowskiej (2012).

proponowanych zmian, ustalić lokalizację omawianych obiektów (np.: wskazać miejsce nieistniejącego obecnie ogrodu daliowego), a przede wszystkim dokładnie wyznaczyć granice parku.

Używając oprogramowania Ngene wygenerowano zestaw 12 kart, które następnie przedstawiane były do oceny respondentów⁴. Program komputerowy pozwala na wyselekcjonowanie zestawów wariantów, które optymalizują informacyjną zawartość kart zastosowanych następnie w badaniu. Chodzi o informacje dotyczące preferencji pytanych osób. Każda karta była syntetycznym opisem trzech wariantów będących różnymi scenariuszami realizacji projektu ulepszenia parku w porównaniu z wariantem zachowawczym, czyli bez zmian: „Projekt A”, „Projekt B”, „Projekt C”, „Stan obecny”. Każdy z wariantów został scharakteryzowany przy użyciu czterech cech: skala zmian przyrodniczych (określona na trzech poziomach), skala zmian w infrastrukturze (określona na trzech poziomach), ogrodzenie parku (dwa poziomy) oraz koszt wyrażany w polskich złotych (cztery poziomy). Charakterystyka status quo, czyli „Stanu obecnego”, wyglądała zatem następująco: skala zmian przyrodniczych – brak zmian, skala zmian w infrastrukturze – brak zmian, ogrodzenie – nie, koszt – 0 zł.

Badanie pilotażowe przeprowadzone zostało na próbie 35 osób będących użytkownikami Parku Skaryszewskiego. Po zapoznaniu się z opisem problemu, opisem cech i po przyjrzeniu się mapie parku respondent był proszony o wskazanie najpierw najlepszego według niego wariantu spośród wszystkich dostępnych na karcie, następnie o wybranie najgorszego, a na koniec o wskazanie lepszego z dwóch, które pozostały mu do wyboru. Badani byli również proszeni o zamieszczenie na końcu ankiety swoich uwag i komentarzy. W modelu MNL wykorzystano zmienne objaśniające poziomy poszczególnych cech. Liczba ankiet była wystarczająca do określenia istotnych statystycznie współczynników wybranych poziomów cech.

W badaniu pilotażowym zastosowano wygenerowane wcześniej 12 kart, z których każda odpowiadała poniższemu schematowi (tab. 3). Na każdej z kart o podanym niżej formacie ankietowany dokonywał wyboru spośród przedstawionych, a różniących się poziomami realizacji każdej z cech, projektów dokonywania zmian w parku.

Opisane tutaj pobieżnie badanie pilotażowe miało na celu uzyskanie dodatkowych informacji o preferencjach ankietowanych. Informacje te zostały wykorzystane do przygotowania kart wyboru w badaniu głównym, a także do zweryfikowania kwestionariusza pod kątem poprawności wybranych cech i poziomów ich realizacji. Wyniki badania pilotażowego pokazały m.in. istnienie zależności

⁴ Program Ngene jest powszechnie stosowany do tworzenia zestawu kart pokazywanych respondentom i będących następnie podstawą statystycznej analizy ich preferencji. Przygotowano 12 kart, które były efektywną kombinacją wariantów rewitalizacji parku. Przez efektywną kombinację wariantów rozumie się takie zestawienie projektów działania i poziomów realizacji poszczególnych cech, które przy danej wielkości próby minimalizuje wielkości błędów standardowych szacunku. Liczba kart wynika z kolei z obserwacji zachowań osób ankietowanych. Zbyt duża liczba kart mogłaby wywoływać zniecierpliwienie, niechęć lub odmowę uczestnictwa w ankiecie i dokonywaniu aktów wyboru.

Tabela 3. Schemat karty wyboru CEM

Karta nr			
„Projekt A”	„Projekt B”	„Projekt C”	„Stan obecny”
Przyroda:	Przyroda:	Przyroda:	Przyroda: BZ
Infrastruktura:	Infrastruktura:	Infrastruktura:	Infrastruktura: BZ
Ogrodzenie:	Ogrodzenie:	Ogrodzenie:	Ogrodzenie: NIE
Koszt:	Koszt:	Koszt:	Koszt: 0

Źródło: opracowanie własne.

o charakterze nieliniowym w funkcji użyteczności cechy skala zmian przyrodniczych oraz cechy skala zmian w infrastrukturze. Zmiany na poziomie średnim okazały się związane z istotnie wyższym poziomem użyteczności niż zmiany na poziomie wysokim. Wskazywało to na istnienie „punktu nasycenia” i podpowiadało, że w badaniu głównym duża skala zmian nie będzie najchętniej wybieranym poziomem realizacji ocenianych przez respondentów cech parku.

W wyniku wszystkich poczynionych przygotowań i weryfikacji przez „grupy fokusowe” oraz badanie pilotażowe powstała ostateczna wersja kwestionariusza. Każdy z wariantów projektu przekształcenia parku został scharakteryzowany przez cechy obejmujące: zmiany o charakterze przyrodniczym, zmiany dotyczące infrastruktury parku, ogrodzenie parku, koszt. Ponieważ badanie miało dotyczyć wyłącznie użytkowników Parku Skaryszewskiego, wariant „bez zmian” będący poziomem odniesienia nie wymagał osobnego opisu.

Ostatecznie dla badania głównego opracowano kwestionariusz oraz, analogicznie jak w badaniu pilotażowym, ustalono 4 istotne cechy i poziomy odpowiadające sposobom ich realizacji⁵:

1. Zmiany przyrodnicze (3 poziomy: mała, średnia i duża skala zmian).
2. Zmiany w infrastrukturze (3 poziomy: mała, średnia i duża skala zmian).
3. Ogrodzenie (2 poziomy: tak/nie).
4. Deklarowana kwota (4 poziomy wyrażone w złotych: 20, 50, 80, 110).

Badanie główne zostało przeprowadzone w lipcu 2011 r. na próbie liczącej 152 użytkowników Parku Skaryszewskiego⁶. Każdy respondent otrzymał opis cech i ich poziomów realizacji, schematyczną mapę parku oraz kwestionariusz. Po zapoznaniu się ze wstępem do badania osoby proszone były o dokonywanie wyborów w oparciu o 12 przygotowanych kart. Miały wskazać na każdej karcie najlepszy dla siebie wariant („Projekt A”, „Projekt B”, „Projekt C”, „Stan obecny”), następnie były proszone o wskazanie najgorszego, a na końcu o wybranie lepszego z dwóch, które pozostały do wyboru. Procedura była powtarzana dla kolejnych kart z zastrzeżeniem, żeby każdy następny zestaw programów rozpatrywać oddzielnie, nie porównując go z pozostałymi.

Wyniki badania głównego, uzyskane po przeanalizowaniu ankiet i zastosowaniu modelu MNL, pozwoliły na wnioskowanie na temat wpływu poszczególnych

⁵ Szczegółowy opis wszystkich działań zmieniających wygląd parku, a składających się na zmiany przyrodnicze i zmiany infrastrukturalne znajduje się w: Kossakowska (2012), Giergiczy i in. (2013).

⁶ Liczba respondentów nie była duża, co jednak nie wpłynęło negatywnie na statystyczną istotność parametrów funkcji użyteczności oszacowanych następnie w modelu MNL.

cech na użyteczność respondentów. Z oszacowań wynikało, że najwyższe poziomy użyteczności są związane z następującymi poziomami realizacji cech:

- w przypadku skali zmian przyrodniczych – preferowane są niewielkie przekształcenia w środowisku przyrodniczym parku,
- w przypadku zmian w infrastrukturze – preferowane są średnie zmiany w infrastrukturze rekreacyjnej na terenie parku,
- w przypadku ogrodzenia – przeważa opinia za ogrodzeniem parku,
- ceteris paribus, wyższy koszt programu prowadzi do zmniejszenia użyteczności,
- stała specyficzna, odnosząca się do wariantu status quo, jest dodatnia i różni się statystycznie od zera na poziomie 5%, oznacza to, że respondenci są przywiązani do obecnego stanu parku i tylko pewne warianty rewitalizacji wiążą się z poprawą użyteczności.

Następnym krokiem było wyznaczenie gotowości do zapłaty za poszczególne cechy. Gotowość do zapłaty obliczono, dzieląc parametr przy danej cesze (krańcowa użyteczność danej cechy) przez parametr przy koszcie (krańcowa użyteczność dochodu). Gotowość do zapłaty jest miarą dobrobytu i dostarcza informacji, jaka jest maksymalna kwota, którą respondenci byliby gotowi zapłacić za daną cechę. Uzyskane oszacowania są wielkościami uśrednionymi w badanej grupie respondentów.

Z dokonanych obliczeń wynikało, że respondenci są gotowi zapłacić 105 zł (w ramach jednorazowej opłaty) za przejście z obecnego poziomu infrastruktury do poziomu średnich zmian (co się przez to rozumie, zostało szczegółowo zdefiniowane w kwestionariuszu). Praktycznie tyle samo, bo 99 zł, są gotowi zapłacić za przejście z obecnego poziomu do wysokiego poziomu zmian infrastruktury⁷.

Respondenci, również w ramach jednorazowej opłaty, są także gotowi zapłacić 53 zł za program rewitalizacji zakładający niewielki poziom zmian w środowisku przyrodniczym parku, w porównaniu do stanu obecnego. Warto podkreślenia jest to, że za zmiany w środowisku przyrodniczym na poziomach średnim i wysokim respondenci są gotowi zapłacić odpowiednio – jedynie 15 zł i 27 zł. Za zbudowanie ogrodzenia respondenci są gotowi zapłacić średnio prawie 27 zł.

Uzyskane wyniki świadczą o dużym zainteresowaniu użytkowników Parku Skaryszewskiego wprowadzeniem zmian na omawianym terenie. Otrzymane dane wykazują, że najistotniejszymi dla respondentów elementami rewitalizacji tego obszaru są zmiany dotyczące przede wszystkim infrastruktury, a dopiero w drugiej kolejności przekształcenia przyrody parku. Proponowana cecha dotycząca ogrodzenia parku, co łączy się z ograniczonymi godzinami dostępu do parku, nie została uznana przez badanych za szczególnie ważną. Wyznaczona gotowość do zapłaty jest niska w porównaniu z innymi cechami.

Wyniki otrzymane dla cechy zmian w infrastrukturze, w porównaniu ze zmianami przyrodniczymi, wykazały wysokie poziomy gotowości do zapłaty. Najbardziej preferowanym poziomem cechy jest średnia skala zmian. Zgodnie z listą zmian przedstawioną w kwestionariuszu składają się na nią: usunięcie asfaltowych alejek i zastąpienie ich kostką granitową, renowacja mostków, ustawienie

⁷ Gotowości do płacenia za poziom średni i wysoki nie różnią się statystycznie od siebie.

dodatkowych ławek i koszy na śmieci, wymiana istniejącego oświetlenia i ustawienie dodatkowych latarni w głównej alejce, budowa toalety, odnowienie istniejącego placu zabaw. Wysokie oszacowanie gotowości do zapłaty za dużą skalę zmian infrastruktury parku nasuwa myśl, że realizacja poprawy infrastruktury może nie zaspokoić oczekiwań wszystkich użytkowników parku.

Istniejąca infrastruktura jest najwyraźniej w złym stanie i niewystarczająca dla komfortowego i bezpiecznego użytkowania parku. Należy zaznaczyć, że w celu dokonania oceny, które z wymienionych elementów infrastruktury mają największy wpływ na wysoką gotowość do zapłaty, należałoby przeprowadzić oddzielne badanie skupiające się jedynie na wycenie składowych cechy średnich zmian w infrastrukturze.

W przypadku zmian przyrodniczych wykazano, że ludzie gotowi są zapłacić za wprowadzenie niewielkich zmian w szacie roślinnej Parku Skaryszewskiego. Niska skala zmian oznaczałaby w praktyce podjęcie następujących działań: zwiększenie powierzchni rabat kwiatowych przy głównej alejce, obsadzenie części brzegów zbiorników wodnych niską roślinnością, uporządkowanie terenu ogrodu różanego. Zdecydowanie niższe gotowości do zapłaty oszacowano dla średniej i dużej skali zmian przyrodniczych. Jest to ciekawy wniosek, który nie jest ani oczywisty, ani nie mógł być intuicyjnie oczekiwany.

Okazało się zatem, że użytkownicy tego konkretnego parku nie cenią sobie średniej skali zmian przyrodniczych: nasadzenia niskiej roślinności i roślin płożących, przyszczyżenia i uformowania niskich krzewów w sąsiedztwie głównych alejek, wycinki chorych drzew na terenie całego parku, całkowitego odtworzenia parku różanego. Tym bardziej nie są gotowi płacić za daleko idące zmiany w przyrodzie parku: przyszczyżenie i uformowanie większości krzewów sąsiadujących z alejkami, urządzenie dodatkowych rabat kwiatowych, wycinkę drzew w głównej alejce i posadzenie w ich miejscu kasztanowców, odtworzenie ogrodu daliowego w północnej części parku.

Tak więc, przygotowując program rewitalizacji Parku Skaryszewskiego, należałoby uwzględnić fakt, że użytkownikom parku bardziej zależy na poprawie infrastruktury i wprowadzeniu jedynie niewielkich zmian porządkowych w przyrodzie parku. Wyraźnie nie chcą przekształcenia terenu w ogród pałacowy, zbliżony do Parku Wilanowskiego, z formowaną roślinnością i licznymi mniejszymi ogrodami projektowanymi „pod liniijkę”, co byłoby równoważne z wprowadzeniem w dużej skali kosztownych zmian przyrodniczych.

Zastosowana metoda wyceny pozwoliła zidentyfikować preferencje konsumentów dobra przyrodniczego w sposób wystarczająco jasny i zrozumiały. To znaczy, że wyniki badania dostarczają konkretnych przesłanek dla decydentów, od których zależy, w jakim zakresie dokonywana będzie rewitalizacja parku. Udało się wskazać zestaw cech i poziomów ich osiągnięcia, który zapewni zadowolenie większości użytkowników parku. Co więcej, wyliczono gotowość do zapłaty za realizację najbardziej pożądanых zmian w wyglądzie parku. Pomyślne przeprowadzenie badania nie może przesłaniać wątpliwości związanych z wiarygodnością uzyskanych oszacowań. Przede wszystkim wskazane byłoby wykonanie alternatywnego badania, co z reguły jest jednak czasochłonne i kosztowne, na większej

grupie użytkowników i z zastosowaniem inaczej zdefiniowanych poziomów realizacji cech rozważanych wariantów.

Wydaje się, że w ambitnych badaniach dotyczących nierynkowych dóbr i usług największe zagrożenie dla jakości i wiarygodności wyników kryje się w braku doświadczenia konsumenta. Swoją gotowość do zapłaty konsument określa codziennie w transakcjach, mając w pamięci wcześniejsze ceny rynkowe danego dobra lub ceny rynkowe dóbr substytucyjnych, a także dóbr komplementarnych. Brak konsumenckiego doświadczenia, np. w odniesieniu do dóbr przyrody, może owocować ocenami przypadkowymi i nie odpowiadającymi rzeczywistym preferencjom. Z kolei dostosowywanie wprowadzającej informacji, zawartej w kwestionariuszu, do poziomu wiedzy ogólnie dostępnej ankietowanym kryje w sobie ryzyko, że dobro, które ma zostać objęte badaniem, nie będzie tożsame z dobrem rozpoznawanym i rozważanym następnie przez respondentów.

Na szczęście w przypadku obszarów przyrodniczych wykorzystywanych w celach wypoczynkowych, sportowych lub turystycznych doświadczenie konsumentów z reguły wydaje się wystarczająco zaawansowane. Również opis nie prowadzi do konfliktu wiedzy profesjonalnej z wiedzą potencjalnych użytkowników. Dlatego można stwierdzić, że metody wyceny ekonomicznej są przydatnym narzędziem podejmowania decyzji o sposobie użytkowania cennych przyrodniczo obszarów, które nie są dobrami rynkowymi. Badanie z zastosowaniem CEM dostarcza informacji o preferencjach użytkowników w zakresie cech dobra i wariantów jego zapewnienia. Wyniki uzyskane dla Parku Skaryszewskiego mogą ułatwić właściwy wybór, wskazując na najbardziej pożądaną wariant użytkownika parku i określając gotowość do zapłaty użytkowników parku za jego przyrodnicze i infrastrukturalne cechy.

Oczywiście deklarowana gotowość do zapłaty to nie to samo co realny fundusz zgromadzony w wyniku ściągnięcia opłat i gotowy do sfinansowania konkretnego przedsięwzięcia. Jednak porównanie przewidywanych, realnych wydatków z sumą oczekiwanych korzyści, wyrażonych poprzez zsumowane gotowości do zapłaty dla badanej populacji, to dla ekonomisty i polityka bardzo czytelna informacja o społecznych preferencjach. Pozwala oszacować, jak może kształtować się suma społecznych korzyści netto, która z kolei powinna być wskazówką w podejmowaniu decyzji o wydatkach publicznych i wyborze kierunku rozwoju.

Literatura

- Adamowicz W., Louviere J., Williams M. 1994. Combining Revealed and Stated Preference Methods for Valuing Environmental Amenities. *Journal of Environmental Economics and Management* 26, 3: 271–292.
- Alpizar F., Carlsson F., Martinsson P. 2001. Using Choice Experiments for Non-Market Valuation. Working Paper. Göteborg: Göteborg University.
- Anderson G., Śleszyński J. 1996. Ekonomiczna wycena środowiska przyrodniczego. Białystok: Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko.
- Arrow K.J. i in. 1993. Report of the NOAA Panel on Contingent Valuation. *Federal Register* 58, 10: 4602–4614.

- Bateman I.J. i in. 2002. *Economic Valuation with Stated Preferences Techniques*. A Manual. Cheltenham: Edward Elgar.
- Boyle K.J. 2003. *Contingent valuation in practice*. [W:] P.A. Champ, K.J. Boyle, T.C. Brown (red.), *A Primer on Nonmarket Valuation*. Dordrecht: Kluwer, s. 111–169.
- Carlsson F, Martinsson P. 2001. Do Hypothetical and Actual Marginal Willingness to Pay Differ in Choice Experiments? Application to the Valuation of the Environment. *Journal of Environmental Economics and Management* 41, 2: 179–192.
- Carson R.T. 2011. *Contingent Valuation: A Comprehensive Bibliography and History*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Garrod G., Willis K.G. 1999. *Economic Valuation of the Environment. Methods and Case Studies*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Giergiczny M., Kossakowska A., Śleszyński J. 2013. *Metoda eksperymentu wyboru jako narzędzie projektowania rewitalizacji Parku Skaryszewskiego w Warszawie (artykuł przygotowany do druku)*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Giergiczny M., Valasiuk S., Żylicz T., Riera P. 2010. Irregular behaviour in stating preferences for nature protection. A Choice Experiment in Belarus. Working Paper, Warsaw University, Faculty of Economic Sciences 31, 8: 1–17.
- Kossakowska A. 2012. *Wycena walorów przyrodniczych i rekreacyjnych Parku Skaryszewskiego im. Ignacego Jana Paderewskiego w Warszawie (praca magisterska)*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Lancaster K.J. 1966. A New Approach to Consumer Theory. *Journal of Political Economy* 74, 2: 132–157.
- Manski C.F. 1977. The structure of random utility models. *Theory and Decision* 8, 3: 229–254.
- McFadden D. 1974. The measurement of urban travel demand. *Journal of Public Economics* 3, 4: 303–328.
- Train K. 2003. *Discrete Choice Methods with Simulation*. Cambridge: Cambridge University Press.

prof. dr Jerzy Śleszyński
sleszynski@wne.uw.edu.pl

dr Marek Giergiczny
mgiergiczny@wne.uw.edu.pl

mgr Agnieszka Kossakowska

Uniwersytet Warszawski
Wydział Nauk Ekonomicznych
Warszawski Ośrodek Ekonomii Ekologicznej

